

# انيس جا افسانا

انيس انصاري





# سوره سنڌي ادب



صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488



دُڙيا جان رکندڙ انسان دوست  
سائين سوڀي ڀڳيا پنهنجي  
خدمت ۾

اينس انصاري

4.10.96

# انيس جا افسانا

انيس انصاري

مهراڻ پبلشرز ڪراچي



حق ۽ واسطو ايڪڪي وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو: انيس جا افسانا

ايڪڪي: انيس انصاري

پهريون ڇاپو: 1996ع

ڇپيندڙ: آزاد ڪميونيڪيشنز ڪراچي

فون: 7737290

ڇپائيندڙ: مهران پبلشرز ڪراچي

ملا: 60 روپيا

"Anis Ja Afsana"

(Stories by Anis)

Written by: Anis Ansari

Published by: Mehran Publishers, Karachi

Printed at Azad Communications Karachi- 74400 Ph: 7737290

Rs. 60

ملڻ جا هنڌ

شاھ لطيف، ڪتاب گهر، گاڏي کاتو حيدرآباد،

نيشنل نيوز ايجنسي، ويجهو پاسپورٽ آفيس صدر ڪراچي،

ميمڻ نيوز ايجنسي، پاڪستان چوڪ لاڙڪاڻو،

عزيز ڪتاب گهر، بيراج روڊ سکر،

۽ سنڌ جا ٻيا بڪ اسٽال

ارپنا

اڌ صدي ڏکن ۾ ساٿ ڏني سکن ۾ اڪيلو ڇڏڻ واري

عائشہ انصاري

جي نانءُ

## فهرست

11	به اکر۔ انیس انصاري
47	انیس جا افسانا۔ کلیم لشاري
59	چاندوڪي جو زهر
67	ٽپڪو
72	برف جي سر
76	ايجان نه ايجان
84	ويراني
89	آفيس ٻرڊ
93	لاني چارج
98	فيروزه
103	رنگ
106	سج گرھڻ
110	ڳالھ وٺي وسري
115	پاپ
121	ڪارمين
126	سونل
	جهنم

131	تنهنجي نالي ۾
133	ڊونا
139	جڏهن رتوف جي گڊنس خراب ٿيون
143	چرچو- ساپا
150	انسان
155	اداس پليئر
160	ردي
164	پريشان
169	آساني
175	وڏي حوالي
184	ڏي وٺ
191	مٽي
196	فرسٽ ڊليوري
201	ٽڪل مسافر
209	پينشنر
215	اڌوري تصوير
219	نانگ ڙي نانگ



## به اکر

سياري جي پاري سٽيندر راتين ۾ در دريون بند ڪري وڌي  
ڪمري جي وچ تي باه جو پير مچائي سوڙين ۾ دٻڪجي ڪهاڻين  
ٻڌڻ ۾ جو مزو ايندو هو سو اڄ بهترين افسانا ۽ ناول پڙهندي به نه ٿو  
اچي. ننڍڙي ذهن لالين جي ناڪافي روشني ۽ باه جي جر جي  
گرميءَ ۾ داستانن جي لافاني ڪردارن کي پنهنجي محدود ايج ذريعي  
جي صورتون ڏيئون سي اتي اڃا موجود آهن. وڏي هوندي انهن  
داستانن جهڙا ڪردار پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ۾ بري طرح ناڪامين  
جو منهن ڏنو اٿم.

ڏاڍو پڙهيم، سنڌي، اردو، انگريزي ۽ ٻين ٻولين ۾، لکيم به  
گهڻو ئي پر اها لکت عام پڙهندڙن لاءِ نه پر آفيس فائيلن جي پٽ ۾ پرڻ  
لاءِ هوندي هئي. روپيو کاتي جي سرڪاري ڪم جسم ۽ ذهن کي  
نچوڙي ڇڏيو.

جنهن عمر ۾ ماڻهو قلم رکندا آهن (ادبي تخليق جي حوالي  
سان) مان ان عمر ۾ قلم کنيو. اها عمر هئي جڏهن سرڪار ڪم  
ڪندڙ کي جسماني ۽ ذهني طرح بيڪار سمجهي پينشن تي اماڻيندي  
آهي.

جشن شڪارپور 1982ع جي سيمينار ۾ منهنجو مضمون،  
”شڪارپور جيئن مون ڏٺي“ ٻڌڻ بعد محترم رباني منهنجي ڪلهي  
تي اچي هٿ رکيو، چيائين، ”اوهان ۾ لکڻ جا جيوڙا موجود آهن.  
مهراڻ لاءِ لکو.“ ڪجهه ڏينهن گذرڻ بعد جڏهن محترم نفيس احمد

شيخ شڪارپور ۾ 'مهراڻ لاءِ ڪجهه' وٺڻ آيو ته مون کي يقين ٿيو ته واقعي اهڙا جيوڙا وجود رکن ٿا ۽ ڪنهن حد تائين مون ۾ موجود آهن. سال 1982ع ۾ پيشن تي آيس ۽ عام پڙهندڙ لاءِ لکڻ لڳم. مهراڻ ۾ منهنجيون ڪهاڻيون، خاڪا، تحقيقي مضمون ۽ نظرياتي ڇپيا. موجوده ڪهاڻين مان ڪافي مهراڻ ۾ ڇپجي چڪيون آهن. ڏاڍو اڪيلائي پسند آهيان. شخصي ۽ ادبي حيثيت سان ڪافي گهٽ سياحتون ويندو آهيان. ايتري قدر جو پنهنجي ئي شهر جي هڪ مشهور اديب منهن جو نالو 'خاتون لکندڙن' ۾ شامل ڪري جنس تي تبديل ڪري ڇڏي. ڏوه مندرس به نه آهي. تخلص جو اهڙو آهي! ڇا لکيو اٿم؟ ان جو فيصلو اوهان تي آهي. البت اهو ضرور چوندس ته مان هڪ سڌي سنئين ڪهاڻي (Story) پيش ڪئي آهي. منهنجي هر هڪ ڪهاڻيءَ جو پلاٽ جداگانہ آهي. ان ۾ هڪ جهڙائي ڪانه آهي. اڪثر ڪهاڻين ۾ مان ڪنهن نه ڪنهن نفسياتي الجھن کي پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ۽ ڪن ۾ تفريحي پهلو.

اهو اعتراف اٿم ته منهنجي ڪهاڻيءَ ۾ نه زوردار ڊائلاگ آهن ۽ نه پررور فلاسافي. هڪ عام ذهني سوچ جي پيداوار آهن منهنجيون ڪهاڻيون!

انيس انصاري

## انيس جا افسانا

افساني کي مختصر ڪهاڻي به چون، پر ان مختصر ڪهاڻي جو اڻڻ بي انتها وسيع آهي. ان ۾ داستانن جي قوس و قزح جا سمورا رنگ به سمايل آهن ته اڄوڪي دنيا جي سموري ڪنورتا پڻ. هت لاشعور جي ڪاري عرات ۾ ٽمڪندڙ بي شمار ۽ قطار ستارا به آهن ته شعور جي ٺڌي چانڊوڪي پڻ.

اهڙي سبب آهي ته هن وقت دنيا ۾ Short Story يا افسانو بيحد مقبول آهي. دنيا جو اهڙو ڪو ادب هوندو جنهن ۾ ان صنف چڱي چوڪي ترقي نه ڪئي هجي.

هاڻ ته ادب شناسي جا وڏي ۾ وڏا مظاهرا پڻ افساني جي بي انتها قوت آڏو ڳوڏا ڪوڙيون بيٺا آهن. ڪيترن سالن کان ادب جو نوبل انعام پڻ افسانه نويسن تي نچاور ڪيو پيو وڃي.

داستان جي رنگ جدا ٿئي ٿو ۽ ڪٿا وڏڙن جي رت جي رنگ مان سڃاڻي سگهجي ٿي. Mythology بنيادي مذهبي رجحانن ۽ لاڙن جو مظهر آهي. اهڙي طرح ڪهاڻي جا هڪ کان وڌيڪ رخ ڳولڻ ان سان زيادتي برابر آهي. پر افسانو هڪ اهڙي صنف آهي جنهن ۾ ڪيترا ته ٿي سگهن ٿا.

افساني جي شروعات جيئن ته ادب جي تاريخ ۾ ڪو گهڻو پراڻو واقعو ناهي، تنهن ڪري ٻولين ۾ ان لاءِ ڪو پراڻو نالو نٿو ملي، اسان وٽ اها ڪيفيت ٻين کان به نئين آهي. ان ڪري ان تي افساني جو نالو پيو. پر اهو نالو به پنهنجي معنوي حيثيت ۾ نهايت عجيب آهي ۽ ڪيترين دلپذير ڪيفيتن طرف اشارو ڪري ٿو. مزيدار ڳالهه آهي ته مريض متعلق يڪدم يڪ راه ٿي ڪجهه چئي سگهجي ٿو پر افساني متعلق ماهرين ڪڏهن به هڪ راه جا ناهين ٿي سگهيا.

ڪهاڻي جو ڪارج تجربن جو بيان ته رهيو، پر صرف اهي جن مان



اهي ڪي افسانن جا ڪردار آهن جن جي سڃاڻپ جي دائري جي وسعت ۽ پيماني جي لحاظ کان ٻن ڌرين ۾ ڪيو ويندو آهي. موجوده صديءَ ۾ جنهن وسيع پيماني تي افسانن جي مطالعي ۽ اڀياس ٿي رهيو آهي، زندگي جون مشڪلاتون وري اڀريون وڌيون آهن.

اهڙي صورت ۾ پراڻي ڪهاڻي اڄوڪي زندگي جي مختلف پهلوئن کي ماڻهي پوري نٿي سگهي. ان لاءِ ڪو ٻيو ذريعو گهربل آهي، جيڪو زندگي جي ٻه سڃاڻپ ۾ ايندڙ لاڙن جو هڪ سمجھ ۾ ايندڙ نقشو چٽي سگهي. اهو ئي سبب آهي ته افسانو مقبوليت جا سفر تي گامزن آهي.

افساني ۾ ڪهاڻي جو عصر هڪ حد تائين مضبوط رهيو آهي. ڪردار کي اڃان سوڌي اهڙي حيثيت ناهي ملي جو اهو ڪهاڻي مٿان جاري نٿي سگهي. افساني ۾ بيان ۽ ڪردار جي حيثيت جي تعين تي ڌي وٺ ٿيندي رهي آهي بيان ۽ ڪردار جي ان ڪشمڪش کي ائين ڪڍي چئجي ته واقعي جي بيان کي فوقيت هجي يا ڪردار جي اندروني پهچون کي اڃاگر ڪرڻ تي زور.

اها بحث هڪ ڊگهو عرصو جاري رهي. ڪن عالمن جو چوڻ هيو ته افساني ۾ ڪردار جي اهميت بس واقعي ڪري آهي. پوءِ ڇو ان تي زور ڏئي واقعي کي ئي ٻئي پويان اڇلائي ڇڏجي.

پريم چند وٽ ڪردارن کي اهميت ۽ فوقيت نظر اچي ٿي. ان سبب ڪري اسان سندس افساني ۾ هڪي خاميون چٽي طرح محسوس ڪيون ٿا. هو بنيادي طرح داستان کان بلند ٿيڻ جي شعوري ڪوشش ۾، لاشعوري طور تي ڪردارن کي اڃاگر ڪرڻ لڳو. افسانن جي پيٽ ۾ سندس ناول وڌيڪ مناسب ٽيڪنيڪ رکڻ ٿا. داستان کان ٻله ڇڏائڻ جي ان ڪوشش جي نتيجي ۾ حقيقت نگاري جنم ورتو ۽ نثر جا ڪيئي سهڻا، عالمانه، مٺا ۽ ترش نمونا پڙهندڙن جي سامهون آيا. پر اهو حقيقت نگاري وارو معاملو پڻ ڪن گهمبیر سوالن جي حوالي تي ويو.

منلو اهو هيو ته حقيقت جو پنهنجو تصور ئي بدلجڻ لڳو. ڇا جو.

ڪجهه نظر اچي ٿو اهڙي حقيقت آهي؟

افسانه نگار ڪڏهن به پنهنجو پاڻ کي ان ڳالهه جو پابند نٿو ڄاڻي ته

هو ماضي جي گهري ۽ اناه سمد سان پنهنجو تعلق چٽي، يڪسر نئين  
سماج جي منظرنامي جو لسير ٿي وڃي.

افسانو نويس ڪڏهن به اها غلطي نه ڪرڻ گهندو ته هو داستان کان  
آکاڻي ۽ وري افساني تائين ڪيل سفر جي سڀني تجربن ۽ مشاهدن کي  
وساري ويهي. جيئن ذهن ۾ موجود خيالن جو ناتو لاشعور ۽ تحت الشعور  
جي چار سان تمام مضبوط آهي. ساڳئي نموني داستان ۽ آکاڻي سان  
افساني جو سنڀند آهي. هر هنڌ افسانو اسان کي جن چند شين جو  
مرڪب نظر اچي ٿو، ان ۾ اهي عنصر نمايان آهن. اهوئي سبب آهي جو  
ڪافڪا کان وٺي ڪامو (ALBERT CAMUS) تائين هر اديب انهن  
جزن کي ملائي اهڙو ڪُل تيار ڪري ٿو جنهن ۾ سندس انفراديت پڻ  
بهڪندي ٻاهر اچي ٿي.

اڄوڪو سنڌي افسانو، پنهنجي سماجي پس منظر سان ميل کايو  
بيٺو آهي. هونئن به ادب بنيادي طرح عصري تقاضن جو جواب ٿي ته آهي  
۽ جيڪڏهن ائين ناهي ته پوءِ ائين چئي سگهجي ٿو ته هڪ تجربي کان  
وڌيڪ شايد ڪجهه به ناهي.

ادب جي حيثيت هڪ خودمختيار اداري جهڙي آهي. هو پنهنجي  
ڪم جو تعين به پاڻ ڪري ٿو ته پنهنجي مقصدن جي حصول لاءِ رستو به  
پاڻ ئي ڳولهي ڪڍي. هو ادب جي ڪارج متعلق جيڪو به نظريه رکڻ  
چاهي رکي سگهي ٿو. سندس مٿان ڪو دٻاءُ نه آهي، بس صرف  
جيڪڏهن ڪجهه آهي ته اهو سندس ذهن جي هڪ ڪنڊ ۾ عام قبوليت  
جو هلاڪڙو پاڇو.

ادب مٿان ڪڏهن به اها ذميواري عايد نٿي ٿئي ته هو اڄوڪن  
معيلى اخلاقي اصولن جي پاسداري کي ئي پنهنجو منصب ڄاڻي. سندس  
هيرو چور به ٿي سگهي ٿو. ها اها ٻي ڳالهه آهي ته سندس هيرو، چوري  
ڪندي ڪو اهڙو ڪم ڪري ڏيکاري، جيڪو روايتي ماپ سان هڪ  
معتبرانه عمل ٿي پئي.

نسيم کرل جي ”پهرين مراد“ جو هيرو، باوصف زور بار پوڻ جي  
چوري ڪيل دور کي ڪهي زمين ۾ پوري ڇڏي ٿو، پر موتاڻي نٿو ڏئي.  
چاهي شهري روايتن ۾ کيس ڪو ڪريڊٽ نه ملي، پر دهقاني سماج ۾

اهو عمل، سندس ماڻهائپ جو حامل ضرور آهي. نالوت سگه جا ٿئي  
 پڇوڙ هڪ سندس ماڻه، جي گهران پڇوري ڪندي، سندس زال وائڻ  
 چئلينج قبولين ٿا ۽ معشري جي اسوان جي نفلي ڪندي، اڪيلي مڙس  
 کي پٺيان وڙ ڪري ڪٽرائين ٿا، پر بعد ۾ جوڙي قبيل ٿي هو سون جا  
 دور واپس سندس گهر ۾ اچي وڃن ٿا. اهڙي طرح هو پنهنجي  
 ڪمزورين ۽ ڪوتاهين جو عملي اعتراف ڪندي پڙهندڙن وٽ هڪ سٺو  
 مقام حاصل ڪن ٿا.

اسان جي پراڻي سماج ۾ نرت ۽ تڪڙي سماجي اصناف جو تصور  
 ”سڀاءِ ڊاڪو“ جهڙين آکاڻين ۾ چٽڪي ظاهر ٿئي ٿو. ساڳئي داستان  
 روايت جو تسلسل، اڄوڪن افسانن ۾ پڻ ظاهر ٿئي ٿو. جيئن اسان  
 مثال طور ٻن افسانن جو ذڪر مٿي ڪيو سين. جيڪو ڪم پڙهندڙ کي  
 ڪرڻ گهربو هيو اهو ڪم بعض دفعه اديب پاڻ ڪرڻ لڳندو آهي.

افسانن جي اوائلي دور ۾، اديب جو پڙهندڙ جي سمجھڻاري تي ايترو  
 اعتقاد نه هيو جيترو حقيقتاً هئڻ گهربو هيو. ان ڪري هو آخر ۾ پنهنجي  
 نتيجو به پاڻ اخذ ڪري پنهنجي لفظن ۾ ڏئي ڇڏيندو هيو.  
 شايد ان دور ۾ اهو طريقو مناسب هيو. پر اڄ جڏهن اسان اهو  
 ڪجهه پڙهون ٿا ته اسان کي اديب جي نتيجي اخذ ڪرڻ واري اها ادا  
 ڪجهه غير ضروري لڳڻ لڳي ٿي.

هڪ نه ائين لڳي ٿو جڏهن ڪا ڳالهه هروريو دهرائي وئي هجي. ٻيو ته  
 پڙهندڙ جي تصورن کي، جيڪي افسانن جي پراڻن تحرير ۽ واقعن جي  
 سهڻي پيرائي جو قيمتي شراب پي مست ٿيا آهن، تن کي محدود دائري ۾  
 قيد ڪيو ويو هجي. ٻيو ته ٺهيو ان ڳالهه کي اسان مٿي پريم چند  
 جهڙي بيمثال اديب جي افسانن ۾ به ڏسون ٿا. سندس افساني ”سفيد  
 خون“ جي مرڪزي ڪردارن جو پٽ ننڍپڻ ۾، سندن بک ۽ بدحالي جي  
 دور ۾ وچڙي ڌار ٿيو هيو. هو ويچارو ٻن ڏينهن کان بکون ڪائڻ کان  
 پوءِ پادري جي هٿان بسڪوٽ ۽ مزدار شيون هٿ اچڻ تي، پادري جي  
 قلبي پٺيان روانو ٿي وڃي ٿو. جڏهن اهي ڏکي پيءُ ماءُ وڏي عمر ۽  
 خوشحالي کي رسن ٿا، جڏهن سندن وچڙيل پٽ کين اچي ملي ٿو،  
 جنهن جي ياد ۾ هو پنهنجي زندگي جو هر ڏينهن ڏک ۽ پيڙا ۾ گهاري



رهيا هيا، ته هو ويچارا سماح جي مخالفت ۽ وڏي مصيبت آڏو پنهنجي جگر گوشتي کي هائو سان نه لائي رکي سگهس. برادري جو دور آهي ته غير مذهب ۽ عيسائي مذهبي جيڪڏهن سندن گهر ۾ رهندو ته کيس چوٽ چاٽ وارو ليڪو رکڻو آهي، نه ته سمورن گهر وارن کي ٽاهي پاڇي مان هڪڙو پوندو.

مصيبت ماري پيءُ ماءُ، ڪيئن ڪن؟ چوڪرو نماير جي روشني ۾ اهڙي جهالت ڪيئن برداشت ڪندو؟ هو ساڳئي ڏينهن واپس موٽي ٿو. پيءُ جو هيانو منهنجي ٿو پئي. هو ڏک ۽ پاس جو مجسمو ٿيو پيو آهي. هو ويندڙ پٽ کي ڏسي سوچي ٿو... "اسان جو رت اچو ٿي ويو آهي." جيڪڏهن پڄاڻي تي اهو جملو نه لکيو وڃي ها ته افساني جي دلڪشي يا تاثر گهٽجڻ بدران وڌي ها. چو ته ساڳيو جملو ڏيڍ صفحو اڳ افساني ۾ موجود آهي. ان پهلو کي پڙهندڙ ذهن ۾ جڳهه ڏئي چڪو آهي. پر ان مان گڏوگڏ ٻيا به پهلو آهن، جيڪي سموري سماج جي ڍانچي ۾ موجود ڪمزور جوڙن ۽ اڍنگن لڙن کي اڳهارو ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. پوءِ اديب هر ڀيرو اهو جملو آخر ۾ اٿي افساني جي مجموعي تاثر کي محدود رکڻ جو سزاوار چو ٿئي.

ساڳئي طرح پريم چند "اماوس ڪي رات" ۾ هڪ نادار امير کي ڏيکاري ٿو، جيڪو هاڻي مفلسي ۽ بيماري ۽ صدمن ۾ پنهنجي مرنندڙ بيمار زال لاءِ حڪيم وٽان دوا يا همدرد حاصل ڪرڻ ۾ ناڪام ٿيو آهي. پئسا نه هئڻ سبب ڏڪارجي گهر موٽي ٿو ۽ مايوسي جي ان گهڙي ۾ ويهي پراڻا کانا سازي ٿو، ته سندس وڏڙن هٿان مدد حاصل ڪري معتبر ٿيل خاندان جو ڪو امير، وڏڙن جو قرض موٽائڻ لاءِ حاضر ٿئي ٿو... اهو کاتو، اهو حساب شايد هو سازي ته نه ويندو هيو. گهر ۾ آيل لڪشي ائين واپس نه موٽي نه ويندي، زال جو علاج نه ٿي سگهندو، هن لاءِ دوا نه اچي سگهندي... هو آس ۽ نراس جي عجيب اذيت ڏيندڙ سمنڊ ۾ غوطا کائيندو وڃي ڪاغذ ڦٽوڙي ٿو. اجهو ڪاغذ ته هٿ آيو، خوشي جو زور آهي. پئسا ملن ٿا، چند نه پورا پنجهتر هزار روپيا وڃي زال کي اٿاري ٿو. هي ڏس هينئر سارا نوٽ، هيڏي ساري رقم، هاڻي ته دوا به ايندي، مفلسي به ڏڪجي ويندي.

پر افسوس! سڀني رال هائي بياري ۽ مفلسي جي سزا ماڻڻ کان دور  
وڃي چڪي آهي. پيرس انگهڙو، لئن کان سواءِ، هو ڊورنڊو وڃي  
حڪيم جي در تي پهچي ٿو. پنجن هزار جا نوٽ حڪيم جي منهن تي  
اچي هو لپاڻي ٿو. ”هان! هي پئسا. هائي هلي رڳو منهنجي گهر واري  
کي هڪ لک اڪيون پٺاءِ. صرف هڪ لک هو هي تنهنجو انعام آهي، هي  
سڌس هڪ نگاه جو صدقو آهي، اوهان کي پئسا انسان جي جان کان  
وڌيڪ پيارا آهن، هي اوهان جي نذر آهي...“

ان جڳهه تي پهچي، افساني ۾ عين ڪلائيمڪس وقت جڏهن تضادن  
کي، اديب ايترو اوج وٺي اچي ٿو. هو غلطي ڪري سموري اثر کي  
گهٽائي ڇڏي ٿو. حڪيم جي راتان ندامت جا جملا لکي ٿو ويهي.  
”مون کي افسوس آهي. مان هميشه لاءِ تنهنجو گنهگار آهيان. پر تون مون  
کي سبق ڏئي ڇڏيو. ايشور گهرو ته اڳتي اهڙي غلطي نه ٿيندي. مون کي  
افسوس آهي، واقعي سخت افسوس آهي.“

وري جي اديب اتي بس ڪري ها ته به چڱو. هو ان کان به اڳتي وڌي  
ٿو وڃي ۽ افساني جو آخري جملو تحرير ڪري ٿو. جيڪو هو پنهنجي  
طرفان چئي ٿو. هو لکي ٿو: ”اهي ڳالهون حڪيم جي دل مان نڪتيون  
هيون.“

جڏهن اسان پاڻ سماج جا تضاد، سعد ۽ نحس، سٺا ۽ برا، ثواب ۽  
گناه، اوج ۽ نيچ، طاقت ۽ ڪمزوري، خوشي ۽ غم جون ڪيفيتون  
چڻيون ٿا ته اهو اسان ڪن ڪيفيتن کي واضع ڪرڻ لاءِ ڪيون ٿا.  
اهڙي طرح ڪمزوريون چاهي فرد جون هجن يا سماج جون، آڏو آڻي،  
پنهنجو پيغام واضع طرح سان چڻيون ٿا ته جيئن ان جو تاثر برقرار رهي.  
پر جي اسان پاڻ چيڙي نيري ڪري، گناهگارن کي سزا ڏئي،  
صالحن کي انعام ڏئي ڪم پورو ڪري ڇڏيون ته باقي پڙهندڙ ڇا  
ڪندو؟ سندس ذهن ۾ قدرن جو پندڻ ڪيئن مڃندو. انصاف ٿي ويو،  
گناهگار کي سزا ملي، خطاڪار توبه تائب ٿيو، حقدار کي انعام مليو...  
الله خير صلح...

اهو ته ٿيو اوائلي داستان وارو حساب، جڏهن ڳالهه پڌائيندڙ آخر ۾  
چوندو هيو ”... پوءِ ڪالهه ڏٺوسين ته سڀ کلندا خوش ٿيندا، دهل

شرنايون وڄائيندا دڳ ڏيون پئي ويا. "يا وري" ... ۽ سڀني ڪل خوشي ۽  
ميٺ مناج ۾ وقت گذارڻ لڳا، ۽ ٻڌندڙ دلچسپ ڪري، وڃي ٻانهن  
سيراندي ڪندا هيا ۽ ننڊ جي مهربان ديوي کين، ڏينهن جي ڏوڄهرن کان  
ڪيئي ميل پري ڪڍي ويندي هئي.

پر هاڻي ادب جو ڪارج صرف ڪل خوشي آڻڻ ناهي، ادب ۾  
خوبصورتِي سان گڏ خوفناڪي به آهي، اهو هاڻي پنهنجا ٻيا ڪارڻ به  
ڳولهي ويٺو آهي. اهو انساني ڪيفيتن جا سڀني پهلو ڄاڻڻ گهري ٿو.  
مسئلن جي حل جي ڳولها ۾ سڀني مان هر قدم رهڻ گهري ٿو. دنيا  
۾ اڀرندڙ روز نون تضادن جي نتيجي ۾ پيدا ٿيندڙ مونجهارن کي سمجهڻ  
گهري ٿو. صرف هڪ بدحالي نه، ڪل خوشي ۽ پيٽ ڍوڙ به ڪيترن  
گاهن ۽ ڏک ڏوڄهرن جو ڪارڻ ٿئي ٿو. نه صرف اهو بلڪه ان کان به  
اڳتي وڌي، نه سمجهه ۾ ايندڙ اداسي جي حويلي جا رنگ لڳل ڪٽا ۽  
ڪڪريا وڃي کولي ٿو.

"انگريزي" ممتاز شيرين جو افسانو هڪ غير معمولي موضوع تي آهي،  
جنهن ۾ هوءَ هڪ نوجوان نينگري ۾ هر جنسي جا رجحان بيان ڪري  
ٿي، جيڪي آهسته آهسته تغير پذير ٿيندا، وڃن ٿا عمومي رخ وٺندا. ان  
درجي وار تبديلي جو هڪ سهڻو گراف چٽيل آهي. پر ڪٿي ڪٿي ۽  
خاص ڪري آخر ۾ گراف جي انهي ليڪ کي جيڪا درجا مٽائيندي  
مٿي وڌندي ٿي وڃي، وڌيڪ گهرو بڻائڻ ۽ چٽي ڪرڻ لاءِ ٻيهر ليڪون  
پاتيون ويون آهن. ڇا گراف جي مٿي ويندڙ سنهي ليڪ پاڻهي ان تغير جو  
داستان نه ٿي ٻڌائي؟

ادب جو پڙهندڙ مٿان گهٽ اعتماد افساني جو لطف گهٽايو ڇڏي. يا ائين  
ڪٿي چئجي ته جذبن جي اظهار تي اضافي زور افساني جي فني خامي آهي.  
'دل داغ داغ' واجده تبسم جي افساني جو مک ڪردار بالڪ نينگري  
گهر جي مخالفت باوجود مڪتو پالي ٿي. ان سان سندس پيار هڪ عجيب  
دلچسپ زندگي ۽ مزدار گهڙيون مهيا ڪري ڏئي ٿو. نينگري سامانجي  
شادي ڪري 'پيا ڪي گهر' وڃي ٿي پهچي. مڪتو به ڪڍ وڃي اتي  
نهڪري ٿو. آهسته آهسته نينگري جي توجه ڪٿي کان گهٽجندي ٿي  
وڃي. مڪتو اها ڳالهه محسوس ڪري ٿو. پریشان ٿي ٿو ۽ پوءِ ڪٽنب



کي پریشان ڪرڻ لڳي تو ڪنهن وٽ ايترو وقت نه آهي جو ڪٿي جي مسئلي کي سمجهي. ڪٿي مان مالڪ بيزار ٿي ٿا پون. گهران ڪيائي پري ڪٿي ٿا اڇلائڻ. چند ڏينهن بعد ڪٿو سهڪندو واپس اچي ٿو نڪري. وري ساڳئي پریشاني آهي. بيگري کي مڙس ۽ نئين پيلا ٿيل ٻارڙي مان ذري جي به فرصت نٿي ملي جو ڪٿي ڪٿي ڏي ڏيان ذري.

هڪ ڏينهن اوچتو اهڙو واقعو ٿو ٿئي جو ڪٿو پنهنجو پاڻ کي ڏوجهن ۾ وجهي پنهنجي روايتي وفاداري ڏيکاري ٿو.

نمسياتي تفسير جي هڪ سهڻي جهلڪ آهي. پر مقصديت کان وانجهي. بيان سٺو آهي، حقيقت نگاري جا پڻ بهترين نمون ملن ٿا. پر اهو سڀ ڪجهه ڇو؟ اديب ڇوڻ ڇا پئي چاهي ۽ ڇا اهو ڪجهه ڇوڻ ۾ به کيس ڪاميابي ٿي؟

جيڪڏهن جاندار جي ٻي لوٽ محبت جو بيان ٿي ڪرڻ گهري ٿي ۽ ان سهدار لاءِ مناسب ۽ گهربل توجه جي طلبگار آهي ته کيس ايترو ضرور ڪرڻ گهربو هيو جو آخر ۾ ڪلائيمڪس کي پنهنجي پوري نڪته عروج تي رسائي ها. مڙندڙ ڪمري مان ٻارڙي جي بستري کي گهلي ڪڍي ايندڙ زخميل ڪٿي کي وڃي وڻ جي پاڙ ۾ سمهڻ بدران، پنهنجي مالڪ جي پيرن ۾ ڪري مرندي ڏيکارڻ مناسب اثر ڇڏي ها.

واقعن جو حقيقت پسندانہ ذڪر ان وقت تائين گهرو تاثر هرگز نه ڇڏيندو جيستائين ان ۾ افسانويت جي عرق کي باه جو پيو نچڪو ڏياري دواڻ نه بڻائجي.

يا وري پاڻ واقعو ٿي ايندو غير معمولي هجي جو اڀرندو، نچڪندو، چلندو، پڄرندو ڪٿي جي ڪاري مٿان پڙڪندو اڇلون ڏئي.

سنگر (Singer) جي هڪ افساني ۾ هڪ ڪراڙي عورت باوجود پنهنجي وڏي عمر ۽ ڪمزور جسم جي لٽا ڪپڙا ڌوئي گذران ڪندي هئي. ڪراڙپ جا اهي ڏيهڙا سندس همت ۽ جذبي کي روڪي نه سگهيا هيا. جيڪڏهن هو چاهي ها ته دنيا کيس رحم ڪري گهڻو ڪجهه ڏئي سگهي ها. پر ان کي هو توهين سمجهي پئي. ڳالهه ڪندڙ شخص پاڻ يهودي آهي ۽ ڪراڙي عورت عيسائي. هڪ دفعي شديد سيارو آيو. هوءَ بيمار هوندي به آئي ۽ لٽا کڻي وئي. پر موٽي نه، مهينو گذري ويو. نيٺ

هڪ ڏينهن سڌاس پاڇو موڙيو، هو ڏيس سڌاري سڌا جتھر ڪري چٽيو  
 هيو۔ هو لڻا ڌوئي واپس ڏٺي وئي، سڌا ٻڌي ٻوڙ سڌاس ملهت ٿيڪ  
 باهي، هو صرف ان ڪري ڪم پورو ڪري ڏيڻ اٿي هئي جو سڌاس  
 مٿان ڌميوارِي هئي، جيڪا کيس هر صورت ۾ پوري ڪرڻي هئي۔ پوءِ  
 هوءَ وري نه موٽي۔

ڳالهه سڏي، سٺاءَ عام، واقعن جي ترتيب بلڪل درست باقي  
 ڪهڙي ڳالهه هئي جيڪا اديب چوڻ چاهي پيو؟  
 اديب کي جيڪو پيغام پهچائڻو هيو اهو افساني جي آخري سٺ ۾  
 پنهنجي آهي۔ اديب سماج ۾ مذهب جي ڪنٽرول جي ڪري پيدا ٿيل  
 گمانن خلاف، عام مشاهدي ۽ انساني همدردي وارن هٿيارن سان وڙهي  
 ٿو۔ سندس حيلو محسوس نه ٿيندڙ پر ڪامياب آهي۔

هو چئي ٿو:

آءٌ ان ڪراڙي ڪپڙن ڌوئڻ واري عورت کان سواءِ جنت جو تصور  
 به نٿو ڪري سگهان۔ آءٌ ته اهڙي ڪنهن دنيا جو به تصور نٿو ڪري  
 سگهان جتي محنت جو اجر نه ملندو هجي۔  
 سنڌي افسانو پڻ روايتن جي پنڌن مان سنڌ سڏا ڪري منهن مهاندا  
 ڪڍي پنهنجي مخصوص طرز سان سماج جي لاڙن سان لڙندو، هلندو،  
 اڳتي وڌندو ٿو اچي۔

جمال جو اوائلي دور ۽ برصغير ۾ بغاوت جو اوج، مڙني گڏ هليا۔  
 سامراج جي مخالفت، پراڻي سماج جي مخالفت لڳندي هئي، انڌي ۽ اونڌي  
 قانون ۽ طريقن جي مخالفت چئي هئي۔

”گاڏي چيڪٽ ڪندي رواني ٿي، مٺيءَ سوڍا ۽ نارنگي جي رس  
 کان پري۔ ماڻي جو سرتاج، اهر جو پيءُ، هن ننڍي نظام شمسيءَ جو  
 مرڪز، اوندھ ۾ غائب ٿيندو ويو۔“

هڪ ٻئي افساني ’پيراڻي‘ ۾ غربت جي هڪ اثرائتي تصوير چئي  
 اٿس۔ پيءُ جي شفقت، مٿا جي چمڪ ۽ معصوم ٻار جي تصورن ۽  
 امنن جو خون افساني جي افق تي موجود نظر اچن ٿا۔

سماج ۾ روزمره زندگي ۾ پيش ايندڙ واقعن جو اڀڪري ڪري  
 صحيح حقيقت واضح ڪرڻ جي طاقت ان فنڪار کي هوندي آهي،

جنهن کي همدردِي جي روبرو سان آرامتہ ۽ پيرامتہ ڪيو ويو هجي. Norms کي معاشري ۾ جيڪا قبوليت حاصل آهي ان کيس عام مٿان وڌي طاقت ۽ اثر عطا ڪيو آهي. ايتري قدر جو ظلم جاري رهن ٿا، استحصال ٿيلو تو رهي، پر جيئن ته اهو معمول آهي ان ڪري ڪو اس کڻي نه نٿو ڏسي ۽ اها حالت ڪنهن کي نظر ئي نٿي اچي.

جمال Norms جي هڏڪاٽ کان قطع نظر، ان ۾ موجود ڪمزور ۽ خراب پهلو کي چئو ڪري ٿو بيهاري، سندس پشو پاشا جي بفاوت جو ترائو آهي. سماجي قنون جي ڪوڪلائٽ جي هڪ سهڻي تصوير آهي.

مختصر ڪهاڻي، مختصر لفظي ورڇاءَ ۾، وزن جي ماپ تور سان ٻڌل، شري تحرير جو هڪ سهڻو مثال آهي. داستان وڌي جوان ٿيو، ڪهاڻي ٿي پئي. هڪ پهلو مان وڌي ٻي ٿي پهلو ٿيا، طرز تحرير، لفظن جي جوڙجڪ ۽ عمومي لهجو، عام استعارا سڀني گڏجي سڌو ۽ آسان معاملو رکيو. نه سمجهڻ ۾ ڏکيائي، نه ئي تفسير جي پرواه. تحرير جو حسن، اهو آهي جڏهن بدبجندڙ لحن ۽ مختلف مرحلن جو فوري ادراڪ ٿي سگهي.

شهر جو بيان آهي

”پشو اتي پهتو جتي گد جا ڏير، ڪارخانا ۽ دونهان، شور ۽ غل لڳو پيو هو. گهنيون ۽ رستا ابترا، جو پتو ئي نه پوي ته ڪٿان آيا، ڪاڏي ويا. نه وري ڪو پورو ڏس ٿي ڏئي. هر ڪو پنهنجي شخصيت ۾ ئي وڃڻو پيو هو. سڀ ڪو وٽ پڪڙي ۽ پڇ پڇان ۾ پورو ائين ٿي ڏنو ته ڪنهن وڌي مڪار ۽ چالاڪ ڪيڏاري، ڪنهن خاص ۽ ناپاڪ مطلب ڪاڻ، هن سڄي شهر کي، انجڻ وانگر ٿي هلايو، جنهن انجڻ جا پرزا ۽ ڪلون، هي موڱا ۽ بي جان ماڻهو هيا. انجڻ جي رت ۽ بڪٽ ڪٿ ۾ ڦري، جڏهن هي انساني نت بولت طاقت چڏي، گر گهلا ٿي ٿي ويا، ته مشين جي تيز رفتار مان نٿي، زور سان وڃي ٿي پٽ تي ڦهڪو ڪيائين. جتي چها ٿي ڪٽجي ڪٽا ٿي ويا...“

چند لفظن ۾ شهري ۽ صنعتي سماج جي تصوير ڪشي ڪري گهريل تاثر پيدا ڪيو ويو آهي. هت ڪن ڳوڙهن اقتصادي مسئلن کي سمجهڻ يا سمجهائڻ جي ضرورت آهي نه گهرج. بس اهي چند لفظ



ڪافي آهن.

هڪ ٻئي افساني ۾ عرب ۽ سامري جي تصوير ڇڏيل آهي. مسڪل سماج وٽ تنگمستي جو تصور ڪهڙو هوندو. بيمار ۽ دوائن جو چئو ڏئي ۽ سٺي ڪڍي جي نلمين ڪڍي ٿي. پڄاڻي ۾ اهو ڏسو ته ڪهڙا نر ۽ تصويري استعمال ڪري ٿو.

”گادي چيڪٽ ڪندي رواني ٿي، مٺي ۽ سودا ۽ نارنگي جي رس کان پري. ماني جو سرتاج، ابهر جو پيءُ، هن ننڍي نظام شمسيءَ جو مرڪز، اوند ۾ غائب ٿيندو ويو.“

افساني جي جيڪڏهن ڪا آئيڊيل شڪل آهي ته اها اسان کي قادري صاحب جي افسانن ۾ بدرجہ اتم نظر اچي ٿي. واقمن جي بيان ۾ تسلسل، جيڪو بنيادي خيال جي ڌوري ۾ مضبوطي سان پوي ٿو آهي. اياز قادري وٽ لفظ پنهنجي اصلي رنگ ۽ معنيٰ ۾ ملن ٿا. سندس افسانو لفظن جي قناعت جو هڪ مناسب مثال مڌائي ٿو. اياز قادري جي افسانن کي ڪنهن وڏي سماجي واقعي يا تحريڪ جي ضرورت نه هئي. هن عام زندگي جي معمولي واقمن مان پنهنجا موضوع ڳولهي ڪڍيا ۽ ڪنهن به سھاري کانسواءِ هلائي ڏيکاريا.

سياسي تبديلين جا جيڪي به سبب هجن، ون يونٽ کي مغربي پاڪستان جي نئين صوبن جي پڙهيل لکيل محائثن غير مناسب ڄاتو. ون يونٽ خلاف مختلف تحريڪن جنم ورتو. سنڌي افسانو پڻ ان کان متاثر ٿيو. امر جليل جا افسانا ان تاثر جي ڦيٽن تي ڦرڻ لڳا. پڙهيل لکيل ماڻهن ۾ انهن جي مقبوليت چٽي طرح ڏسي سگهجي ٿي. سندس افسانن جي هڪ خصوصيت اها به آهي ته اهي گهڻي ڀاڱي اتم ڪٿا تي ٻڌل (Autobiographical) آهن. ڪنهن جواني شاگردي جي زماني ۾ جيڪي چوڪرائيون حسرتون ۽ خواهشون ناٿام رهي وينديون آهن، تن جو جيڪڏهن هڪ مناسب عڪس ڳولجي ته اهو جناب امر جليل جي افسانن ۾ جهلڪندو نظر اچي ٿو.

جيئري قدر خود افساني جو تعلق آهي، ان ۾ هنري لحاظ کان ڪيترا تجربو به ٿيا. پر فني لحاظ کان هڪ قابل قدر تبديلي نظر نه آئي. علي بابا ۽ نسيم کرل جي روپ ۾ سنڌي افساني کي هڪ مردور ۽ هڪ جاگيردار

مليو. اهڙي طرح سداح جي هيٺس ۽ مٿس ٻنهي طبقن جي چڱي  
عڪاسي ٿي.

ون بوٽ جي نسبت مارشل لا کي ادب ۽ ڪا خاص اهميت نه ڏني.  
چند نوجوان افسانه نگارن کان علاوه ڪنهن به مارشلائي ڏاڍي مزاحمت  
نه ڪئي. شايد سوويت روس جي شڪست ۽ ان جي تڙ ٽڙ ڪي ماڻهن  
عوامي امن جو خاتمو سمجهيو. نظرياتي طرح کيسا خالي ادب ان ڏس  
۾ ڪا خاص پوک نه پوکي سگهيا.

حفيظ ڪبير ساڄي حوالي سان دليرانه افسانا لکيا. جن موضوعن  
تي چيڙ چاڙ جي بندش سمجهي ويندي آهي، اهي تحرير هيٺ آندائين.  
سندس افسانن جا ڪردار چٽا آهن جن جا عڪس گهرا آهن. اهو  
محسوس ٿئي ٿو ته جيڪڏهن هي صاحب ناول طرف ڌيان ڏئي ته سٺا  
نشان چڙي سگهي ٿو. اڄ جي افساني جي چند معتبر نالن ۾ منظور  
ڪوهيار جو نالو اچي ٿو. سندس افسانو پنهنجي روايتي حسن سان ٻولي  
جي جولاني ڏيکاريندو نظر اچي ٿو. موضوعي حساب ۾ پورو محاورو، تر  
۽ ٺهڪندڙ لفظن جو استعمال ۽ موضوع جي ڪلي پهلون جي تفصيلي  
مطالعي سبب هن جا افسانا شاهڪار بڻجي وڃن ٿا. هو سماج جو طالب  
علم آهي ۽ سندس اها تربيت منڍي افساني جي وڏي ڪم اچي رهي  
آهي.

افسانه نگار ڊڪٽيٽر ٿئي ٿو. جو کيس مطلق انساني جي اجازت به  
آهي ته حق به. اهو حق کيس ان ڪري مليو آهي جو افساني جي هنري  
جوڙجڪ ئي اهڙي آهي. کيس اجازت ان ڪري آهي جو هو واقعي جو  
اڀار ڪري ٿو. واقعو ته واقعو آهي. يعني اهو وقوع پذير ٿي چڪو آهي يا  
ٿي رهيو آهي. جنهن جي سڀني تفصيلن جي خبر به صرف افساني نگار  
کي ٿي آهي. تنهن جي ذڪر ۾ ڀلا ٻيو ڪو ڪيئن ٿو دخل ڏئي  
سگهي؟

سج جي طلوع ٿيڻ جو ذڪر جنهن سولائي سان ڪري ٿو، ساڳئي  
سولائي سان هو اڪرم کي هٿ ۾ پٿر ڏئي روڊ تي ڊوڙائي سگهي ٿو.  
کيس ڪير روڪي سگهندو. پر ان جي پٺت ۾ ناول نگار ڪنهن کي  
هٿ ۾ ائين پٿر کڻڻ نه ڏيندو جيستائين اهو ڪردار پاڻ، آهستي سان

هڪ ڊگهي زمين ۽ ٻي ڊگهي زمين جي وچ ۾ ڪارڊ ۽ Crime & Punishment ۾ مڪردارن جي عدل کي هڪ ڊگهي ماضي ۾ سامان ۽ پيچيدگي ڪري ڇڏي ٿو جو عدل وارو ٻول سا ڪنهن توضيح جي هلڻ ۽ گهري ته هلي نه سگهي.

Nadine Gordimer جي هڪ افساني ۾ شڪار تي ويٺڙ آبادگار جي رانغل وچڻو چڻي پوڻ تي سندس عزيز نوڪر موت ٿي ٿو وڃي. آبادگار اچي چڙي وارو ۽ سندس نوڪر ڪارو آهي. ڏکڻ آفريڪا ۾ جتي سياسي ميدان ۾ اچن ڪارن جي چڻي چڻڪتاڻ جاري آهي، اهو اتفاقي حادثو هڪ وڏي سياسي اهميت حاصل ڪري سگهي ٿو. خاص طرح ان ڪري به جو اهو آبادگار، اچن جي هڪ جماعت جو مک عهديدار پڻ آهي. دنيا جي اخبارن ۾، ڪارن جي هٿن ۽ نسلي پيد جي مخالفن وٽ اهو واقعو اچن جي ڏاڍ جو هڪ بهترين نمونو بڻجي پيش ٿي سگهي ٿو، سياسي ڪشاکشي جي اڇوڪي دور ۾ جتي افواه سازي ۽ خبر رسائي ۾ ڪو فرق نٿو ڪري سگهجي، بي اعتباري پنهنجي عروج تي آهي، پوءِ ڪو، ٻلا جو اعتبار ڪندو ته ڪاري نوڪر جو موت اتفاقي حادثي جو نتيجو آهي ۽ ڏاڍ جو نمونو ناهي؟

افسانه نگار، اڇوڪي دنيا جي ان ڪيفيت جي مخالفت ڪرڻ گهري ٿي، هوءَ پڻ سڄي فنڪارن جيئن سچ جو پاسو مٿي ڏسڻ گهري ٿي، هو چاهي ٿي ته ٻيا اڇوڪي سياست جي گندگي مان پنهنجو ٻلا آجو ڪري ان قسم جي انداز فڪر کي قائم ڪن. ان لاءِ هوءَ هڪ امرانه قدم کڻي ٿي.

افساني جي پڄاڻي تي هو چڻي ٿي ته ان واقعي جي تفتيشي رپورٽ ۾ اها ڳالهه پوري طرح واضح ٿي آهي ته اهو اتفاقي حادثو هيو، جنهن ۾ هن جو ڪو ڌوڙ نه هيو. پر اها رپورٽ ڪنهن ٿاڻي جي رڪارڊ روم ۾ بند هوندي، ۽ هڪ ڏينهن ڪو سياسي احتجاجي جلوس اچي ان ٿاڻي کي به باه ڏئي ڇڏيندو، جتي ٻين شين سان گڏ سندس بيگماهي جي اها رپورٽ به سڙي واک ٿي ويندي، ٻلا ڪير چڻي سگهندو ته هو بيگناه هيو. ڪنهن کي خبر پوندي ته مرڻ وارو هن جو پنهنجو پٽ هيو. ڪهڙي طرح هو بنا ڪنهن تلام پٽڻ جي، سبب ۽ ڪارڻ لکڻ جي

مٺس هڪ جهڙي ۾ هڪ ۽ هڪ ۾ هڪ ۽ ائين اهو حقيقت جو دڪر  
ڪري ٿو ته هن دور ۾ ڪنهن به شئي جي ڄاڻ ٿي ڏئي، ان کي آڻي  
سڏڻ کان ٻلا ڪرڻ ۾ هڪجهڙي ٿو. پر اهوئي سڀ ڪجهه نه افساني  
جي هنري بناوت آهي.

افساني جي حمير ۾ سوانحي عنصر ۾ بنيادي حيثيت رکي ٿو.  
اسان هميشه پنهنجو پاڻ کي زندگي جي وسيع اسٽيج جي وچ تي ڏٺو  
آهي. هو ان اسٽيج تي رونا ٿيندڙ واقعن ۽ حادثن کي ويجهڙاپ جي  
حوالي سان محسوس ڪري ٿو. جيڪڏهن ڪالھ ميڪسيڪو ۾ رڳو  
سب سٺ هزار ماڻهو مري ويا، ته ان جو تاثر ايترو ناهي، جيترو هڪ  
دوست جي پاءُ جو ڌاڙيلن هٿان مارجي وڃڻ جو ٿيندو. ان کان وڌيڪ  
اثر پٽ جي زخمي ٿيڻ جو ٿيندو. ۽ شايد سڀني کان وڌيڪ اداسي،  
پنهنجي محبوبه مارتا جي پوئجي وڃڻ سبب ٿئي.

اديب جيئن ته وڌيڪ حساس ٿو ٿئي، هو پنهنجي ذات مان وابستہ  
واقعن جي اثر کي وڌيڪ جلدي ۽ وڏي گهرائي سان قبول ڪري ٿو، اندر  
جي عميق مان جنهن ڪو واقعو بيان ٿيڻ لاءِ ٻاهر نڪري ٿو ته اهو پاڻ  
سان تصورن جا شفاف موتي ۽ گهرائي جي گپ ۽ گندگي ۾ ساڻ آڻي ٿو.  
اندر مشاهدي جو Reservoir به آهي ته سندس ڪمزور نئشن ۽  
ناموزون خواهشن جو قبرستان به. اديب جو ڪجهه ڏسي پسي ٿو اهو ته  
سندس مشاهدي جو حصو بڻجي وڃي ٿو، جنهن Reservoir مان هو  
گهڻو ڪجهه ڪڍندو وڃي ٿو پنهنجي بيان ۾ داخل ڪندو، ايتريقدر هو  
پنهنجي افساني ۾ جتي کيس ڪن واقعن، جن کان هو متاثر ٿيو هيو،  
جي بيان ۾ افسانويٽ آڻڻ لاءِ به مشاهدي جي عظيم اسٽور مان ڪجهه  
ڪڍي، ان واقعي مان ان کي اهڙي طرح مدغم ڪيو ڇڏي جو سڀني  
ڳالهون هڪجهڙي ٿي هڪ ٿيو وڃن.

اهڙي طرح شعور جي سطح تي آيل سمورن تفصيلن کي بيان ڪو نه  
اهو اهڙو ڪچو چڻو هوندو جنهن ۾ اسان جي ذهن جي گندگي هر  
سطح تي نمايان نظر ايندي، اسان جي خواهش جا پاڇا هر شيءِ تي پنهنجي،  
ان جي اصل شوخ رنگن کي ڳوڙهو بڻائي وجهندا. ان وقت هنر جي  
ضرورت پئي ٿئي، ته جيئن اهو واقعو، جنهن کي ٻڌائڻ جي، Share



ڪرڻ جي خواهش اندر ۾ اهڙو دلائل پيدا ڪيو، جنهن سبب ڳري ويلن جي مٿي ۽ سڙي ويلن جي رڱ ۾ نري اچي سولاج تي بيهي، تن اصل ڳالهه کي ته لڪائي ڇڏيو.

هاڻي افسار دگر جي هر مندي جو ڪمال ان وقت مڃيو، جڏهن هو احابن تفصيل کان جلد ۽ سهڻي نموني سان ڇڏائي، گهريل تائثر پيدا ڪرڻ لاءِ نڌڙا ۽ موزون اشارا چونڊي ڌار ڪري، واقعن کي مناسب طرح سان ترتيب ڏئي اصل پيغام کي انهن ۾ پنهنجا ڪري ڇڏي.

ان هن مندي ۾ سندس فنڪارانه تصور کيس مدد ڏين ٿا، ساڳيو واقعو اسان توهان سڀني ڏٺو هوندو. ڪنهن بيان ۾ ڪيو هوندو، پر جنهن ڪو فنڪار ان واقعي ۾ پنهنجا رمزن کي نروار ڪري ٿو، هن جي تصورن پٿر ۾ جنهن بت کي ارس پڄندي ڏٺو آهي، هو قلم جي تيشي سان، واقعي جي سِر کي تراشي، پڙهندڙ کي ان بت جي جهلڪ ڏيکاري ٿو.

ويچاري سسئي جي ڏونگر ڏورڻ ۾ ڪجهه ناهي رکيو، جيڪڏهن هجي ها ته هڪ لطيف چو، ڪيئي هزار شاعر اڄ اسان جي ادب ۾ امر هجن ها. لطيف ان واقعي کي جنهن موزونيت سان ڳايو آهي، انهن تفصيلن ۽ ڪيفيتن کي ظاهر ڪيو آهي، جنهن کي سندس فنڪارانه تصورن ڏٺو هيو.

سو اصل واقعو نه پر ان ۾ پنهنجا ڪي تصور آهن، جن تائين رسائي جو سبب فنڪار ٿين ٿا.

انيس پڻ پنهنجي زندگي جي ڪيترن اصل واقعن ۾ پنهنجا انهن رمزن کي پنهنجي تصور جي اک سان ڏٺو آهي، ۽ انهن کي پڙهندڙن سان شيئر ڪرڻ جي شديد خواهش هئي، قلم جي حوالي ڪيو اٿس.

انيس انصاري صاحب جن سان ملاقات کان ڪيترا سال اڳ ئي سندن ذڪر ٻڌو هيم. انيس صاحب جي علم دوستي ۽ وڏي معلومات جو چرچو سرڪاري توڙي غير سرڪاري حلقن ۾ رهيو.

ياد اٿم ته اسان جي نوجواني واري زماني جي ڊوڙ ڊڪ علميت جي پيماني تي ٽڪي توري ويندي هئي. سڀ شيءَ متعلق ڄاڻ رکڻ جي چوڪرائي چڪ مان اڃان پاسو ڪونه ڇڏائي سگهيو هيم، ان ڪري انصاري صاحب سان ڪيل محفلن جو ذڪر وڏي شوق سان ٻڌندو

هيمر، ٿيل گفتگو جي ذڪر کي، پنهنجي سمجھ ۽ علم آهر مائي توري  
اهو اندازو لڳائڻ جي ڪوشش رهندي هئي ته گهريل حد تائين علمي رسائي  
ٿي اٿس.

پاڻ روسو کاتي ۾ ڪلارڪي مان ترقي ڪندا وڃي اسسٽنٽ  
ڪمشنر ۽ ايڊيشنل ڊپٽي ڪمشنر جهڙن وڏن ۽ ذم دار عهدن تي تعينات  
ٿيا. جنهن نوڪري ۾ رهيا، ان متعلق سڀي کي ڄاڻ آهي ته اتي  
مصروفيتون ڪيتريون شديد رهن ٿيون. هو سرڪاري ڪمن ڪارين ۾  
قابل رهندي به علم جي شوق سان انگ اٽڪايون آيا.

هڪ عرصي تائين اها خبر نه هئي ته پنهنجي ڪرڪيٽ ٽيم جي  
کيڏاري اشتياق انصاري جو والد جناب الله بخش انصاري ٿي 'انيس' آهي.  
جڏهن سائين جن سان ملاقات ٿيندي هئي ته بزرگي جي احترام  
سبب ڪنڌ نواڻي حال احوال کان وڌيڪ ڪو ذڪر فڪر نه ٿي سگهندو  
هيو. حالانڪ انيس صاحب جن جي شفقت سان مليل بهتر ڪلفي اسان  
لاڻ اهو معاملو اسان ڪرڻ لاءِ ڪافي هئي.

اشتياق انصاري ۽ آءٌ ڪرڪيٽ گڏ کيڏندي کيڏندي، دوستي جي  
وسيع ميدان ۾ به گڏ ڪنڌ لڳاسين. سندن شائسته طبيعت جو لاڙو جيئن  
ته ادب ۽ تحقيق طرف هيو، شايد اهو سبب هيو اسان ٻنهي جي گڏ ٿيڻ  
جو.

اسان جي ويجهي دوستي ۽ هم وقت جي گڏجاڻي سبب انيس  
صاحب سان ملاقات جا ڪيئي موقعا ٿيندا هيا. انيس صاحب جن  
ڪيترا ڀيرا علمي ۽ ادبي موضوعن تي گفتگو چيڙي دعوت ڏيندا رهيا، پر  
اسان مختصر ۽ ذومعني ڳالهين مان هيشه گفتگو کي محدود رکيو.

هو نوڪري مان آجا ٿي لاڙڪاڻي آيا ته اسان نوڪري ۾ پنهنجو پلڻ  
ڦاسائي لاڙڪاڻي کي خيرباد چيو، مختصر موڪلڻ تي، ڪم سانگي  
جڏهن لاڙڪاڻي اچڻ ٿيندو هيو ته انيس صاحب سان مختصر ملاقات  
ٿيندي رهي.

سندن شوق ٻيا به اتيڪ آهن ۽ هو شوق ۾ مجنون کان جيڪڏهن  
وڌيڪ ناهين ته گهٽ به هرگز ناهين. راتين جون ننڊون ڦٽائي، واڻن  
ڪاري وڃي مڇيءَ جو شڪار ڪن ٿا، ان جي جهلڪ وڏي حوالي ۾

ملندي. پٿرن پاھڻن سان شوق کين ويرانن ۾ وٺي وڃي ٿو، جيڪا جھلڪ چانڊوڪي جي زهر ۾ ڏسي سگھجي ٿي.

فوٽوگرافي سان لڳل لڳي اچي، غريبي ۾ ۽ پيٽ تي پٿر رکي، سادي روش جاري رکندي مهانگين ۽ بهترين ڪئميرائن سان شغف رهيو اٿن. آرٽ جا دلداده آهن، دنيا جي مشهور شھپارن سان پيار اٿن. دنيا ۾ فن جي طويل سفر تي نظر رکيو اچن. يوناني بت سازي جي خوبين مان بخوبي واقف هوندي ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ قديم هندوستان جي Sculpture جي انيڪ خوبين متعلق ڳالھائڻ کان رهي نه سگھندا. زندگي جي مشاهدي ۽ عملي مشغلن ۾ شديد شوق کين غير معمولي طرح زندگي جي ويجهو رکيو آهي. اها ويجهڙاپ سندن لکت ۾ پوري طرح نمايان آهي، جڏهن هو واقعي جي رواني ۾ پنھنجن تضادن کي فوراً محسوس ڪري ٿا وٺن.

افسانو کيڏي آهي تضادن جو، اهو به ائين ته ميدان تيار ڪندو هلجي هڪ طرف ۽ جدا ڪر لاءِ ۽ نتيجو وري ان جي قطعي ابتڙ نڪري، جو پڙهندڙ ويچارو حيران رهجي وڃي.

نڊائين گورڊيمر Nadine Gordimer پنهنجي هڪ افساني "هڪ دفعي جو ڏڪر آهي" (Once Upon Time) ۾ هڪ خوش باش مختصر گھراڻي جي ان ڪيفيت جو بيان ڪري ٿي جڏهن حالتن پٽاندڙ کين پنهنجي گھر ٻار جي حفاظت جي ڳڻتي وڪوڙي وڃي ٿي. ان ڳڻتي جي سدباب لاءِ هو حفاظت جو هر ممڪن ۽ جوڳو بندوبست ڪن ٿا. هر ٿي سگھندڙ اڳرائي جي انديشي لاءِ بچاءُ جو ڀلو انتظام آهستي سان ٿيندو ٿو هلي. پر جڏهن مصيبت اچي ٿي ته اها ٻاهران ناهي آئي. اها اندران آيل آهي، پنهنجين ڪمزورين ۽ نادانين ڪري مٿان اچي ٿي ٿئي. پنهنجي پيدا ڪيل آهي.

ان ڪهاڻي جي حسن جو بنياد ئي حفاظتي بندوبستن جو جوڳو بيان آهي. اهو احوال سهڻي پيرايه ۾ مناسب حد تائين تفصيل سان ڪيل آهي. جيڪڏهن حفاظتي انتظام جو ذڪر سرسري يا برسيريل تذڪره هجي ها ته پڇاڻي اهڙي اثرائتي ۽ معنيٰ خيز نظر نه اچي ها. ان ڪري جو تضاد واضح ٿي ٿي نه سگھي ها.





هو پائڻي ٿي ته ”جهنم اهو آهي“.

راهگير جو ڏنل مهل ۽ غير واسطيدار جواب، سندس ذهن ۾ آيل خيال سان ملي، افساني ۾ سمايل علامت جي خزاني جو دروازو کولي ٿو ڇڏي. هاڻي پڙهندڙ جو ذهن ائين گنج سليمان ۾ داخل ٿي خيالن جي انبارن سان روڊو ٿئي ٿو.

ٿي سگهي ٿو ته ڏي وٺ جي سماجي وهنوار ۾ هڪ فائدا هجن ۽ ڪيترن گهراڻن ۾ ان ڪري سهولت ۽ سولايون پيدا ٿيون هجن، پر هڪ ڊگهي عرصي کان ان وهنوار جي پيدا ڪيل ڏڪن ۽ ڏوجهرن ڪيئي زندگيون ٺهڙي برباد ڪري ڇڏيون آهن.

سنڌي سماج جون پاڙون جهالت جي پاتال ۾ پوري طرح کتل آهن. جتي پڻ مرد جي معشري مسلم هئڻ ڪري ۽ عورتن کي پنهنجي خوبين ۽ صلاحيتن جي مڃاڻ لاءِ مناسب موقعا حاصل نه ٿيڻ سبب، سندن زور ان ميدان ۾ هلندو آهي، جنهن کي گهرجنجي. اهو ميدان وري اهو آهي جنهن کي مرد ڪا خاص اهميت نه ٿو ڏئي. ڏيهن سندس ڪم ۾ گذري يا پنهنجي پراڻي اوطاق تي، يارائو سندس مرداناءَ شوق پڻ مرداناءَ ۽ شڪار ته ٿين ٿي نيچ مرداناءَ، اهوئي سبب آهي جو گهر جي ننڍڙن معاملن ۾ عورت معمولي ۽ الجھيل تفصيل ورجائي، مرد جي گهر ڏي گهٽ توجه مان فائدو وٺي پنهنجي مرضي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿي.

هڪ ته ان ويڄاري ڏٺو آهي گهر جو ننڍڙو اڳواڙ، ٻيو هن وٽ هڪڙي آهي جذبن جي ستن پچائڻ جي سگهه. ان ڪري هوءَ ويڄاري شڪ، ساز، حسد، ڪاوڙ، خوف، پيار ۽ پنهنجائپ جي طوفاني لهرن آڏو ڪهڙو مقابلو ڪندي؟ ٻجي تختا تختا ٿيو وڃي. هوءَ پاڻ به ٻڏي ٿي ته سموري گهر کي به پاڻ سان ٻوڙي ٿي. ايتري قدر جو اهي گهٽ جتي سندس سپاءَ ۽ مسجد سبب رونقون لڳل هونديون هيون، اتي ويراني ۽ ڪروڙ اچي ٿي خيما کوڙي.

اٺيس وڏي خوبيءَ سان اها ڪيفيت بيان ڪئي آهي. ٻولي ۾ رُس اٿس هئا به مڪڻ ۽ ماڪي پاڻ ۾ به هين پٺيهه ڏليون، هڪ ٻئي تان پيا گهور ويندا هيا، ”هن تريءَ تيل ٿي لائڻ نه ڏنو.“ وڃي کڏ ۾ پون.“ استعارو خوب مهل سر استعمال ٿيل آهي جن افساني جي ماحول کي

حقيقتن جي ويجهو آئي بيهاريو آهي. گهر گهرهستي جي ويرائي کان پوءِ انسان ذات جي تاهي طرف هڪ ڀيرو اشارو آخري جملي ۾ پنهنجي آهي. "ڪورٽ جي ٻاهران شيرو ديسي پستول ڪوٽ جي ڪيسي ۾ وجهي مڇون مروئي رهيو هيو."

نوران هر قدم تي جهالت ۽ ڪروڙ جو جهنڊو (Symbol) ٻئي ٻي آهي. سندس طرز عمل جا سبب Pathological هجن يا Psychological، Social هجن يا Cultural، ان سان ادب جو واسطو ڪونهي، هو مسئلو ٻڌائي ٿو، ان جو حل ڳولڻ تہ اوهان جو ڪم آهي.

هو هڪ هنڌ نور محمد متعلق چئي ٿو: "... ان کي پتو ئي نه پئي پيو تہ آخر ان خواري مڇائڻ ۾ ماڻس (ماڻهس) کي ڇا پئي حاصل ٿيو."

ادب صرف نقيب ٿئي ٿو، سماجي مسئلن جو حل ڳولڻ تہ استادن، ڏاهن ۽ رهبرن جو ڪم آهي، يا وري سڀني جو. ادب سڌي سڌي سڀني جي توجه مسئلن طرف ڇڪائي دعوت فڪر ڏئي ٿو. پر هو وعظ کان پرهيز ٿو ڪري، هو سوچ لاءِ نج طعام پيش ڪري ٿو، ڇهاريل گرم پڙهندڙ جي وات ۾ وجهڻ جي ناپسنديدگي ڪوشش هرگز نه ڪري.

افسانوي نثر Fiction متعلق گهڻو ويچارو ويو آهي. ان کي مختلف معنائون ڏئي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي، پر ڪو به بيان بڪسر مڪمل نه سمجهيو ويو آهي. هونئن ائين چئي سگهجي ٿو تہ "اهو واقمن ۽ معاملن جي ترتيب ۽ جذبن ۽ احساسن جو بيان آهي." اهو تعلق بيحد نفيس ٿئي ٿو، شراب جي شيشي واري جام جي نازڪ چيلهه جيڪا ساغر جي خسار کي خيالن جي پيڙه سان ملايون ٿي اچي.

جيئري واقمن جي ترتيب مناسب هوندي، اوترو ڪهاڻي شعوري پشاني تي لهڪندي، جيئرو حسن جذبن ۽ احساسن جي بيان ۾ شامل هوندو اوترو لطف ۽ حظ حاصل ٿيندو؛ ٻنهي جي وچ وارو پنڌ جيڪڏهن مضبوط ۽ موافق آهي تہ پوءِ شاهڪار Masterpiece جنم وٺندو.

افسانو جيئن تہ Fiction جي هڪ شاخ آهي، تنهن ڪري ان جي تخم ۾ اهي بنيادي عنصر موجود آهن ۽ ان کان علاوه به ٻيو گهڻو ڪجهه آهي.

انيس جي افساني ٽڪرل مسافر جو دهرتون - صو هڪ مڪمل داستان آهي، جنهن ۾ رڳو ڪوٽ آهي ته ان سبب جي جنهن ڪري مسافر گهر گهاٽ ڇڏيو، سندس رندن پنڌن مان اها پڪ ٿي وڃي ٿي ته هو ڪو ڏوه ڪري پڳو آهي، ڪو گناه ڪيو اٿس، ڪنهن ڪارور جو ڪارڻ ٿيو آهي. اهو ڇا آهي؟ اهو هڪ راز آهي جيڪو اڻڄاتلن سمجه ۾ نٿو اچي، جيستائين ماڻهو افساني جو پويون حصو نٿو پڙهي وٺي. پويون حصو، بنا ڪنهن واضح لاڳاپي، ڳنڍ يا ڪڙي جي هڪ جداگانہ نثر جو ٽڪرو آهي. پوئين حصي جي آخري سٽ، افساني جي مٿئين حصي سان تعلق قائم ڪري ٿي جنهن سندس دماغ ۾ اهو آواز ٿو پئي ”بيچ چورا، ڪاٿي وڃي لڪ، ڄاڻ پوليس ڪڍ لڳئي.“ اهڙو ڪهڙو ڏوه آهي جيڪو هن کان سرزد ٿيو آهي؟ اهو ڏوه آهي، ان سماج ۾ معزز ۽ معتبر شخصن تي اعتبار ڪرڻ، هن جو گناه اهو آهي ته هن ان ماڻهو تي ڀروسو ڪيو، جنهن تي کيس ڀروسو ڪرڻ گهرو هيو. هن راهبر کي راهبر سمجهيو. سفيد پوش کي شرافت جي طريقت جو مالڪ ڀانيو. نتيجي ۾ کيس گهر ڇڏڻو پيو، ٻار ڦٽي ڪرڻا پيا ۽ ذلت جو داغ خاندان جي منهن تي لڳائي وڻ جو رخ ڪرڻو پيس.

هن افساني ۾ پڻ لفظن جي گهريل قاعدت آهي، بيان پراثر ۽ واقعن جي ترتيب موزون. حالات پاڻ ئي وڃن ٿا افساني جي الزم جو تعين ڪندا، هڪ هنڌ مائي جنت جنهن جي ميهن سومهڻي (سمهڻي) نٿي مڙي سا کيس اچي تعويذ لاءِ ٿي چئي. هو حيران ۽ پريشان آهي، سندس دعا ڇا ڪندي؟ مائي جو جواب افساني جي اڳلي حصي طرف وٺي ٿو وڃي: ”ٻيڙا پني وڃي لڳندا، ابا! تون دعا ته لک.“

اڳتي هلي رفيق انگريزي ڪتاب ملان وٽ وساري اچي ٿو. ڪٿڻ لاءِ واپس وري ٿو ته ملان کي ڪتاب پڙهندي ڏسي حيرت وٺي ٿي وڃينس. ۽ ائين افسانو اڳتي وڌي ٿو.

ٻولي سادي ۽ عام استعمال واري آهي، جنهن سبب واقعہ درست ۽ سچا لڳن ٿا. لفاظي جي فضول خرچي کان هميشه جيئان پرهيز ٿيل آهي.

هڪ زماني کان انساني عمل جي سببن سمجهڻ جون ڪوششون ٿي

وهيئون آهن. مذهب ۽ معاشرتي معنائن اصطلاحن ۽ چوڻن ۾ اهڙن ۾ سمجھ ۾ انداز معنائن جا ڪي ڪارڻ نمودار ڪيا آهن. انهي قدر جو ”چڱي من چڱائي ۽ بُدي مان بُدائيتي“ جهڙا انتها پسندار نظريو به ماڻهن ۾ عام طرح سان مقبول ٿي چڪا آهن.

سماجي علمن جي ماهرن ڪافي تحقيق کان پوءِ اهو ثابت ڪيو ته انساني عمل جا ڪارڻ سدس سماج جي عمل ۽ ردعمل تي وڏو مدار رکڻ ٿا.

اهڙي طرح افساني ’برف جي سر‘ ۾ شمع جي عمل کي سمجھڻ ۾ مدد ملي ٿي، پر زرين جي عمل جي ڪنجي سماجي حوالي سان هٿ نٿي اچي. ميڊيڪل رپورٽون، پارٽ ٽيٽ جو سبب، زرين ۾ هارمونز جي گهٽتائي ٻڌاين ٿيون. ڊاڪٽر دوائون ڏئي ٿو، جيڪي هڪ ڊگهو عرصو کائيون هيون.

ٻه سال گذرڻ بعد هڪ واقعي جي نتيجي ۾، زرين ۾ ماءُ واري مامتا جي هڪ ڀرپور لهر اٿي ٿي. ثابت ٿي وڃي ٿو ته دوائن جي مسلسل استعمال سبب هارمونز جي گهٽتائي ڪي قدر پوري ٿي آهي. افسانه نگار انساني عمل جي Pathological سببن طرف اشارو ڪري وڃي ٿو.

”پراڻي“ جو موضوع نئون ناهي. نه ئي ان جي پڇاڻي ڪا پراڻين کان جدا آهي، تنهن هوندي به افسانو طاقتور ۽ اثرائتو آهي. ان جي طاقت جو راز انهن تفصيلن ۾ آهي جيڪي مشاهدي ۽ ڄاڻ تي ٻڌل آهن. گلن جي نمائش جو ڪردارن جي زندگي سان تعلق آهي، ساڳئي طرح ڊاڪٽر جي معائني جو بيان به تفصيلي ۽ حقيقي ٿو پاسي. ڊاڪٽر جنهن نسخو تجويز ڪندي پرهيز ۽ خوراڪ متعلق ڏسيندي جيڪي لفظ استعمال ڪيا آهن سي حقيقت نگاري جو هڪ مثال آهن.

افساني جي شروع ۾ گهڻو ڌارمي جڳهه ڪيل آهي. ڪردارن جو نالو ۽ پوءِ مڪالمو لکيل آهي. اها روش افساني جي رواني تي اثر انداز ٿئي ٿي. پر بعد ۾ تحرير پنهجي رواني پيهر حاصل ڪري وٺي ٿي. ۽ ان جو پنڌ پيچرو پرتاثر آهي.

مصنف جي بيان جي قوت ظاهر آهي، هو شروع کان جهڻو رخ ٿي وٺي وڃڻ گهري ٿو، ساڳئي طرف پنڌ ڪندو ٿو رهي، هيڏي هوڏي



پنھنجي ڪونه ٿو.

پراڻن لعطن کي نئين طرح استعمال ڪري پڻ ٻولي جي سهولي ۾ وڌيڪ ڄمڪندڙ موتي وڌا اٿس. "ٿڌيون" سياري جي مند لاءِ بيحد مناسب لفظ آهي، جيڪو لکت ۾ شاڌ استعمال ٿئي ٿو. خوش سان خرم جو لاڳ رهڻو اچي، پر "خوشيون" سان "خرميون" جو استعمال پهريون دفعو ڏسڻ ۾ اچي ٿو. ۽ ٻرو هرگز نٿو لڳي.

انساني زندگي انهن پنڌن ۽ رنڊن تان نٿي لنگهي جتان اسان کيس وٺي وڃڻ چاهيون ٿا. سموريون ڳالهيون ائين ناهين جيئن اسان طلبيون ٿا. سڀئي ڪم ايئن نٿا ٿين جيئن اسان تمنا ڪيون ويٺا آهيون. جيڪڏهن هتي ماري ڪا من جي مراد پوري ٿئي ٿي ته ٻي ڪا طلب رهجي وڃي.

زندگي جو سفر ائين پراسرار پيچرن تي جاري رهي ٿو ۽ انسان پنهنجي خواهشن جي ستن کي نه سهي وهي ٿيو وڃي. انسانن جا وهم گذجي سماج جي روپن ۾ ڊلجي وڃن ٿا. تعليم جي روشني کان وانجهي اهي سماج عجيب رسمن ۽ روشن وجود ۾ آڻي وجهن ٿا. 'سچ گرهڻ' ۾ جانڪي پنهنجي پٽ لاءِ ڪانٽي کي پسند ڪيون ويئي آهي. ڪانٽي جي والد جو انڪار سندس رستي جي ديوار آهي. هو ڪنهن معتبر کي وٺي وڃي ٿي، اهوئي انڪار. رانديو جا چڙهاوا، ته به انڪار، مائي نياڻين کي ڪارائي ٿي، ته به انڪار، سوامي کان ڏاڳا پڙهائي ٿي، نف جواب.

تڏهن سماج مذهبي ليڪن کان به مائي کي ٽپائي وٺي ٿو وڃي. جانڪي وڃي ملان عيسيٰ وٽ پهچي ٿي، ڇي، "ملان! سڄي عمر تنهنجو ميوو ڍوڻيو الم. تو گهڻن جا ڪم ڪيا آهن، منهنجو به ڪر."

جانڪي جو ڪم ٿئي ٿو، ان جو سبب "ملان جي پليٽن" جو اثر هيو يا چنڊوءَ تي پيءُ هجڻ جو جذبو، نشي نه هئڻ جي صورت ۾ غالب ٿيو. ان جو فيصلو مصنف نه ٿو ٻڌائي، اهو پڙهندڙ تي ڇڏيل آهي.

چنڊو ها ڪٿي، مائي جو ڪم ٿيو، پر وهم جو راج ويو وڌندو. پوئتي جي خواهش ۾ جانڪي جا "سوامي شالڪ رام ۽ ملان عيسيٰ ڏانهن نه پنڌ هيا. ان کان سواءِ پير شمن شاه جي درگاه پاهران ست سومر به پريا هئائين."

وهر جي حڪمراني جو دائرو اڃان وڌي وسيع ٿيو، جانڪي کي  
سوامي جو ٻڌايل ڏسا سول تنگ ڪندو ٿورهي. سج گرھڻ ٿئي ٿي، ڏيڏر  
جهڙو معمولي جيوت لت هيٺان اچي ٿو وڃي. ”باب ٿي ويو، سس! هي  
تہ ڏس وڏو جلمر ڪيو اٿم.“

انساني وهر پنهنجي ڀرپور انداز ۾ ڪمزور ذهن تي حاوي ٿي وڃي  
ٿو. شايد انسان جي تڪليفن ۽ راحت جون ڪنهيون ذهن ۾ آهن. اهو  
جيئن باور ڪري ٿين ته خالق جي عمل تي به حاوي رهي ٿو. يا ان کان  
ڏور ٻيون ڪي طاقتون آهن، جيڪي انساني جيون کي پنهنجي راند جو  
ميدان سمجهن ٿيون ۽ پوري طرح من مستين ۾ اچي معمولي انسانن جي  
انگن ۽ تنائن کي پامال ڪرڻ کان به نٿيون رهن؟

افساني ۾ ئي ان جو جواب مضمر آهي. جيڪو اديب ڪمال  
هوشياري سان مختلف ٽپن ۾ سنڀالي ناهي رکيو آهي.

افساني جي ٻولي، طبيعت ۽ سوچ جي لاڙن جي ذڪر ماحول کي  
حقيقي بڻائي ڇڏيو آهي. هريجنن جي سماج ۽ نفسياتي الجھنن جي هڪ  
جهلڪ نظر اچي ٿي. معاشري جي ان هيٺين طبقي جي آڌار تي ٻڌل ان  
افساني ۾ وهر جي دائري ڪار جو سهڻو ذڪر ڪندي جيڪو سوال  
اڀاريو ويو آهي، اهو اسان جي سماج جي گھڻن طبقن تي يڪسان حاوي  
آهي.

ان مهيني ٻارهن تاريخ سج گرھڻ ٿي، سوامي شالڪ رام جنهن  
ڏساسول جو ڏس ڏنو هئس، سو شايد اهوئي هيو. ان ڏينهن انگوري سس  
سان گڏجي سوامي ڏي تيل پڙهائڻ پئي وئي جواهو ڪلور ٿي ويو. پڙ ۾  
ويچاري جو اندر چچرجي پيو.

ڏينهن پئي انگوري کي ٻار ڄاڻو، ايشور دل جون مرادون پوريون  
ڪيون، اهو پٽ هيو. پر هي ڇا! جانڪي کان رڙ نڪري وئي. چيله  
کان هيٺ هو بلڪل جڻو هيو. ڏيڏر جيٺان ڇٽيل ۽ ڇپيل.

انسان پنهنجي ذهن ۾ جن خوفن کي جاءِ ڏيندو آهي، اهي پختا ٿي  
ويهي ويندا آهن. جذباتي وابستگي، نتيجي جو انتظار ۽ ٻين ليڪنيڪل  
تفصيلن سان گھٽ واقفيت انسان کي ڪمزور ۽ ٻيل ڪري وجهي ٿي،  
جن تي وهر پلجندا رهندا آهن. ’فرسٽ ڊليوري‘ ۾ ڳالهه ڪندڙ جيئن تہ

زندگي جي هڪ اهم موڙ تي، هڪ عمومي انساني الميه جو شڪار ٿيل آهي، تنهن ڪري هن مٿان ڏک ۽ اندېش جا پوت هر قدم تي حمل آور آهن. هڪ وقت هيءَ واقعي وڃي ڏاڍا ڏکيا ٿيندا هيا. ان پڙهيل عزيزن ۽ سهولتن جي گهٽتائين سبب، ڪيتريون رندگيون وقت کان گهڻو اڳ المناڪ نتيجي تي پهچنديون هيون.

ڪهاڻي ۾ جذبن جي شدت کي همرندي سان هوا ڏيندي آخري لائين تي آندو ويو آهي. ڳالهه ڪندڙ جي ڳڻتي پڙهندڙ کي به پوري طرح گهيرو ڪري چڪي آهي. ۽ هو به ڪنهن المناڪ نتيجي جي تصور کان ڏکي وڃي ٿو.

خير جي خبر اچڻ تي به ڳالهه ڪندڙ پنهنجي وهمن ۽ اندېشن جو ورد ڪري ٿو. ۽ موت ۾ اٿندڙ تهڪ کيس ٻرو به لڳي ٿو ته ڀلو به. 'وڏي حوالي' افسانوي هنرمندي جو هڪ سٺو مثال آهي. مناسب پيراني ۾ واقعن جو تسلسل ڳالهه کي پنهنجي حتمي نتيجي طرف وٺي وڃي ٿو. هر هڪ واقعو هڪ بنياد تي بيٺل آهي، اهڙي طرح بيان ۾ ڪا اجنبيت نٿي محسوس ٿئي. سڀئي ڳالهون جن ذاتي مشاهدي مان نڪتل لڳن ٿيون. هونئن آهن به ته عمومي. روزمره وارا واقعا افساني جي شروعات ۽ پڇاڙي کي سهڻي نموني ملايو ويو آهي، ۽ پڇاڻي ۾ وصاحت نه ڏئي افسانويت کي وڌائي گهريل حد تي پهچايو ويو آهي.

هر هڪ طبقي ۽ مذهب کي سماج ۾ جيتري قدر آزادي ملڻ گهرجي آهي، تنهن کي معمولي سمجهڻ ۽ نظر انداز ڪرڻ مان مسئلا حل نٿا ٿين ۽ نه ئي وري سماج صحت مندانءَ انداز ۾ ترقي جو حامل ٿي سگهي ٿو. ڪنهن به ملڪ ۾ اقليتي مذهبن کي ڊپائڻ، لڪائڻ ۽ مٿان پابنديون لڳائڻ سان ڪي به مقصد حاصل نٿا ڪري سگهجن. اسان جي سماج ۾ مختلف گروهن جي ذهنن ۾ اقليتن طرف جيڪي تصوري روي روا آهن، تن جو هڪ نهايت سهڻو علامتي اظهار ٿيل آهي.

چئنو ميان پنهنجي سموري معصوميت سان، بنا ڪو تعصب روا رکندي، اقليتي مذهب جي علامت ڪالڪا ديوي واري ڪمري کي لپو ڏياري ٿو ڇڏي، جو هن ويڇاري کي ان ديوي مان خوف محسوس ٿو ٿئي. ان خوف جا جيڪي به تاريخي سبب هجن، تن جو الزام فاضل

مصنف چنو ميان کي نٿو ڏئي. چنو ميان جيتوڻيڪ، خزانن ۽ بخت جي تلاش ۾ سرگردان آهي ۽ مختلف هنڌن تي ديوارين ۾ چريون هڻي ٿو، فرش ۾ کڏون کڻي ٿو، پر خوشحالي ۽ بخت باوجود سندس محنت ۽ مشقت جي، هن جي هٿ وس کان پري آهي.

وڏي حويلي جو نئون مالڪ، بندش جي پاليسي جو قائل ناهي، اقليتن کي مذهبي آزادي ڏيڻ سندس کليل روش جو مظهر آهي، جنهن جي نتيجي ۾ ڪالڪا ديوي واري ڪوٺي جو ڪلڻ ۽ مورتِي جو مندر جي حوالي ٿيڻ متعلق پڙهون ٿا، هاڻي بخت جي ديوي، سياڻگي لڪشمي ظاهر ٿئي ٿي ۽ اسان ٻڌون ٿا تہ: ”توري وقت ۾ وڏي حويلي اڳئين اوج کي وڃي پهتي.“

’ڊونا‘ هڪ اهڙو افسانو آهي جنهن ۾ عمل صرف شعور جي ظاهري سطح تي وڌيڪ پڌر نٿو ٿئي. بلڪ تحت الشعور جي تهن ۾ ان جي ڌور پتل آهي.

انساني زندگي ۾ گهڻي ڀاڱي فيصلو واقمن جي پياد تي نٿا ٿين. بلڪ انساني عمل سببن ۽ توجيھن جي ان ڌاري کان ڪٽيل رهي ٿو، اهوئي سبب آهي تہ جبلتن ۽ آڌمن کي فيصلي ڪرڻ ۾ اڪثر مير منشي يا معتبر جج واري حيثيت حاصل رهي ٿي.

عرفان هڪ اهڙو نوجوان آهي، جنهن کي پيءُ ۽ ماءُ جي پيار ۽ مندن محتاط رويي ذهني طور تي اهڙي هنڌ آڻي بيهاريو آهي جتي هو هر اڳرائي (Initiative) جي طاقت وڃائي ويٺو آهي، چاهي ان اڳرائي کي هو پنهنجي امنگن مطابق چو نه سمجهندو هجي.

خط لکي ڦاڙيندو ٿو رهي. فون اچيس ٿي تہ عرفان هٿ کان انڪار ڪري ٿو ڇڏي. ٽيليفون بند ڪرڻ کان پوءِ هو چئي ٿو ”مان عرفان آهيان.“

”مان ان وقت عرفان هئس، هاڻي عرفان آهيان، ٽيليفون وقت مان عرفان نه هئس.“ احتياط جي ڪيفيت جي اصل تصوير سندس شروع واري خواب ۾ پنهنجي آهي. ريل آهستي آهستي چرڻ لڳي ٿي ۽ احتياط جي رسم جو ماريل ٽپ ڏئي سوار نٿو ٿي سگهي. معاملو محبت جو آهي، ان جي سعيد جنهن جو آهي. سندس دوست جي بيوقوفن سبب هن جو خط



منزل تي پهچي وڃي ٿو. هوءَ کيس اچي ويجهي ٿي ٿي.  
کيس پيءُ جو سبق ياد ٿو اچي "فلرٽ نه ڪجان...". "ان لاءِ سر  
جي سٺي ڏيڻي پوئتي ته هڻي نه نهارجان."

پر ڇا هن ۾ ايتري همت آهي جو هو اهو فيصلو ڪري سگهي؟  
چاهيدي به هو ان انتها تي رسي سگهي؟ هن کي ته پنهنجي ذات تي شڪ  
آهي ته هو ائين ڪري به سگهي ٿو يا... هو فلرٽ آهي يا محبت ٿو  
ڪري؟ ڇا هو سر جي سٺي ڏئي سگهندو، ڇا هن جي وجود جي ايترو  
جو نيونٽران، اليڪٽران ۽ پروٽان ان بايولاجيڪل وراثي اثر کان وانجها  
آهن، جتي احتياط دين اعظم آهي. جتي سواري لاءِ اهڙي ٽانگي کي آڻڻ  
لاءِ چيو ويندو آهي، جنهن جو گهوڙو سرڪش نه هجي، جتي ريل جو بند  
پار ڪرڻ کان اڳ اپ ۽ ڊائون ٽرينن جي وقت جي پڇا ڪئي ويندي  
آهي.... ڇا هو وجود جي پاڇي کان پاڻ ڇڏائي، پاڻ وڃائي، محبت  
حاصل ڪرڻ جي مڱهه رکي ٿو؟

جڏهن اها ڪشمڪش انتها تي رسي ٿي ته کيس عرفان حاصل ٿئي  
ٿو، هو هڪ لمحي لاءِ پنهنجي شعور جي هيٺين ته مان به پار پئي ان دنيا  
جو چڪر هڻي موٽي اچي ٿو، جا شعوري طاقت کان گهڻو پري آهي.  
پر فيصلو ته اڳ ئي ٿيو پيو آهي. هو اول به عرفان آهي ۽ بعد ۾ به  
عرفان آهي، ٽيليفون وقت هو عرفان ناهي.

سندس منزل سامهون آهي، هن دفعي ريل بيٺي آهي، پر هو پنهنجي  
پيرن هيٺان پليٽ فارم کي گسڪندو محسوس ڪرڻ لڳي ٿو.  
هڪ ئي افساني ۾ هڪ هليو ٿي آيو داستان ۽ ٻيو هليو پئي آيو  
افسانو، 'ڳالهه وٺي وري' ۾ داستان پراڻن ڏينهن جي ڪهاڻي، جيڪا  
اسان جي عام خيالن، علم ۽ ايمان تي ٻڌل آهي. هيڏانهن وري اڄوڪو  
افسانو هيو.

جيڪو حقيقت پسندي جي بنياد تي پئي تهڳيو.  
ڏاڏي جو ڪردار پراڻي روش ۽ وقت جو مائندو هيو ۽ پوٽو، ڳالهه  
ٻڌندڙ ۽ نئون افسانو ٻڌائيندڙ.

Contemporary Truths اڄوڪا سچ ڪالھوڪي سچائين کي رد  
ڪندا رهن ٿا. اهو آهي بنيادي پيغام، جيڪو بنا ڪنهن فلسفيانه بحث

ڇالو ڪرڻ جي، بنا ڪي وڏا ڳرا دليل ڏيڻ جي افسانه نويس آئي آڏو  
ڪيو آهي. داستان پورو نٿو ٿئي پر افسانو پڄاڻي تي پهچي ٿو، افسانه نگار  
جي چاهي ها ته افساني کي گهلي هڪ اڌ جملي جو اضافو ڪري ها. پر  
ان مان ڪهڙي هڙ حاصل؟

جڏهن سندس مقصد ائين ئي حاصل ٿئي ٿو ته فضول خرچي ڇو؟  
جڏهن ڳالهه وڻي وسري ته Conclusion هڪ پارڙي کان ڪرائڻ جي  
ضرورت ڪهڙي. جيڪا Conclusion ذهن قاري پاڻ ڪندو سا هڪ  
معصوم پارڙو ته نه ڪري سگهي ها.

ڪلارڪ جيڪي عظيم حڪومتي ادارن ۽ آفيسن جي پيڙه جا پٿر  
آهن، سي حقيقي طرح انهن بلند ۽ ڳرين روايتي عمارتن جي بار هيٺ  
دٻيل آهن. هو سماجي نا برابري ڪري ڇڏا ٿي ڇيچلائين ٿا. آفيس  
برڊ پر جيتوڻيڪ ان ڳالهه جو ڪو سٺو مستون ذڪر ناهي، تنهن هوندي  
به سندن اها ڪيفيت هڪ جملي مان واضع ٿيو وڃي. چانهن بسڪوٽ  
جي آسري ته فوراً آواز اچي ٿو:

”وارو ڪريار نيراني آيو آهيان، هانو پر چڻ هٿ پيو آهي.“

اهڙي حالت ۾ ٻاهريون ’اثر‘ قبول ڪرڻ لاءِ مڪمل طور تي تياري  
ڏيکارين ٿا. اهڙي ’اثر‘ پيدا ڪرڻ لاءِ مدعي کي جيڪي تڪليفون  
سهڻيون پون ٿيون ۽ نقصان کڻڻا پون ٿا، تن سبب ڪهاڻي ٻڌائيندڙ کي  
تڪليف رسي ٿي. هو ڪوشش، وڻي ڪراڙي کي ان حقيقت مان واقف  
ڪرڻ گهري ٿو ته سندس ڪو حق نٿو بيهي ۽ ڪيس فيصلو ٿي داخل  
دفتر ٿي چڪو آهي.

پيا آفيس وارا ڪراڙي کان اڃان چانهن بسڪوٽ کائڻ لاءِ کيس  
دلآسا ڏيندا رهن ٿا. جيئن ته ڪهاڻي ٻڌائيندڙ کي ڪراڙي تي رحم اچي  
ٿو، هو سندس چانهن ۽ بسڪوٽ جو خرچ نٿو ڪرائي. پر ان ڳالهه کي  
ڪراڙو پاڻ سان همدردي نه پر پياڻي، رنج ۽ دوري سمجهي ٿو.

مظلوم جو ظلم جي روش ۾ شامل ٿي وڃڻ ۽ ظلم جي ڦيٽي کي  
ڌڪي هلائڻ واري ستم ظريفي جي هڪ سهڻي تصوير چٽيل آهي. ان  
سموري وهنوار کي جيڪا سماجي قبوليت (Social Approval) حاصل  
آهي، تنهن جو ذڪر آهي. اهڙي طرح افسانو ان لهڪندڙ پڄاڻي تي پهچي

ٿو: ”چانهن جو ڏڪ ڀرور ۽ ڏلڻر ڇاڇي شاهي جي جيپن تي مرڪ ۽ نور تي اطمینان جي جھلڪ موجود هئي.“

امريڪي سماج ۾ هڪ روايت پسند جنهن طرح سان پنهنجي پراڻي سماجي روش سان جهٽي رهڻ کي صاحب سمجهيو ناهي جو ڀرور عڪس Grant Wood جي هڪ پينٽنگ ۾ هميشه لاءِ سمجھڻي چڪو آهي. ائيس صاحب American Gothic کي جنهن رخ سان ڏٺو آهي اهو حد درجه جي انفرادي وفاداري واري رخ کي پيش ڪري ٿو. ان تصوير جي Style ۽ ان کي جنهن ڏنگ سان ٺاهيو ويو آهي اهو ماڻهو جو مقرر ٿيل طرز زندگي سان نڀاءُ جو شاهڪار چئي سگهجي ٿو. جنهن سهنجائپ سان هاري ڏانداري کنيو بيٺو آهي، تنهن مان واقفيت ۽ پنهنجائپ جا اولين ٽا نڪرن ٿا. ڏانداري جي ڏندن جون مڏيون ليڪون، ٻس منظر ۾ آرڪيٽيڪچر سان ميل کائڻ ٿيون. جاين پٺيان جهنگلن ۽ وڻن جون ليڪون پڻ سهڻي گولائي ۾ آهن. جيڪي انساني زندگي ۾ سادگي ۽ سهولت طرف ڀرور اشارو ڪن ٿيون. ان تصوير ۾ فنڪار نه صرف حقيقت جو رنگ پري ڇڏيو آهي بلڪ زندگي جي خوبت ۽ خوبصورتي کي پڻ اجاگر ڪيو آهي.

مختصر ڪهاڻي جنهن حساب سان پڙهندڙن شان اثر انداز ٿي سگهي ٿي، اڌوري تصوير ان جو هڪ ڀرور مثال آهي. ان افساني ۾ اديب پنهنجي روزمره جي زندگي مان فن سان وابسته معاملن جو هلڪو ذڪر ڪندو وڃي ٿو هڪ واقعي طرف وڌندو. ان ڪري افساني جو مزاج ٿي فن An تي ٻڌل رهي ٿو ۽ ان ۾ گهريل ڳنڍڻا (Serenity) پيدا ٿي پئي آهي. ان ماحول ۾ احساسن جي دنيا، هوا جي هلڪي لهر تي چڱو خاشو (خاصو) رد عمل ڏيکاري ٿي. پڙهندڙ انهن نفيس اشارن کي سمجهڻ لڳي ٿو. زندگي جي ڪجھ اداڻي، ضروري ناهي ته چئن طلسمن سان هجي، اها ستر گرڻ کان سواءِ به ممڪن آهي. جنت ۾ هئڻ هڪ ضمانت نه ناهي سورن کان پوءِ آجي ٿيڻ جي! هڪ ته زنده رهجي وڃڻ وارو ٿي وڌيڪ شڪست خورده آهي، وڃڻ واري جي باد ۽ پنهنجي اڪيلائپ به ته دوزخ ٿي سگهي ٿو.

افساني جي درد طرف هو الڳ ٿي اشارو ڪري ڇڏي ٿو. آخر ۾

بس هو صرف انهن انديشن جي پوري ٿيڻ جو اعلان ٿو ڪري:  
”پورچ پر رڳي هڪ ڪرسي پيل هئي.“

اهو اعلان ٻڌي، پڙهندڙ پنهنجي وجود مان غم جو پاڇو پوندو ٿو ڏسي، جيڪو اهنستي آهستي گهرو ٿيندو ٿو وڃي. افساني ۾ موجود سوانحي اشارن جي حقيقي هنڌ يا حقيقتن جي نهايت ويجهو هنڌ سبب ڪهاڻي حقيقي لڳي ٿي.

اسپيسي ادب مان هڪ ڪج ادا ۽ هرڃاڻي حسين عورت جو ڪردار ڪارمن جي نالي سان ادب جي دنيا ۾ مشهور آهي. انيس صاحب پنهنجي هڪ افساني کي اهو عنوان ڏنو آهي. ان نالي واري ڪردار جي موجودگي ئي افساني جي اصل نسل جي خبر ڏئي ڇڏي ٿي. باقي جيڪو رهيل پيغام آهي سو ته افساني جي ورن وڪڙن مان آهستي آهستي ڪلندو سامهون اچي ٿو.

”آديءَ کي دل ۾ خير، آڏو عشق ۾ اٿتو.“

اسان جي سماج ۾ مرد سدائين خوش فهمين جو شڪار رهي ٿو. چاهي کيس خوش ڪندڙ اشارا ڪيترا مهين چو نه هجن.  
”نه ائين نه آهي يار! هن جي مون مان محبت آهي، پر زبان سان باسي نه ٿي.“

ڪمزور شاهدين تي اعتبار ڪندي، مرد جنهن نموني اڳتي وڌي ٿو، پوءِ يار سان ٿئي به بلڪل اها حالت ٿئي ”يارهين وڳي جنهن وقت شمس موٽيو سندس حالت ڏسڻ وٽان هئي. وار وڪريل، ڳلو ڪليل، جنهن ۾ نيٽڪاءِ لڙڪي رهي هئي. قميص گهنج گهنج ۽ وڏي ڳالهه ته سندس جهري تي تنهن جا ٻه خونخوار گهاءَ هئا.“

افسانو هنرمندي جو نمونو آهي، جتي واقعه ترتيب سان هلندا اچن، اجايا تفصيل ڇڏڻ ڪري، افساني ۾ روائي برقرار آهي، گهريل ڳالهين جي ذڪر ۾ ڪنجوسي ناهي ٿيل. واقفيت جا مرحلا جنهن طرح سان ٽڪڙا طئي ٿين ٿا، انهن درجن جو بس ذڪر آهي. ۽ هي افسانو هڪ اهڙو مستقل نشان آهي، جنهن جي پيٽ ڪري اسان پنهنجي سماج ۾ مرد جي روپن جي رفتار جو تعين ڪري سگهون ٿا.

اديب جي علم ۽ سندس ڄاڻ جي نفيس جهلڪ افساني ۾ ملي ٿي،

جنهن سان پڙهندڙ جو هن ۾ اعتماد بڪدم ٿيو وڃي. موزون ٻولي ۽ لهڪندڙ استعارن جي استعمال ذڪر کي جيڪو اعتدال بخشيو آهي، اهو منجيهه ادب جي ضرورت پڻ آهي. ڪارم جو ذڪر جيئن شروع ٿئي ٿو:

”مان به ان طرف نهارڻ لڳم. واقعي ڏسڻ جي چيز هئي. ناسي منڪسي ۾ سندس موزون جسم سائيجڻ جي ڪوشش ۾ ڪي اهڃاڻ پئي ڇڏيا، جنتي هر هر نظر وڃي پئي ٽڪي.“

ذڪر جي تسلسل ۾ ڪٿي به رڪاوٽ ناهي، هڪ واقعي سان ٻيو واقعو ڳنڍل آهي، تحرير جي رواني پڙهندڙ کي ساهي پئڻ نه ٿي ڏئي:

”سميد روحن پنهنجي روحانيت سان بدروح کي مغلوب ڪرڻ جا جتن پئي ڪيا ۽ ذري گهٽ ڪاميابيءَ سان همڪنار ٿيڻ وارا هئا ته شمس جي لوٺ منهنجي پاسي ۾ اچي لڳي.“

۽ اهڙي طرح افسانو اڃايو وقت ويڃائڻ کان سواءِ پنهنجي توجهه پئي واقعي طرف ڪري ٿو، افساني جي بنيادي ضرورتن مطابق ادب اسان کي هڪ ڪردار شمس جي هڪ ڪار، ڌنڌي روزگار جي خبر نٿو ڏئي، ڪٿان تعلق اٿس، ڪٿي ٿو رهي، سندس شوق ڇا آهن، اهو سمورو احوال نظر نٿو اچي ۽ نه ئي ان جي ضرورت محسوس ٿئي ٿي. بس جتي ضرورت آهي اتي هڪ اشارو ڪافي آهن.

”اٿين ته نه آهي شمس ته ڪارمين جي نظر تنهنجي غيبي آمدني تي آهي. جا تون فراخ دليءَ سان شمس خرچ ڪري رهيو آهين.“

اهڙي طرح ڪردار نه پر واقعا افساني جي هيٺ لاهين ٿا. انهن جي منهن مهاندي ۾ ڪردار جي ڪجھل جي سنهڙي ليڪ سونهن پيدا ڪري ٿي.

زندگي جي واقعن ۾ علت ۽ سبب جي جيڪا اک ٻوٽ هلندي رهي ٿي تنهن رمز جا قانون ڪنهن لاهيا آهن؟ انساني ذهن جي وسعتن ۾ راند کيڏندڙ جيترا اڳواڙي تي بيٺا آهن سي ته نظرن سامهون آهن، پر جي اندرين ڪولن ۾ وڃي لڪن ته پوءِ ڪين ڪيئن ڳولجي؟

’چانڊوڪي جو زهر‘ به هڪ اهڙو غير معمولي افسانو آهي، جنهن جي تحرير پڙهندڙ کي ڪنهن گهري معنيٰ جي تلاش ۾ وٺي هلي ٿي.

لشعور جي اداسي وائڻ تي پئجي وڃڻ جا وڏا امڪان هوندا آهن پر ادب وڏي اورپاتي سان انهن تاريخڪ راهن تان واپس ورائي تحت الشعور جي سرحد تپائي موندائي ٿو آهي. هاڻي ڏينهن جي روشني آهي، هر ڪو پنڌ پيچرو شعور جي حدن تي آهي چڙهي ٿو..

آفتاب جي ڪردار سان ڳالهه ڪندڙ جو جيڪو واهيو ٿيو، ان جو عندر هو شروعات پر ڏٺي چڙهي ٿو. Occult جي موضوع واري ڪتاب جو ٿيل تي موجود هئڻ، هڪ اهڙو اڻ ڳالهائو اشارو آهي جو پڙهندڙ کي ذهني طرح تي ڪنهن نئين دنيا جي سفر تي وڃڻ لاءِ تيار ڪري ٿو.

جيخوف هڪ دفعي چيو هيو ته جيڪڏهن آکاڻي جي بهترين منظر ۾ اسان کي ڪري جي ديوار تي بندوق ٽنگيل نظر اچي ته سمجهبو اها آخري منظر ۾ ضرور چڙهي ٿو. اسان پنهنجي دنيا ۾ ئي، پنهنجن عزيزن قريبن مان ضرور هڪ اڌ ماڻهو کي ذهن جي اندرين ڪوئين جي لاکپ ۾ قيد ڏٺو هوندوسين، پر عام حالتن ۾ خيال ڪندڙ ان طرف نٿو وڃي. ان افساني ۾ انيس صاحب وڏي آهستيگي سان ذهن جي اندرين دريچن جي سير تي وٺي ٿو هلي.

پهريون جملو "... کيس هڪ وٺي سمجهندا هئا ته ڪي شيطان." معاملي جي گهمبيرا طرف ڌيان ڇڪائي ٿو. افساني ۾ واقع جي مضبوطي، ڪردار مٿان صاف نظر اچي ٿي. ڪهاڻي ڪٿي به ڪمرور نه ٿي ٿئي، جيتوڻيڪ آفتاب جو ڪردار جن ذهني تبديلين جو شڪار ٿيو آهي، اهو ڪجهه وڌيڪ توجه وٺي ها، پر نه هت به سهڻي طرح سان افسانه پنهنجو بئلس قائم رکي ٿو.

گل محمد ڪٿي کي سنڌي لينڊ اسڪيپ جو استاد اله بخش سڏجي ته بيجا نه ٿيندو. هي هڪ اهڙو نادر روزگار پينٽر هيو جنهن ۾ فن جا سمورا جيوڙا موجود هيا. مناسب ماحول ۽ سهولت ميسر اچڻ تي سندس Promise پوري طرح اڀري پورو ٿي ها. پر وائي حسرتا....

انيس صاحب، ڪٿي متعلق پنهنجي يادگيري کي افسانوي رنگ ۾ رنگي چڙيو، ۽ رنگ به اهڙو جنهن جي شيد Shade ۾ مفلس ۽ نادار فنڪار جي سڪيني جي جهلڪ شامل آهي. مساح ان فنڪار کي سواءِ بيماري جي ڪجهه نه ڏنو.



هو پنهنجي پورهئي جي دوران، رنگ، سجاوڻ، ۽ سجاوڻ، اندر جي اڌمن جي تسڪين ڳولهندو رهيو. ائين ڪرڻ لاءِ، ايس جيڪا فرانس ڏسي ٿي ته هو هر رنگ، خون جگر جهڙو گهرو جيڪڏهن نه هيو ته ڦٽڻ جي ڦٽڻ مان سرڪي ڪرندڙ گلابي رت جهڙو ضرور هيو. ماداري، سڌ ۽ بيداري، ڌڪار ۽ اڻ مڃوتي جي ڳجهڻ جا لامارا فنڪارن جي من تي سڌا رهيا آهن. مریدار ڳالهه اها آهي ته افسانن ۽ ناولن ۾ سڌن ڪردار کي اهڙي حيثيت ۾ ڏيکاري همدردي جي جذبن کي اپارڻ جو عمل اڄ کان گهٽ ۾ گهٽ ست سال اڳ شروع ٿيو. جيڪو ان ڏکڻي عرصي دوران جاري رهيو آهي.

پر هت جيڪا تصوير انيس صاحب ٺاهي آهي، اها هلڪي ۽ سستي همدردي اپارڻ پدران، ڪتري جي ذات جي سادو ۽ نفيس پهلوئن کي اڃا ڪري ٿي. ان ۾ بک ۽ افلاس جو هڪ اڻ سٺو پر اثرائتو ڌڪو آهي. زندگي جي ڏوجهرن ۽ بيماري جي ستن جو هلڪو شيد Shade تصورن جي افق تي اچي بيهي ٿو.

ذات جي اظهار ۾ سرگردان ڪتري، باوجود پنهنجي فن جي، آخري دم تائين دڳ ڳولهندو رهيو. واجهائيندو رهيو، وس ڪندو رهيو. پر پنهنجي Potentials کي هو مادي حقيقت تائين پهچائي نه سگهيو، هن جا تصور گهٽجي رهجي ويا، جن جي پيڙا وڃي ان هنڌان ڦاٽ ڪاڌو، جتي هو وڌيڪ ڪمزور هيو. بک ۽ بي آرامي، اندر جي پيڙا سان رلجي پيون. زماني جي بي التفاتي ۽ توجهه جي گهٽتائي کيس اهو مرض ڏنو، جنهن کي پنجاهه جي ڏهاڪي تائين فنڪارن، شاعرن ۽ اديبن جو مرض سڏيو هيو. هڪ حقيقي شخصيت جو افسانوي نثر، نهايت موزون پيرايه ۾ بيان ڪيل آهي.

مذهب جي دنيا مختلف داستانن ۽ قصن Mythologies سان مالا مال هوندي آهي ۽ لاڳو ادب انهن Mythological ڪردارن سان ڀر هوندو آهي. اهي ڪردار پنهنجي اندر ۾ هڪ سموري ڪيفيت رکندڙ هوندا آهن، جنهن مان هر هڪ دهر واسي واقف هوندو آهي. بس ان ڪردار جو نالو ورتو. پڙهندڙ سموري ڪيفيت پاڻي سمجهي وٺندو ۽ ڪنڌ ڌوئيندو. زيوس يا اپالو جو نالو ئي ڪافي ٿئي ٿو. شڪر ۽ سندس

گرم طرف اشارو ٺي سموري ڳالهه ڪري ڇڏي ٿو. حسن جي ذڪر ۾ حضرت يوسف جو نالو ورتو ويٺو آهي ۽ وري برداشت ۽ صبر لاءِ ايوب جي ذات طرف اشارو تڪليفن ۽ مصيبتن جي انبارن هيٺ به تشڪر سان پُر اسان جو نظارو پيش ڪري ٿو.

”تنهنجي نالي ۾“ هندو ديومالائي ۽ مذهبي ڪردارن کي جنهن لهجي ۽ پيرائي ۾ پيش ڪيو ويو آهي، اهو قابل قدر آهي. پڄاڻي ۾ اچي جتي ٿورڙ ڪيو اٿئون اتي واضع طرح سان مذهب جي نالي ۾ ٿيڌر استحصال ۽ ڏاڍ، زيادتي ۽ ظلم صاف نظر اچي ٿو. مذهبن انساني زندگي کي جن سهولتن ۽ آسائشن جو وعدو ڪيو آهي اهي ته مليون ان جي آڙ ۾ نفرت ۽ انياڻ جي ڳالهه ڪئي ٿي وڃي، آخري جملو معنيٰ خيز آهي:

”ڇا هي سڀ ڪجهه منهنجي نالي ۾ ٿي رهيو آهي؟“

وس کان بيوسي جي سفر کي دنيا جي هر ادب ۾ چڻيو ويو آهي. انهن ڪيفيتن جا عڪس انگريزي ادب ۾ به آهن ته اردو ادب ۾ به، پر سنڌي زبان ۾ جيڪا واحد اثرائتي تحرير ملي ٿي اها انيس صاحب جو افسانو پيشتر آهي.

اها پهچ ۽ بي ڪسي جي هڪ اهڙي تصوير آهي، جنهن جي هر هڪ ڪيفيت ڏٺل آهي. سماج ۾ پهچ ۽ طاقت جو آفيس سان وابستہ رهڻ جي حقيقت ۽ آفيس جي غير موجودگي جي بي وسي.

نومڪري دوران جيڪي وهر انسان پنهنجي مٿان طاري ٿيڻ ڏٺي ٿو، سي سندس پنهنجي ڪمزورين ڪري ٿين ٿا. طاقت جي وڃڻ تي آهسته آهسته اهي وهر ۽ گمان وڃن ٿا لهندا. جيئن اکين آڏو آيل پردو لهندو وڃي. شيون وري پنهنجي اصلي شڪل ۾ ظاهر ٿينديون ٿيون وڃن. ”سنڌائتو گوشت، سو سِير بدران سوا سِير“ ملي ٿو. پر جنهن ماڻهو سِيرين ناهي ته پوءِ اڌ سِير مان به... ”آڻو سوا گهٽ.“

صاحب جي گمانن جو گهاتو، زماني جون حقيقتون آهن، جن جو منهن ڌار سندس زال صدوري آهي. جيڪا زندگي جي تلخين جو زهر اوتيندي رهي ٿي. هونئن جيڪر حقيقتن جي ڪوڙاڻ توڪاري ماڻهو ڪن گمانن ۾ وڃي مٿو لڪائي سگهي ٿو، پر پنهنجو جيون ساڻي انهن جي پيروي ڪري ته پوءِ مڃڻ کان سواءِ چارو ئي ناهي. Disilusionment

آهستي ۽ ڀرپور آهي تنهن هوندي به نڪڙو هو اقب برداشت نٿو ٿئي. صور  
 ڏئي ٿو وڃي. ان سڪايف جو علاج پراڻي الڀر جي ذوق ۽ اختيارن جي  
 ترانس جي نامڪور سان ڪجي ٿو. اس جو احساس سڌو هٿي بيان  
 افساني کي وڪوڙو وٺو آهي. منحصر ڪهاڻي فائش بيڪ سان ڪو  
 گهڻا زمين اشارا ڪندي پهرجي ڪلاٽڪس تي پهچي ٿي.

انيس صاحب هڪ سڌو سماجي مبلغ ناهي جو هو ان ڪم ۾ اڳل  
 رهي. حقيقت اها آهي ته هو زماني جي عين ۽ ثوابن تي گهري نظر رکي  
 ٿو. پر هو عيب کي عيب نٿو ڪولي ۽ نه ئي وري ثواب لاءِ مولوي وانگر  
 عصا هٿ ۾ ڪري وڪالت ڪندو وڃي. هو ته انساني عمل جي اهڙي  
 توضيح ڪري ٿو جو ڪوبه باوصف نظرين جي مخالف هئڻ جي، ان  
 جي مخالفت نٿو ڪري سگهي.

انساني سوچون ۽ خيال جسماني تبديلي جي اثر هيٺ تغير ۽ تبديل  
 جي شڪار ٿين ٿا، البت انهن لاءِ ڪن معمولي ذهني Stimulus جي  
 ضرورت ظاهر رهي ٿي.

’ٽپڪو‘ پر انساني جنسي عمل ۽ ترجيحن جو مطالعو ٿيل آهي.  
 ڪرمان جي خيالن ۾ تبديلي سندس غم ۽ غصي جي گهڙي ۾، صرف  
 انور جي طاقت ۽ مڙسي جي مظاهري تي منحصر ناهي، ان لاءِ ٻيا ڪي  
 عوامل به ٿي سگهن ٿا. اهڙن ڪن ممڪن اثرن جي موجودگي جا  
 اهڃاڻ ٽپڪي جي مند جي شروعات متعلق ريمارڪ مان به نڪري سگهن  
 ٿا.

ادب انساني سوچن تي جسماني ضرورتن جي اثر کان انڪاري  
 ناهي ۽ اهڙي طرح ان گهڻي دنيا جي سڀر طرف دعوت ڏئي ٿو، جنهن  
 جي سائنسي مطالع لاءِ فرائڊ ۽ اهڙن ڪيترن ٻين اهم قدر ڪيا هيا.  
 علم جي سفر ۾ گذريل صديءَ کي هي انتها اهميت حاصل آهي.  
 تاريخ جو مادي مطالعو، ارتقا جو نظريو ۽ نفسيات کي باصاط علم جو  
 درجو ملڻ اهي ئي واقع آهن جن انسان ذات لاءِ اڳتي وڌڻ جا سمورا  
 رستا کولي ڇڏيا. اهڙي طرح جنس Sex هاڻي بدش مان نڪري ٻالهاڻن  
 لائق شئي بڻجي پئي. هيولاڪ ايلس Havelock Ellis جي Studies in  
 the Psychology of Sex علمي طرح جنس ۽ ان سان لاڳاپيل مسئلن

کي زير بحث آندو.

انيس صاحب پڻ ان موضوع کي ڳالهائڻ جي ناقابل Tabo نٿو سمجهي هو جس ۽ جسم جي سائسي مطالع جو قائل آهي، ۽ پنهنجن احساس بر انساني مسئلن کي سمجهڻ لاءِ جديد نقطه نظر رکي ٿو. سدس احساس جون خوبون پڙهندڙن کي از خود قائل ڪيو ڇڏين. هي اهو ميدان آهي جتي انيس صاحب علميت جي دعويٰ ڪرڻ کان سواءِ پنهنجي وسيع ۽ بالغ نظريي مڃائي ٿو.

سڌي زبان جو نشري ادب هيئر پنهنجي شروعاتي دور ۾ آهي. ان جي واڌ ۽ ترقي لاءِ انيس انصاري جهڙن محنتي ۽ مائيشن فڪارن جي خدمتن جي ازحد ضرورت آهي. جيڪي هن زبان جي جهولي ۾ مختلف موضوعن کي برتڻ ۾ تحرير جا جداگانہ انداز وجهندا، وڃن ٻولي کي مالا مال ڪندا.

**ڪليم لاشاري**

## چاندوڪيءَ جو زهر

اتفاق سان منهنجي نيلي ۾ ان برانچ ۾ ٿي، جنهن ۾ آفتاب ڪمر ڪندو هو. مان ان بابت اڳ ڪافي ٻڌي چڪو هيم، کيس ڪي وٺي سمجهندا هئا ته ڪي شيطان. سندس ٻوٽي ۾ ڪنهن سان گڏ ڪن رجھندي هئي. هوندو به تن تنها هو. ۾ ڏٺو هو سلام ڪنهن کي ۽ ۾ وٺندو هو سلام ڪنهن کان. ڪمر تي البت سوار هو. نيل صاف ڪري اٿس هو، پوءِ کڻي کيس ۾ ڪلاڪ وڌيڪ چو ۾ ويٺو پوي.

مون کي حيدرآباد آڻي رڳو ۾ مهينا ٿيا هئا. پهريائين نه موڪلي جنرل برانچ ۾ رکيو ويو ۽ بعد ۾ اسڪاٽ برانچ ۾، جنهن ۾ آفتاب اڳ ئي ڪمر ڪندو هو. مان سندس طبيعت جي رڪاني بابت پهريائين ٻڌي رکيو هو، تنهن ڪري ساڻس ويجهو ٿيڻ جي ڪڏهن به ڪوشش ڪانه ڪيم.

هڪ ڏينهن هو دستور جي خلاف اچي منهنجي نيل جي پيرمان بيٺو ۽ ان تي رکيل ڪتاب کڻي اٿلائڻ پٿلائڻ لڳو. اهو ڪتاب منهنجو هڪ دوست تازو مون لاءِ آمريڪا مان وٺي آيو هو. ڪتاب Colins Wilson جو لکيل هو ۽ نالو هئس "Occult". ڪتاب اٿلائي پٿلائي، مان مون کان پڇڻ جي کڻي ويو پنهنجي نيل تي ۽ لڳس پڙهڻ. آفيس حرم ٿيڻ تائين آفتاب ڪتاب پڻ پڙهيو. آفيس جي ڪمر ڏانهن ڏٺائين ۾ ڪو به آفيس حرم ٿيڻ وقت ڪتاب اچي منهنجي نيل تي رکائين ۽ منهن تي مڪرامت آڻي چيائين "مهريائي". چوڪيدار ٻئي ڏينهن تي ٻڌايو ته آفتاب اڌ رات تائين ويهي سرڪاري ڪمر پورو ڪيو هو.

ٻئي ڏينهن تي به مون ساڳيو ڪتاب نيل تي اچي ساڻي هڻ

رکيو. پر ان ڏينهن آفتاب ان ڏانهن اچي. ٿي سگهي ڏوھ ھاڻي مون کي  
 ان مزاح مرڪز ڇڏي ڏنا. مھسو ٿي ويا. ھڪ ڏينھن آفيس  
 سرسندس مدانو ۾ پر ڏينھن بعد احتساب جي آڊٽ ٿي ھئي. ان  
 ڪري مرڪز ڪتاب ڇڏي، طرح ۾، ڪري بنس ڪنھن سان ملائي  
 رڪارڊ. ان ڏينھن ڏسي لسي ڪوڙ بعد ڪنھن جو کڻي ڪتاب سان  
 ملائو. ۾ ڪنھن ۽ ڪتاب جي بنس ۾ پڄنھ ڀيڻ جو فرق ھو.  
 پڄنھ ڀيڻ ڪنھن ۾ گھٽ پئي پيا، مان سارو پگهرجي ويس. ڏاڍي  
 ڪوشش ڪيم پر غلطي ڪئي ھٿ ۾ آئي. آخر آفيس سرسندس مان  
 وڃي ڳالھ ڪيم ۽ چيومانس ته پڄنھ ڀيڻ وڃي ڪنھن ڪتاب سان  
 ملائي ٿو رڪارڊ. هن ورائيو، ”ميان، پنس جي ڳالھ ۾ آھي. مان ڪتاب  
 ۾ ڪا غلطي ھجي.“ چيومانس، ”ڪتاب مان چڱي طرح چڪاسيا  
 آھن. انهن ۾ غلطي ڪا آھي. شايد پنسا ڪنھن کي وڌيڪ ڏني ويو  
 آھيان.“ ان تي سرسندس مون کي ڪتاب ڇڏي وڃڻ لاءِ چيو ۽ مون  
 کي دلداري ڏنائين ته هو پاڻ ئي غلطي ڳولي لھندو.

ٻئي ڏينھن تي ڪتاب موٽائيندي سرسندس چيو، ”ميان  
 ڪنھن غلطي مان به ھٿ ڪري نه سگھيم. پاڻ ڄاڻ، ڪنھن لاءِ تون  
 جوابدار آھين.“

الله الله ڪري مس مون کي نوڪري ملي ھئي. ايم. اي پاس ۽  
 ڪلارڪي سمجھيم ته اها ڪلارڪي به ڄاڻ ھئس مان وٺي. اوجھو  
 ھڪ خيال آيو. ھليو ويو آفتاب جي ٽيل تي. چيومانس، ”مٿر آفتاب  
 آڊٽ ٿيڻ وري آھي. پڄنھ ڀيڻ ٿا ڪنھن مان ڪٿس. غلطي ھٿ ۾ ئي  
 اچي. اوهان مھرباني ڪري ڪتاب ڏسندؤ؟“

هن ڪم به جواب نه ڏنو، مھجي ٽيل تي ويو ۽ وڃي ڪتاب کڻي  
 آيو. ھڪ ڪرسي گھلي مون کي وھڻ جو اشارو ڪيائين. هن غير  
 معمولي قدم تي سڄي آفيس اسان ڏانھن ڏسڻ لڳي. ڪي ڪلارڪ  
 حيرت مان ڏسي رھيا ھئا ۽ ڪي مسڪرائي رھيا ھئا. آفتاب گذريل



مهي، جو انسٽرڪٽڪن ڪولي دٿو ۽ ويو ان کان پوءِ جون داخلاون دستاويز ۽ وائوچرن سان ڪتاب سسٽم. هڪ هند آگر رکي ڄاڻس، ”علطي هئي آهي. پنهنجو رهيا تو ڦٽ ۽ فائل مي ڏيا آهن، اهي تو حساب ۾ آڻيندي نه آهن.“ علطي چار ڏينهن اڳ جي هئي. ٻيڙهي مٿس سان علطي درمس ڪري، آفيسر جون صحيحون وٺي ڪتاب بند ڪري، ڊبل ڊاڪ ۾ رکي، هڪ ڇاڙهي رکيم پاڻ وٽ ۽ ٻي ڏنر سپريٽنڊنٽ کي. هاڻي مان آڊٽ لاءِ تيار هيم. اها رات مان آرام سان گذاري.

چار مهينا ته مون کي حيدرآباد ۾ رهڻ جي جاءِ نه پئي ملي. هڪ ڏينهن آفيسر مون کي گهرائي چيو، ”مسٽر جميل! لطيف آباد نمبر 6 ۾ هڪ سي ٽائپ ڪوارٽر خالي ٿيو آهي. اهو ڪوارٽر اسان جي کاتي کي الٽ ٿيل آهي، جي تون ويهڻ گهرين ته ڇاڙهي وڃي آفيس سپريٽنڊنٽ کان وٺ.“ جڏهن مختصر مڏي کڻي وڃي ڪوارٽر ۾ ويس ته معلوم ٿيو ته آفتاب ساڳي لائين ۾ 20- سي ۾ رهندو آهي.

حيدرآباد مون لاءِ نئون شهر هو. نوڪريءَ سانگي اچي اتي رهيو هيم، نه ته ان کان اول مان هن طرف آيوئي نه هئس. نئين هنڌ ڪري شهر ۾ منهنجي واقفيت به ڪانه هئي. ڪوارٽر ۾ اچڻ کان اول ڪجهه مهينا آفيس لڳ چوڪيدار جي ڪوارٽر ۾ گذاريا هئم، جو هن مون کي منجهيل ڏسي پاڻ تي آچيو هيو.

واندڪاڻي وقت لطيف آباد ۾ مون لاءِ تفريح جا ٻه ذريعا هئا. هڪ پبل سیر ۽ ٻيو ڪتاب پڙهڻ. هڪ ڏينهن رٿوف ڳالهين ڪندي مون کي بتايو، ”ميان تنهنجي لطيف آباد جي پٺيان ته منڍو ٿي وهي. ڪنهن ڪنهن ان طرف به تفريح لاءِ نڪري ويندو ڪر.“ هڪ شام جو مان پڇائيندو وڃي درياھ جي ڪنار تي نڪتم، مزو اچي ويو. اتي هڪ پمپنگ اسٽيشن پڻ موجود هئي، جتي ڪجهه ٻارا گولس جا پڻ لڳ هئا. مان سڌوئَ جي ڪاري ويهي ڪوٺڙي پل ۽ شهر ڏانهن پئي نهاريم ته ڪنهن منهنجو نالو وٺي سڏ ڪيو. پٺي نهاريان ته پمپنگ اسٽيشن جي

هڪ ڪوارٽر ٻاهران آفتاب سٺو هو. مون کي پاڻ ڏانهن ڏسندو ڏسي، هن هٿ سان پاڻ ڏانهن اچڻ جو اشارو ڪيو. ان طرف ويٺو ته هٿ کان وٺي ڪوارٽر ۾ اندر وڃي ڪٿ تي ويهاريائين. بعد ۾ معلوم ٿيو ته اهو ڪوارٽر پمپنگ اسٽيشن جي مسيري تي بخش جو هيو، جنهن وٽ ڪنهن ڪنهن مهل آفتاب اچي ويهندو هو. جنهن وقت مان ويٺو ته جي بخش چانه تيار ڪري رهيو هو. هٿ اڳهي اچي مون سان محبت سان مليو ۽ چيائين، ”سائين! هن طرف اچڻ ٿئي ته به پير پري مون سڪين وٽ به ايندا ڪريو.“

چانه پي به مٺي مٺي بخش سان گالهيو ڪري مان ۽ آفتاب اچي درياه جي ڪناري تي ويٺاسين ۽ لڳاسين شفق جو نظارو ڪرڻ. آسمان ۾ هلڪا هلڪا ڪڪر چاٻيل هئا، جي سج جي روشنيءَ ۾ رنگ مٽائي رهيا هيا. دور پريان ڪنهن هڏان بانگ جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو. آفتاب اتي پمپنگ اسٽيشن جي ڀرسان لڳل پائپ مان وضو سارڻ لڳو ۽ مان آهستي آهستي قدم کڻندو لطيف آباد واپس وڻڻ لڳم.

هڪ آچر جو (آچر انهن ڏينهن ۾ موڪل جو ڏينهن هو). ڪنهن اچي منهنجي ڪوارٽر جو دروازو صبح سوڀري کڙڪايو. نڪري ڏسڻ ته آفتاب هيو. اندر وٺي ويوماس. هو لڳو الماريءَ ۾ مهن جا ڪتاب ڏسڻ ۽ مان وڃي چانه تيار ڪري ورتي. ان ڏينهن آفتاب سان ڪافي ڪچهري ٿي. هو هيو به موڊ ۾. هاڻي هو مون وٽ ڪڏهن ڪڏهن اچڻ لڳو، (مان وٽس ڪڏهن به نه ويٺو. هن نه ڪڏهن مون کي وٽس وڃڻ لاءِ چيو ۽ نه مان ئي ڪڏهن ساڻس اها ڳالهه چوري) هڪ ڏينهن هن پڇيو: ”ڪڏهن گنجو گهيو آهين؟“

”گنجو“ مون تعجب مان چيو.

”بابا! گنجو ٺڪر، تيار ويهجان ۽ ايندڙ آچر تي سوڀر اوڏانهن هلنداسين.“

آچر آيو، صبح جو سوڀر آفتاب اچي ڪوارٽر جو در کڙڪايو. کيس

ڏٺو ته مون کان ڪل نڪري ويئي. هڪ ڪلهي تان ڪپڙي جو ٽيلو  
لڙڪي رهيو هيس ۽ ٻئي تان ٿر ماس. پڇيومانس، ”ٽيلو ۾ ڇا ڪيو  
اٿي.“

چيائين، ”هل- پاڻهي پتو پوندو.“

گنجو ٽڪر پريان ته هڪڙي ننڍڙي ٽڪري تي نظر آئيءَ نورهي ۽  
گنجي، پر آفتاب جي سنگت ۾ اتي گهمندي ان ڏک ئي ڪا هي ڏسي.  
ڪافي مهينن تائين موڪلن ۾ (جي ڳوٺ نه ويندو هيس ته) آفتاب سان  
گڏجي گنجي ٽڪر جو چڱو سير ڪيو. هڪ دفعي گنجي ٽڪر تي  
گهمندي آفتاب مون کي هڪ انڌيري عار ۾ وٺي ويو. اتي ٽيلو مان  
ننڍڙي تارچ ڪڍي ڦيرايائين ته هر طرف کان تحلا ايندي پي نظر آيا.  
پڇيومانس: ”هيرا آهن ڇا؟“

ٻڌايائين ته ايرڪ هيو. عار جي ديوارن ۾ ايرڪ جا تهن مٿان ته پئي  
ڏسڻ ۾ آيا. ٻئي دفعي وري ميت جو ذخيرو ڏيکارايائين، جو چڪن جي  
صورت ۾ هڪ عار جي ديوارن ۾ ڪٽل هيو.

گنجي ٽڪر تي گهمندي جدا جدا ساهوارن جا پنڊ پهن (Fossils)  
به هٿ آيا. اهي سڀين، ڪوڏين، تاري مڇي (Star Fish) ۽ ٻين پاڻيءَ  
جي ساهوارن جا هيا. آفتاب ٻڌايو ته گنجو ٽڪر ڪنهن وقت سمند جي  
هينان هيو، هڪ دفعي گنجو گهمائيندي آفتاب مون کي هڪ ڊنل گول  
گنبد نما عمارت وٽ وٺي ويو پڇيومانس: ”هي ڪنهن ڦٽل چوني جي  
ٻني جا نشان آهن؟“ جواب ۾ چيائين، ”ميان! هي ٻڌ وهار آهي.“ مان  
ان ڳالهه ۾ ساڻس اتفاق نه ڪيو.

هڪ ڏينهن پڇيائين، ”پارسي جو قبرستان ڏسندين؟“

”پارسي جو قبرستان ٿيندو آهي ڇا؟ مون کي ته معلوم آهي ته  
پارسي پنهنجي عزيزن خويشن جا لاش هڪ هنڌ ڇڏي ويندا آهن. ماس کي  
جانور ۽ پکي کائي ڇڏيندا آهن. باقي هڏا هو خاص طرح ٺهيل کوڙ ۾  
ڦٽي ڪندا آهن.“ هن ڪو به جواب ڪونه ڏنو، پر هڪ اهڙي هنڌ وٺي

وٽو، جيئي ٿو ڇو وڌيون وڌيون ڳڻڻ لڳا ڪل هون، جن تي  
ڪجهه به نه ٿو ٿي، پر ٻيلا، ٻوٽا، ڇوڪر ٻارن جون اڪل هون. نالا ٻارن جا  
هيا. سو به اهي نه ٻارن جا اهي هئا ٻوٽا هيا يا مسلمانن وانگر سالم  
لاش.

مان آفتاب جي طبيعت مان واقف ٿي ويو هيس. جنهن وقت هو  
ڳڻائيندو هو ته مطلب جو جواب ڏيندو هوماس، وري ٻيئي طرف ڇاموڻي  
طاري هوندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن ته ڪلاڪن جا ڪلاڪ هلندا  
رهندا هواسون، پر هڪ اکر به ڪي ڳڻائيندا هواسون.

آفتاب جي ڪپڙي جي ٿيلهي ۾ ڪافي ڪجهه هوندو هو. ان ۾  
ڊبل روٽي، اوباريل آنا، جيلي يا جام، موسر جي ماسٽ مان ڪو  
ميوو، دورين، چيٽي ۽ سڀو هٿوڙو (فاسل جدا ڪرڻ لاءِ) ۽ سڀي تارچ  
هوندي هئي. ماني ڪنهن چانوري ۾ ويهي کائيندا هئاسين، ۽ ٿرماس، جو  
هو پاڻ سان کڻندو هو، ان ۾ هوندي هئي چانهه.

ڪنهن ڪنهن وقت آفتاب جي اکين ۾ هڪ خاص قسم جي  
شوحي، لالائي ۽ چمڪ پيدا ٿيندي هئي. ان وقت مان کائڻ دور رهندو  
هيس. پهريون دفعو اهڙي تبديلي منهن مان هڪ شام جو سڌو جي  
ڪاري ڏٺي هئي. هن ۽ مان پٿرن تي ويٺي وهندڙ پاڻيءَ جو ٻئي نظارو  
ڪيو ته اوچتو آفتاب ٽپ ڏئي اُٿيو ۽ مون ڏانهن منهن ڪري رڙ ڪيائين،  
”اُئي“. مان ڏانهن حيرانيءَ مان ڏٺو. هن ٻيهر رڙ ڏئي چيو، ”بديءَ  
ٿو؟ اُئي“ مان اُئي ڪرو ٿيم. لطيف آباد وردي اسان ان ڏينهن ڪجهه به  
نه ڳالهايو. ٻئي دفعي وري گهڻي ٽڪر تي هڪ چپ تي وسا هئاسون، ۽  
ٻئي ڳالهون ڪيوسين. اوچتو ڪنهن خيال اچڻ تي مون نيڙي اک سان  
آفتاب ڏانهن ڏٺو. ان جي اکين ۾ اها خاص چمڪ موجود هئي. ان هر  
مون ۾ بي بهاريو ۽ هر سر کي پور هڪ پٿر ۾، جو سڌس پري سان پيو هو.  
هن دفعي مان ٽپو ڏئي وري وڃي سٺ ۽ رڙ ڪري کيس چيو ”اُئي.“  
آفتاب جي اکين مان چمڪ غائب ٿي چڪي هئي، جن ۾ هاڻي حيراني

صاف نظر اچي رهي هئي. گهڻو گهڻو پوءِ هن مون کي ٻڌايو ته درياھ جي ڪناري جنھن مان ٽپو ڏٺي پري وڃي بيٺو هيم ۽ توکي اٿڻ لاءِ چيو هيم، ان ڏينھن منھنجي مٿس ۾ حبال پيدا ٿيو هو ته مان توکي ڏکڻو ڏٺي درياھ ۾ ڪيرايان. ان ڳالهه کان بچڻ ڪاڻ مان پري وڃي بيٺو هيم ۽ توکي اٿڻ لاءِ چيو هيم. مان ان تي کيس چيو ته آفتاب تون ۽ مان هڪ دفعي گھڻي ٽڪر تي هڪ ڇپ تي ويٺا هواسون ته مان ٽپو ڏٺي وڃي پري بيٺو هيم ۽ توکي اٿڻ لاءِ رڙ ڪئي هيم. خبر اٿئي ڇو؟ ان تي ان ڪڏ ڏوڻي انڪار ڪيو. چيو ماس ته اهو ان ڪري، جو ان وقت تنھنجي دل ۾ آيو هيو ته پرسا پيل پٿر کڻي منھنجي مٿي تي هڻين. آفتاب جي منھن تي پگهر جا وڏا وڏا ڦڙا نڪري آيا.

هڪ ڏينھن پنڌ تي پنڌ وڃي هوسڙيءَ نڪاسون. معلوم ٿيو ته اتان اڌ ڪلاڪ بعد حيدرآباد لاءِ ريل ملڻي هئي. اچي اسٽيشن تي ويٺاسون. ان ڏينھن آفتاب جي حالت ڪجهه عجيب ڊگھڻي هئي. ڪجهه اشارن ۽ ڪنارن ۾ ٻئي ڳالهائين. هڪ سوال هن مون کان جو پڇيو سو هو،  
 ”جميل! ڪٿين ڇانڊوڪيءَ ڏيگيو اٿئي؟“  
 مون چيو، ”ڇانڊوڪي نانگ آهي ڇا؟“  
 چيائين، ”اڻ ڪان به ٻري!“

ڇوڏهينءَ جو ڇنڊ آسمان ۾ ڪٽيو پيو هو. مان ۽ آفتاب سنڌوءَ جي ڪناري ويهي ان جو عڪس پاڻيءَ ۾ ڏسي رهيا هئاسون، پري کان گذرڻ جون اوائون اچي رهيون هيون. پاڻيءَ جي سرسراھٽ ۽ گذرڻ جي اوائ کان سواءِ فضا خاموش هئي. اسان ٻئي خيالن ۾ گم، ڇنڊ جي ڇانڊيءَ کي پاڻيءَ جي وڪڙن ۾ ورهائجندو پئي ڏٺوسون ته اوچتو مون پنھنجي ڪرنگهي جي هڏي وٽان هڪ سرديءَ جي لهر اٿندي محسوس ڪئي. ان کان سواءِ دماغ ۾ هڪ عجيب ڪيفيت پيدا ٿي. مون ڏٺو ته جسماني ۽ دماغي طور مان مفلوج ٿي چڪو هوس. درياھ جي اچلي پاڻيءَ مان مون

باه جون ڇوڪرون آڏي ڏٺو، جڏهن هي مٿان ڪارا پاڇا شيطاني پاڇ  
 مٿي رهيا هئا. دور ڪنهن هٿن هٿڪڙي سُرڻ ۾ گهٽڻي وڃڻ جو آواز  
 ٻني آيو. جلد باه هي گولي ۾ تبديل ٿي چڪو هو. اوجھو مهڃي دهن  
 ۾ هڪ خيال آيو، ”مون کي جلدوڪيءَ کان پاڻ ڏٺائون ته آهي“ تن  
 مان هڪ درزي ٻڪري وٺي. پاڇا عائب ٿي ويا. باه جي ڌارا ٻڌڻ  
 مستوءَ ۾ پگهريل چاندي وهي رهي هئي. چند پنهجي اصلي روشني ڦهلائي  
 رهيو هو. دور کان گهٽڻي جو ايندڙ آواز گم ٿي ويو هو. مون آفتاب  
 ڏانهن بهاريو، هو ٽڪڻڪي لائي مون ڏانهن ڏسي رهيو هو. مان اُتي ڪڙو  
 ٿيس ۽ کيس چيم، ”مون کي نند ٿي اچي، مان وڃان ٿو.“ هن مون کي  
 ڪو نه روڪيو. پروگرام جي الٽ پمپنگ اسٽيشن تي باقي رات گهارڻ  
 جي بجاءِ ان وقت ئي لطيف آباد ڏانهن رخ ڪيم. اڪيلي ئي اڪيلو  
 جهنگ مان وات ڪڍو اچي گهر پيڙو ٿيم. ڪٿ تي سمهڻ سان  
 ٽڪاوت ۽ ڪمزوريءَ جو ايندڙ ته احساس ٿيو جو ليٽڻ بعد ڪو پتو ئي نه  
 رهيو ته ڪهڙي ملڪ يا جهان ۾ آهيان.

ان دوران مون مقابلي جو امتحان پاس ڪري ورتو ۽ روپيو کاسي م  
 ڪيو ويو. حيدرآباد ۽ ان سان گڏ آفتاب کي خيرآباد چئي ٽريننگ پوري  
 ڪري وڃي نوڪريءَ ۾ لڳم. شروع ۾ نه پنهجي پنڌ گهمڻ جي عادت  
 جو موڪلڻ جي ڏينهن تي پوراڻو ڪرڻ لڳم، پر پوءِ روپيو کاتي جي  
 ڪم جي نوعيت ۽ گهٽڻي ڪري اهڙين تفريحن کي ڇڏڻو پيو. اتفاق  
 سان مهڃي بدلي سيوهڻ ٿي. اتي جلڻ ۽ پهاڙن جي ويجهائپ وري  
 منهنجو خيال پاڻ ڏانهن ڇڪيو. هڪ دفعو ٻن هنر خيال دوستن سان  
 ڀڳي نوڙهي تي ڪجهه ڪلاڪ گهارڻ جو پروگرام ٻائي چيپ تي  
 چڙهي هڪ هنڌ اچي ڪئمپ هني سين. اسان ڪم وارن کي ماني جلد  
 ٺاهڻ جو چئي لڳاسون حل تي چڙهڻ. سهڪندا سهڪندا چوٽيءَ تي  
 پهتاسون ته اتي هڪ ماڻهو ڏٺوسين، جو هڪ چيپ جي اوٽ ۾ پرائيمس

اسٽوڙ تي ڪجهه تيار ڪري رهيو هيو. اسان کي ڏسي هو اسان ڏانهن وڌڻ لڳو. پري ئي هيو ته مون کيس سڃاتو، هو آفتاب هو. پڪين پنڃي وياسين. پڇيومانس، "هتي ٿو ڏسجين." جواب ڏنائين، "صبح جو مٿي ايندو آهيان. گهمي ڦري شام جو وڃي ريلوي جي ڪٽبن مٿن جي ڪوٺيءَ ۾ سمهندو آهيان." هن جي چانه تيار هئي. اسان به پاڻيءَ جو ٿرماس ساڻ ڪنيو هو، ان جي پيالين ۾ چانه پيتي سين. مرو اچي ويو. پنهنجن دوستن کي آفتاب ۽ پنهنجي گنجي تڪر جي گهمور لاءِ ٻڌايم. ڪجهه وقت ويهي سڀني هيٺ لهي آياسون ۽ گنجي ماني کاڌي سون. مون آفتاب کي ٻڌايو ته مان هاڻي سيوهڻ ۾ آهيان. کيس پاڻ سان هلڻ لاءِ چيم. هن ٻڌايو ته سندس موڪل اچي حتم ٿي هئي ۽ شام جو هو حيدرآباد ورتو هو. هن البت وعدو ڪيو ته ڪهڙن ڏيهن هو مون سان سيوهڻ ملڻ ايندو.

مٿين ڳالهه کي به مهيا گذريا ته هڪ شام جو آفتاب سيوهڻ اچي پهتو. قلندر شهباز جي درگاهه نان تي مونيون نه ماريءَ وقت سندس منهن پي ڏٺوسين ته هو ٻن ڏيهن تائين پنهنجي ڪمري ۾ اندر رهيو. چيائين ته هو ڏاڍو تڪل هو. آخر ٿڪ لاهڻ بعد هڪ شام جو مون کي چيائين، "جميل صاحب! پهرينءَ جوڏهين رات آهي. اها رات مان لال باغ ۾ گذارڻ گهران ٿو. اوهان ساٿ ڏيندؤ مهنجو؟" پهرئين ته خيال آيو ته انڪار ڪريانس، پر پوءِ خيال اچڻ سان ته اها ڳالهه اخلاق جي بعيد ٿيندي، جي مان سندس ساٿ نه ڏنو. آخر مان ئي دعوت ڏئي کيس گهرايو هيو اتي.

لال باغ ۾ اڳي ئي بندوبست ڪرائي ڇڏيو هيم. کليل هنڌ تي هڪ جهوپڙي بنائي ويئي هئي، جنهن ۾ موسم جي مناسبت سان هنڌ بستري جو بندوبست ڪيل هو. تيون ماڻهو مون سان اردلي فقير محمد هيو. شام جو اسان باهه جي مڇ جي ڀرسان ويٺا هئاسون. فقير محمد ٿورو پريان پيڙهي تي ويٺو هو. ان ڏينهن هوا ۾ خنڪي به ڪافي هئي ۽ وري جهوپڙي به هئي کليل، ان ڪري اجرڪ ڪڍي ويڙهي ويهي رهياسون ڳالهيون ڪرڻ. رات ڪافي گذري چڪي هئي، فقير محمد کي جهوپڙا



سڌو ٻيو ڏينھن ۾ اڃا به وڃي سمجهي. سندس بستر ۾ ان ئي  
 ڪنڊ تي هڪ مارو ٿيل لکيل هو. جڏهن هائي پنهنجي آب تاب سان  
 ڪنڊ تي رهيو هو. اهو مون پنهنجي پيءُ جي ڪنڊي مان سرديءَ جي  
 لهر اڀرندي محسوس ڪئي ۽ ڏٺو ته منهنجون حساسي ۽ دماغي طاقتون  
 وري ٻئي گهٽيون. ماه جي ڇيڙي رنگ مائي پري ٿي وئي هئي. ٻاهر  
 چاندوڪي جو رنگ جهج ڳاڙهو ٿي چڪو هو، جنهن تي پاڇولا پڇي  
 رهيا هيا. دور ڪنهن هڏان گهٽين جو هڪڙو آوار ٻڌڻ ۾ پئي آيو ۽  
 مون تي غنودگي ڇانئجي رهي هئي.

”مون فقير محمد جو آوار ٻڌو جو نهايت جهٻو هو. ”سائين!“ ٻيو  
 سڌو پنهنجي ڀر ۾ ٻڌو ۽ هن منهنجي پٺيءَ تي هٿ رکيو ۽ چيو،  
 ”سائين! سردي وڌي وئي آهي. هاڻي اچي آرام ڪريو.“ مون ائين  
 محسوس ڪيو ته چئن ڪنهن ٻئي زماني ۽ ٻئي هڏان ڌڪجي اچي ان  
 هڏ پهتو آهيان. بدن مان درزي نڪري وئي ۽ سڀ احساس ۽ نظارا خواب  
 وانگر هوا ۾ گم ٿي ويا.

فقير محمد مون کي هٿ ڏئي اٿاريو ۽ وڃي بستري ۾ لٽايو.  
 ڪمبل مٿان وجهڻ وقت آهستي سان چيائين ”سائين! مان جاڳان ٿو،  
 اوهان بي اونا سمجهي پئو.“

صبح سان سجاڳ ٿيو ڏٺو ته ٻاهر پري رهي هئي، جنهن جي  
 ڀرسان فقير محمد لوني ويڙهيو ويٺو هو. آفتاب اتي موجود ڪونه هو، ڇانه  
 تيار ٿي ته هو به اچي پهتو. ڇانه به شهر ڏانهن روانا ٿياسين. منهنجو هڏ  
 هڏ ڇڪي رهيو هو. شهر پهچڻ بعد آفتاب وڃڻ جي اجازت گهري.  
 دستوري اسڪار ڪرڻ بعد مون کيس ٻئي دفعي اچڻ لاءِ چئي موڪل  
 ڏني. آفتاب جي وڃڻ بعد فقير محمد مون کي چيو، ”سائين! پنهنجي ان  
 دوست کان پري رهو ته چڱو.“ پڇيو مائس، ”ڇو؟“ ته مرڪي ڪئي مات  
 ڪيائين.

چاندوڪي رات ۾ به دعائي جيڪي ڪجهه مون ڏٺو يا محسوس

ڪيو هو، ان طرح جي غربي لاءِ مان ٽيون دفعو نيار ڪيو هيس. پر اسان حالت کان محصور ٿيو وڃي. اهڙيون حالتون مون کي لاڙڪاڻي ۾ نوڪريءَ دوران پيش آيون، جڏهن هڪ ڏينهن اوچتو آفتاب اچي وارد ٿيو. دستوري اليڪ سليڪ بعد چيائين، ”جميل صاحب! موهن جو ڌڙو گهمڻ آيو آهيان، پر اتي تن راتين گذارڻ جو پروگرام آهي. هڪ رات مون کي به اتي اچي رهڻ لاءِ آماده ڪيائين. مان کيس چنچر ڏيڻ اچڻ جو وعدو ڪري، پنهنجي ماڻهوءَ ۽ ڪيوريتر ڏانهن نياپي سميت آفتاب کي اوڏانهن موڪليو. وعدي موجب چنچر جي شام پنهنجي دوست ڪريم سان گڏ اوڏانهن روانو ٿي ويو. شام جو مانيءَ بعد آفتاب مون کي چيو، ”دوست! گرميون به آهن. رات به سهائي آهي، ڇو نه سڄي رات استويا تي گذاريون؟“ مان کيس انڪار ڪيو، پر ڪريم باوجود منهنجن گججهن اشارن ڏيڻ جي، آفتاب جي طرف ٿي بيٺو. مجبور ٿي آخر مون به هائو ڪئي.

استويا تي آرڪيالاجيءَ وارن جي اجازت وٺي گلر وڃائي بسڪوٽ، چانهه ۽ پاڻيءَ جو بندوبست ڪري وڃي ٿئي ڄڻا ويناسون. پهريائين ته ديا جهان جون ڳالهيون هلڻ لڳيون، ان بعد آفتاب ۽ ڪريم قديم آثارن بابت ڳالهيون ڪرڻ لڳا. مان وٺي انهن کي ٻڌو.

آخر اهو وقت آيو، جنهن جو مون کي انديشو هيو. اوچتو ڪرنگهي وٽان سرديءَ جي لهر اڀري بدن ۾ ڦهلجي ويئي. پاڻ تي ضابطي رکڻ جي ڪوشش ڪيم ۽ خيالن جي رخ کي موڙڻ لاءِ جدوجهد ڪرڻ لڳم، پر ناڪام ٿيس. جسماني ۽ دماغي قوتون آهستي آهستي ختم ٿي رهيون هيون. ڪريم سان ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪيم، پر زبان ڪين اٿلي. چند هاڻي رت جي هڪ وڏي دڳ وانگر نظر اچي رهيو هو. چانڊوڪيءَ جو رنگ بدليجي ڳاڙهو ٿي چڪو هو. زمين مان دونهون اٿندي محسوس ڪري رهيو هيم، جو آهستي آهستي ڌنڌليون شڪليون اختيار ڪري رهيو هيو. اهي شڪليون ويون انساني صورت ۾ تبديل ٿينديون. شيما جي منظر وانگر منهنجي سامهون جو نظارو هيو، سو بدليجي چڪو هيو.

اسٽونيا جي پڳل گند جي بحاءِ سالر اسٽونيا منهنجي اکين اڳيان موجود هئي، جنهن جي ٽن طرفن کان نندن نندن ڪمرن ۾ مڏ پڪڻو موجود هئا. هن مان ڪي آرام ڪري رهيا هئا ۽ ڪي عبادت. اسٽونيا جي هيٺان ڪوٽ دٻل هڪ بستي پڻ موجود هئي. مون اهو پڻ محسوس ڪيو ته مان آفتاب ۽ ڪريم پڻ ان ماحول جا ڪي جزا آهن. دور سنڌوءَ جو پاڻي چانڊوڪيءَ ۾ جرڪي رهيو هيو.

پتو نه آهي ته اها حالت مون تي ڪيترو وقت طاري رهي. هاڻي اوڀر طرف صبح ٿيڻ جا آثار نظر اچڻ لڳا. پڪڻو ٽولڻ جي صورت ۾ ڪمرن ۾ هٿ ۾ ڪيون ڏاڪٽين ٿاڻ لهي سنڌوءَ طرف وڃي رهيا هئا. مان ۽ ڪريم انهن سان ساڻ هياسون.

"الصلوة خير من النوم" جي آواز اچڻ سان چڻ سڌ مان جاڳي پيم. مان پاڻ کي ڪريم سان گڏ سنڌوءَ جي ڪناري تي ڏٺو. هيٺاهين هوڏاهين ڏنر، هر ڪو پڪو ان وقت نظر ڪو به ٿي آيو. الت دور هڪ ميڙو ڳوٺ هيو، جنهن جي مسجد مان ناگ اچي رهي هئي. مون ڪريم کي چيو. هو به چڻ خواب مان سار ٿي پيو. پوءِ گاڏر آواز ۾ پڇيائين، "اسان ڪٿي آهيون؟"

ڳوٺ جي مسجد ۾ فجر جي نماز پڙهڻ بعد پيش امام جيرو، "سائين! ايترو سویر میر لاءِ نه نڪرندا ڪريو. بهراڙيءَ جا ڪتا ڏاڍا حراب ٿيندا آهن."

شهدادپور ۾ پوليس هڪ ماڻهوءَ کي مون وٽ پيش ڪيو. ان ماڻهوءَ کي چرين جي اسپتال ۾ داخل ڪرائڻو هين. پوليس پنهنجي رپورٽ ۾ کيس "خطرنهه ڇريو" لکيو هيو، جنهن ڪن ماڻهن کي مارڻ جي ڪوشش پڻ ڪئي هئي.

پاڳل ٻيو ڪو به ڪونه هيو، سواءِ منهنجي ڄاڻل دوست آفتاب جي. مون کي ڏسي وڌا وڌا تهڪ ڏيڻ لڳو ۽ چوڻ لڳو، "بچي وئين نه چانڊوڪيءَ جي زهر کان؟"

## ٺٻڪو

"ڪوڏي"

پوڙي مان آواز آيو. انور بهي رهيو.

"ڪوڏي"

نر جي پٺيان ٻيو آواز ٻڌڻ ۾ آيو. انور جي اکين ۾ پاڻي ڀرجي آيو. هن ٽڪڙيون ٽڪڙيون وڪون ڪيون.

"ڪوڏي"

هن ٽن ٻين هنڌن کان هڪ ئي وقت آواز آيو.

"مان ٿو وڃي ڇاڇي کي دانهن ڏيان. اها ڪرمان وڏي بي شرم چوري آهي، هاڻي ته ٻيون چورون به چيڙائڻ لڳيون آهن." انور وات ۾ پڻ پڻ ڪندو باغ دانهن وڃڻ لڳو.

انور جنهن جي شڪل شيبه ڏسي ماڻهو شاهل ۽ سليمان دانهن اشارو ڪري چوندا هئا ته اهڙي بدشڪل ماءُ ۽ پيءُ کي اهڙو سهڻو پٽ ڪيئن ڄاڻو. انور، جنهن جي شڪل ڏسي عورتون سڌ ڪنديون هيون ته کين به اهڙو خوبصورت پٽ ڄمي. انور، جنهن جو هڪ هڪ عضو ڊولائتو ۽ سهڻو هو، ڪنهن ڏانڻ جي بدسٽر جو شڪار ٿي ويو. مائٽيءَ جهڙي مرض ۾ مبتلا ٿي پيو. زندگيءَ ته بچيس مگر سونهن ويڃائي ويٺو ۽ ان سان گڏ هڪ اک به.

بيماريءَ کان پوءِ انور جي زندگيءَ ۾ ڪافي ڦيرو اچي ويو. هو جتي اڳ ٻارن جي ميڙ ۾ وڃي زوريءَ شامل ٿيندو هو، اتي کانئن پاسو ڪرڻ لڳو.

هرڪو ننڍو وڏو هاڻي کيس چيڙائڻ لڳو. هن جي ڪاٺيءَ اک جو

ڦو هڪ ننڍي ڪوڙي جهڙو هو. ڪيس "ڪوڙي" جيوت انور جي رمان مان ڳاڙس جا ڌوريا ڪٽيا. جڙائيندڙ ڳريون سڌي ۾ ڪلدا رهندا هئا. هن کي وڌيڪ شڪايت "ڪرمان" کان هئي. هوءَ ڌاري ۾ ڪاهه هئي، سندس چاچي جي ڌيءَ، ڪرمان ئي پهريان انور کي "ڪوڙي" جي جهڙايو هو.

انور رهندو وڃي چاچي وٽ باغ ۾ پهتو ۽ سڌڪا پري کيس ڏانهن ڏسي چاچي کي تان ڳوڙها اڳهڙي کيس دلداري ڏني. "اڙي! ابتري ۾ تو روئي؟ اچي اها ڪرمان ته حندا ٿو پٽياس، اها چوري سمجهي چا نئي؟ ميهي راڻي پٽ کي ئي جهڙي! انور جي دل تان مار هڪو ٿي ويو ۽ ٽوھيل مٿي، مان ڪاٺي، لاءِ ڳملا سامهون وسو.

"هو ملو" ڪاٺي، مان ڳوڙهو ڪو، رمان وسل جيون ادا ٿي ويا. "ڪو" هڪ ڪوٺ ۾ اچي "ڪو" جي اڳيان ڪريو. عیدو اس ڪشي اتلن سلاتن ڪو سنا سو ڏن ۾ وارو اس، هن جي هٿ ۾ ٿي نه ٿي ماريو.

"اس ۾ اس ۾ سڄي سڄي آهي،" عیدو انور کي ٻڌايو. ٻيڪو هڪ قدرتي ڪوٺ ۾ اس ۾ سڄي سڄي راس نو ٿئي ۾ هو ان ڳالهه جو مسطر نو رهي ته ڪو اچي کيس جي. ڪوٺن وٽ ئي کيس نه چنو ته هو پهتو تان چڻي بوندو ۽ پاڻ کي داعي مائي چڻندو.

عیدو سوچڻ لڳو: "ٻيڪو هڪ قدرتي ڳالهه آهي" هيل اس ٻوري ۾ سنا ها ۽ فر ۾ ابتري ڏو هٿانون جو ماعائي ڏانهن ويا. عیدو کي اڀاسو ۾ چڱو ٿيو هو.

وري ميهن ۾ مهل تي ويائي. پيرن سڀ پهچايس. هاڻي عیدو لاءِ ضروري هو ته ٻارهيءَ جي خيرات ۾ وڌيڪ دير ۾ وجهي. ٻار دوست مٺ مائٽ، برادريءَ ٻڙيءَ کي سڌ ڏنائين. پاڙي کي حلال ڪري ۾ پرتو ڏيڳيون لهرايائين. مار دوست، عزيز قريب ۽ غريب غربا کائي خوش ٿيا. رات جو ويجهو پراهان سڀ اچي مڙيا، هليا حال احوال. موقعو به سٺو هو. شاهل جي اشاري سان سندس مڙس سليمان چوڻ لڳو: "ادا! تنهنجيون پير سڀ پهچيون

آهن اسان به آسانا آهنون. نو انور کي منهنجو پت بانش جو واعدو ڏنو هو.  
ڪرمان به خبر سان اچي جوان ٿي آهي. ٻارهن مه پير اٿس. انور به اچي  
مڙس ماڻهو ٿيو آهي. مٺ مائٺ به موجود آهن، ڇو نه ڪا تن نارنج ٻڌي  
ڇڏيون.

عیدو جواب ڏئي ٿي ڏني تنهن کان اول ٿي سندس زال "جنت" چئي  
ڏنو "مهن ڏوٺي ويهه. اهو ڪم ڪڏهن به نه ٿيندو اسان ٿا پنهنجي راڻي  
ڌيءَ ڪاڻي کي ڏيون."

"ڪاڻو" سليمان کي دل ۾ ڌڪ لڳي ويو، مگر جنت ڌي مهن  
ڪري چيائين: "ادي! ليڪن ڪاڌل به پنهنجو ته آهي. ادي عيدن اهڙو واعدو  
به ڪيو هو."

"ڇا جو واعدو؟" جنت کان ڊانهن نڪري وئي. "ڌيءَ منهنجي آهي.  
ڏه مهيا مون پيٽ ۾ سانڍي آهي. سور مان سٺا آهن. ٻالي ٻائي مان وڌي  
ڪٽي آهي ۽ هاڻي ٿيو مالڪ عيدو؟ ڪير ٿيندو آهي عيدو؟ هن کي  
ڪهڙو ساه آهي جو منهنجي مرضيءَ کان سواءِ منهنجي ڌيءَ پرڻائي؟

"ادي! مالڪياڻي بيشڪ تون به آهين" شاهل خوشامد ڪندي چيو  
"اسان جي عين ڌي نه نهار. هي رڻو ميڙ ٿي. اسان تي خلق نه ڪلاڻ."  
شاهل پنهنجي مٿي تان رڻو لاهي جنت جي پيرن تي کڻي سٿيو. "بس!  
سون جواب جو هڪ جواب" جنت پنهنجو فيصلو بدائيندي چيو

"اها شادي نه ٿيڻي آهي نه ٿيندي" وري عيدو ڏانهن مهن ڪري  
چوڻ لڳي "عيدو ڇو نه ٿو جواب ڏين؟"

عيدو اهڙو ڪچي جهڙي پٽ. سُن ۾ اچي ويو. سوچائين: آهن  
ٻني ڳالهون ڳوريون. هڪ طرف ڀاءُ ته ٻئي طرف جوڙ. ڀاءُ ته آخر ڀاءُ  
آهي. اڄ نه ته سپاڻي پرڇي پوندو، پر جوڙ وٺي ته عرت ٿي وئي. اڳي ئي  
ٿوري گهڻي تي ئي ڌڙڪا ڏئي ته وڃي ٿي پائرن وٽ رهاڻ.

آخر زال جو پاسو وٺو پيس ۽ چيائين "ادا تڙي هڪ هٿ سان  
ڪانه وجهندي آهي. پنهنجي پاڇائيءَ کي مڃا ته الله مڙيوئي چڱي

[illegible]

اور هاڻي ڪريو مڙس ٿي پيو هو. شڪل ۾ ته ڪا تبديلي ڪانه آيس باقي بدن ۾ سو سِر وٺر ٿي پيو. بس چئن کي سو مار ڏنائين پر پوءِ چٽي پيو هميشه لاءِ. مجال آهي جو ڏانهس ڪو اک کڻي به بهاري. "ڪوڏي" چوڻ ته پري ٿيو. پريٽ ته بادشاهن کي به گاريون پيون ملن. ڪرمان به هاڻي جوان ٿي چڪي هئي. ننڍپڻ واري شوح ۽ چيڱري ڪرمان جي جاءِ هاڻي هڪ شرميلي ۽ سنجيده ڪرمان وٺي چڪي هئي ۽ ان تبديليءَ جو کيس احساس هو.

سياري جي شروعات هئي. پيسيراڪي جي مهل ڪرمان اٿي چيڻا  
ميڙڻ لڳي. چيڻن ميڙيندي هوءَ هڪ هنڌ ماٺ ڪري بيهي رهي پر ٻان  
بيلگاڏين جا چيڪاٽ ۽ دهلن شراين جا آواز پئي آيا.  
”جج ٿي اچي“ ڪرمان سوچيو. ”روز هڪ نه ٻي جج پئي رستي  
تان لنگهي.“

هاڻي حج ويجهي اچي چڪي هئي. ڏانڊن جي چيرين جا چمڪا  
چٽا ٻڌڻ ۾ پئي آيا. ڪرمان پسن تي بيهي لوڙهي تان اڳاٽ ڪئي ڏسڻ  
لڳي. پنج چمڪاڻيون هيون. پهرئينءَ گاڏيءَ تي دهل سرنارين وارا مڱهار  
ويٺل هئا. ٻه ڦٽيءَ سرناءِ جو آواز ڪيٽو ۽ منو ٿو لڳي؟ مڱهارن واريءَ  
گاڏيءَ کان پوءِ گهوٽ ۽ ڪنوار جي گاڏي هئي. گهوٽ لائون لهي وئي  
وئي پئي ويو. ان کان پوءِ هيون گهوٽيتن جون گاڏيون. ڳوٺ کي ويجهو  
ڏسي عورتن کي سهرن جا سر ڪڍيا. پيرن فقيرن جي مهل سنهڙين نرڙين



مان نڪتل سهرڙا نه سريلا ۽ سهڻا پئي لڳا.

"شادي ڪيڏي به چڱي آهي" ڪرمان سوچڻ لڳي "ڪيئن نه هرڪو خوش آهي. مڱڻهار گهوڻيٽا، گهوٽ، ڪنوار ۽ جاجي. منهنجي به ڪڏهن شادي ٿيندي. مونکي به وٺڻ لاءِ جج ايندي. مان به ڪنهن ڏاند گاڏيءَ تي چڙهي گهوٽ سان سندس گهر وينديس پنهنجي گهر. ڇا اهي منهنجو گهر به آهي؟ ويچارو اهو، امان جي مرڻ کان پوءِ ڪيڏو به ويڳاڻو آهي ۽ جي وري مان به پرڻجي ويس ته سندس مار سنڀال ڪير لهندو؟ ويچارو اڪيلو ٿي پوندو..... نه نه مان شادي ڪونه ڪنديس. ڇا ائين ٿي ٿو سگهي ٿو ته شادي ڪرڻ کان پوءِ به ابي وٽ ئي رهان؟ ها ڇو نه ٿي ٿو سگهي. انور جو آهي..... انور؟ ڪوڏي. انهيءَ سان ڪير پرڻي. اهڙي پرڻي کان ته بس پلي آهي."

ڪرمان جي سوچ جو سلسلو عيڏو جي ڪنگهڻ تي ٽٽي پيو.  
"ابو اٿيو آهي" ڪرمان چين ۾ پڻ پڻ ڪئي ۽ پوءِ هٿ ڌوئي ڪير ڏهڻ لاءِ بالٽي کڻڻ لاءِ ڪوٺيءَ ۾ هلي ويئي.  
پڪيءَ پير کي پيتر به گهڻائي لڳندا آهن. عيڏو جي گهر. اڌ سامايل ڌيءَ ويٺي هئي. سا به ڪرمان. سون ۾ هڪ. ڪيئي ماڻهيون آيون، پر عيڏو ڪنهنجي ڪانه ٻڌي. "ڪرمان اڃا ٻار آهي. وهيءَ رسي ته پرڻائڻ ۾ به دير ڪانه ڪبي."

گهڻن ئي سمجهائين ته "ڪرمان بالغ ٿي چڪي آهي. شينهن ڪلهي چاڙهيس ته چڱو. تون به کائي پي اچي چڙهيو آهين. موت ملاقات تي ڪهڙو ڀروسو. پنهنجي جيئري تي هٿ پيلا ڪريس ته چڱو."

عيڏو جو اهڙي ڪٽو جواب. ڪنهن مهل دل ۾ اهو احساس اٿيس ته ماڻهو چون ته سچ ٿا، پر وري انهيءَ ويچار ۾ پئجي ويندو هو ته ڪرمان پرڻجي وڃي ته منهنجي ٺهل ٽڪور ڪير ڪندو؟ هوڏانهن ڪرمان جي اندر پئي اڏما ڏنا ته پوءِ مان سڄي عمر ائين گذارينديس ڇا؟ ابي نه پرڻايو ته منهنجا به "شانا" وانگر وار اڇا ٿي ويندا ۽ هوءَ "حوران" به منهنجو من آهي،

مر ۽ ڏيک ۾ ڏيک وٺي آهي. الا...! ماءُ پنهنجي ٻه ڪهڙو نه چڱو آهي.  
مور ڪي به ڪم نه ڪري ٿو. ٻار هجي. ٻارو ٻارو، ننڍڙو، گنديءَ جيترو ڳاڙهو  
سور.

ڪرمان گهر ۾ اڪلي هئي، عددو باغ ڏانهن هڪري ويو هو.  
سامهون بدر ۾ ڪوٺر چڱي رهيا هئا. سهڻا سهڻا. ڪير جهڙا اڃا. مستي  
بلا ۽ چٽ ڪپرا. ڪهڙا به سهڻا آهن اهي پڪي. انٽري ۾ هڪ ڪوٺر  
چاٽي ٺوڪي ”عترعون عترعون“ ڪرڻ لڳو. ڪوٺري سڌس چوڌاري  
ڦيرا پائڻ لڳي ۽ هو آڪريو ٺي بيٺو رهيو. هاڻي ڪوٺريءَ جو وارو هو.  
هوءَ سهن سڄاڻي پري وڃي بيٺي. ڪوٺر سڌس چوڌاري ڦيرا پائي پرچائڻ  
جي ڪوشش ڪرڻ لڳو.

”جوڙي جي رنگي ڪهڙي نه مزي جهڙي آهي.“ ڪرمان سوچڻ  
لڳي. هيءَ ڀرائي ۽ سڌس مڙس شاهو، ڪٽڻو به جهيڙو ڪيائون، پاڻ تي  
راج ڪلايانون. شاهوءَ ڪيو به قهر، جوتيءَ کان وٺي در کان ٻاهر ڏڪو  
ڏنائينس. به مهينا رٿا رهيا، آخر چئن چڱن فيصلو ڪري کين پرچائي  
ڇڏيو. اهو ساڳيو شاهو هاڻي زال تان گهور گهور ٿو وڃي. زال مڙس جي  
رست ۾ به ڪيٺو به مڙو آهي. ۽ رست کان پوءِ پرچڻ.

”ڇاچو ڪونهي ڇا؟“ انور جو آواز ٻڌي ڪرمان چرڪ ڀريو. ”باغ  
ڏانهن ويو آهي.“ ڪرمان جواب ڏنو. هن جو اکيون وڃي انور جي چاٽيءَ  
۾ ڪپيون. ڪيڏي نه ويڪري چاٽي. مڙس شهونگ آهي پر سندس  
اک.....؟

ڪرمان ڪوئيءَ مان وڃي ٽوڪري کڻي آئي. ”مان ويڃان ٿي اتي  
ڏي....“

”بيھ. گڏيا ٿا هلون. ڇاچي ۾ ڪم آهي“ انور ڪرمان کي ٻڌايو.  
پنهنجن پنهنجن خيالن ۾ گم ڪرمان ۽ انور باغ ڏانهن وڃڻ لڳا.  
هڪي ڪنگهڪار ٻڌي انور جي حيان جو سلسلو ٽٽي پيو. ڪڏهڻي

ڪٿائين ته ”دسو“ جي نظر سس، جڏهن جي جس تي مرڪ ۽ اکين ۾  
سُجِي هئي. ڪپڙن ۾ مٿس اکيون وڌيون ۽ ڪارڻون، انهن اکين ۾  
ڪرمان جو آرام ڦٽائي ڇڏيو هو.

”اهم“ ڪڙهي ڪندي دسو جو، ”جو انور، اڪيلوئي اڪيلو مرا  
ٿي يار.“

”ڪيو ڪٿان جو، “ڪرمان سوچڻ لڳي، ”بي شرم بي حياءُ“  
وس پڄيس ها ته ڪرمان سندس اکيون ڪڍي ٽانڊن تي اڇلي ها. ”ڇپ  
ڪر ڪميناءُ“ انور جو گرجدار آواز ٻڌڻ ۾ آيو.

”ڪري ڇا تُو ڪو ڏي، “دسو جهليل ڪهاڙيءَ کي لوڏيندي چيو.

جڻ بجلي چمڪي، انور وڃي ديوءَ مٿان پيو. ڪهاڙي به سڀالڻ نه  
ڏنائينس. ڪسيدي ئي به چار ڳڻ وهائي ڪڍيائينس. ويڙهه ۾ ڪهاڙي  
وڃي پري پئي. مڙس اچي پاڪرين پيا. انور ڦيرائي هيس پٽ تي. جڻ به  
جنس جهڙي ڪيائينس.

پٽڪو چنديندي ديوءَ جي سڄي شوخي غائب ٿي ويئي. ڪڏ  
هيٺ ڪري چپس ۾ پٽ پٽ ڪندي عيدو ڳوٺ ڏانهن روانو ٿي ويو.

ڪرمان جون اکيون انور جي منهن ۾ وڃي کتيون. انور اڄ ڪرمان  
کي پٽي روپ ۾ نظر اچي رهيو هيو.

گرميون اچي چمڪيون هيون. انور گاڏي وهي منجهند جو چاچي جي  
گهر اچي پهتو. گهر ۾ ڪوئي ڪو نه هو. ڪرمان پيءُ کي ماني پهچائڻ  
ويئي هئي. انور مٿي هيٺان وهائڻو ڏئي ڪٽ تي سمهي پيو. کيس معلوم  
ٿي نه سگهيو ته ڪهڙي وقت ڪرمان آئي.

پهريائين ته هوءُ ڊڄي ويئي پر پوءِ سڃاڻائين ته ڪٽ تي انور متل هيو.  
سندس قميص جا پٽ ڪليل هئا جتان سندس وارن واري چاتي صاف نظر  
پئي آئي. هن ائين محسوس ڪيو ته سندس اڳيان ڪپوتر چاتي ڦٽائي

سوره سونهي

ڪرمون کي ڏسي جا ٿيڻ ڪو مسس برڙ تي پگهر جون سونڌون پيد  
سڻ ڪنهن مسس ما هر ڪٿو ڪڍو ڪنهن ڪو هن چاهو ته موسي باغ  
ڏهن وڃي، موسي ما مهلن ٻن ڏيڙي وٽ بيهي رهي. ڪنهن نامعلوم  
جڳهه مسس سونهي وٽ ڏوٽ ٿي ڪڍي هئي.

هن وٽ سڄي سونهي جڳهه هئي. هڪ ڪٽر ما عدوه جي اڳيان  
اهي هئا.



**سوره سنڌي ادب**



**صاحب خان سوره ميراني**

**Cell No: 0344 3919786**

**0300 3404488**

## برف جي سر

هو طعاً ضدي هو. ٿي سگهي ٿو ته ان ۾ احساس محروميءَ جو وڏو حصو هجي، جهن ۾ هن زندگيءَ جا اٺ سال گذاريا هئا. پيءُ جي محبت ته کيس ملي پر محروم رهيو ته ماءُ جي مامتا کان. پاڻ کي ارلي ڇڏو چوندو هو. مائٽلي ماڻس محبت جي حرف کان ته واقف ڪانه هئي، پر مصيبت اها هئي جو کيس نفرت ڪرڻ نه ڪيئن ايندي هئي. محبت ۽ نفرت بستي جذبا آهن. محبت ته محبت ئي آهي، پر نفرت ۾ به ان جي جهلڪ نظر اچڻ لڳندي آهي. نفرت ڪرڻ سان ڪنهن جي وجود جو اقرار ته ٿي سگهي ٿو. رڳو لاءِ شفيق جو هجڻ نه هجڻ هڪجهڙو هو. شفيق جو پيءُ جاويد بوسڪريءَ سانگي ٻاهر هوندو هو، پر مهيني ڏيڍ بعد جو هڪ مه ڏينهن ايندو هو ته ان ۾ پٽ سان خوب محبت وڌيڪو هو. ان جي وڃڻ بعد شفيق سانگي بي توجهيءَ جو شڪار بڻبو هو. پاڻ ڏانهن توجه ڇڪائڻ لاءِ هو ڪي اهڙيون حرڪتون به ڪندو هو جي هوند سڳيءَ ماءُ جي سهڻ کان به ٻاهر هجن. اهڙين حرڪتن تي عام حالتن ۾ ٻار جي چڱي ڪن مهڻ ٿئي، پر زرين انهن کي اهڙيءَ طرح نظرانداز ڪري ڇڏيندي هئي جو ڄڻ ڪجهه ٿيڻي ڪين هو. اها ڳالهه شفيق جي ڪچڙي دماغ تي ڏاڍو برو اثر ڇڏيندي هئي.

شفيق ٻارن کي مائرن هٿان محبت ڪندي يا مار کائيندي ڏٺو هو. گهر ۾ کيس اهي ٻئي شيون نصيب ڪونه هيون. ٿورو وڏو ٿيڻ بعد هن زرين جي توجه ڇڪائڻ لاءِ ڏاڍا جتن ڪرڻ شروع ڪيا. ڪڏهن گپ پريل بوٽن سان هو قيمتي قالين تي گهمندو هو ته ڪڏهن ڄاڻي وائي کاڌي واري ميز جي ٻي داغ سفيد چادر تي ٻوڙ يا ڪا ٻي شيءِ هاري ان کي داغدار ڪندو هو يا وري ڪڏهن ڪڏهن (پيءُ جي غير حاضريءَ ۾) قيمتي چيني جي سٽ جي ڪنهن نه ڪنهن پيس (Piece) کي فرش تي

احلائي ننهي مهڻ لاءِ تار بي پهتو هو، پر اڻان ڪنهن فسر جو اثر  
 وٺڻ نه ڪيڻ ڪي محسوس ڪندي هي ڇاهيو بي نه هو اهڙو ڪجهه  
 ڪري، تاري جو روم جي محبت يا محبت جو نه پر رڳو بوجھ جو مرڪز  
 ٿي سگهي.

هاڻي هو ڪاليج ۾ پهتو ٿيو هو. هن اتي اهي سڀ حرڪتون  
 ڪرڻ شروع ڪري ڏنيون، جن کيس عدي جي لقب سان ڪاليج ۾  
 مشهور ڪيو. اها عذابت رڳو ڪاليج مان محدود نه ڪار هئي.

هڪ ڏينهن شمس شهباز ريسٽوران ۾ وڃي رهيو هو ته ان جي نظر  
 هڪ ڪلاسي ڪمبل تي وڃي پئي جو رسي مان وڃي رهيو هو. هن  
 کيس سڏ ڪيو ۽ ٻئي ريسٽوران ۾ هڪ حالي نسل تي ويسا. ڪمبل کي  
 منجهيل ڦسي شفيق کائڻس ان جو سبب پڇيو.

”وڏي مصيبت ۾ گرفتار آهيان يارا“

”پيسا وڃائي ويٺو آهيان.“

”ڪيترا ۽ ڪيئن؟“

”ٿرم جي مٿي، حرجي، بحلي ۽ گئس جي پلن جا پيسا هئا. بس ۾  
 ڪري پيا يا ڪنهن ڪڍي ورتا. هي لس. ڪيسي ۾ هٿ هٿان نه پتون  
 ڪونه هو.“

”آخري دفعو پتون تو وٽ ڪٿي هو؟“

”لياقت آباد اسٽاپ نمبر 10 تي، جتي ٺڪيٽ وسندي مٿان هٿ  
 لائي تصديق ڪئي هيم ته پتون اندرين ڪيسي ۾ موجود هو.“

ايتري ۾ بيرو اچي ويو. شفيق ان کي هڪ ڪولڊ ڪافي آڻڻ لاءِ  
 چيو. ڪيسي مان ڏهن رپين جو نوٽ ڪڍي پيري کي ڏيندي چيائين، ”بل  
 هن مان ڪڍجانءِ. هي مهينو دوست هئي ويٺو هوندو جيسين مان  
 اچان.“

’جيسين مان اچان‘ اکر ڪجهه شدت سان چيائين. پيري کي ڳالهه  
 سمجه ۾ اچي ويئي. ڪنڌ لوڏي هائو ڪيائين ۽ هڪ سيلوٽ ڪري  
 هليو ويو.

وڃڻ وقت شفيق ڪمبل کي دلايو ڏٺو، ”هڪر نه ڪر يار پيسا ملي

يونفا. نه مليا ته به بندوبست ڪري وٺبو.

اد ڪلاڪ بعد شمع مسڪرائندو اچي ڪرسيءَ تي ويٺو ۽ سري  
کي کائڻ جي ڪن حيرن جو آرڊر ڏنائين. سري پسي ڏني ته شمع سون  
ڪٽي حمبل جي اسان رکيو. جيتائين، ”ڏس، ڪجهه ڪٽل به نه آهي.“  
سڀ ڪجهه صحيح سلامت هو. بل جا پيسا شمع ادا ڪيا.

شمع باوجود طبيعت جي سحتيءَ جي ٻارن جو ٻار هو. تنهن هوندي  
به ڪو شاگرد، ڪا شاگردائي يا ڪو استاد ڪاليج ۾ ڪونه هو، جنهن  
کي شمع لاءِ ڪنهن به ڪنهن قسم جي شڪايت نه هجي. سندس پير  
تنهن پڳو، حنڻن شاهو ڍڳو ڪاليجن مان لوڏهي سفارش سان اچي  
ساڳي ڪاليج ۾ داخل ٿيو، جنهن ۾ شمع پڙهندو هو. ڪجهه ڏينهن نه  
هو هڪ ٻئي کي شوڪي بهاريندا هئا. آخر اهو ڏينهن به آيو جو ٻئي چٽا  
وڃي هين بجين پيا. هڪ ٻئي جي خوب لاک لائون، پر حير ڪرائڻ  
وارا وڃ ۾ پيا ۽ شام جو پنهجي معاد جي خاطر پنهجي خرچ تي بهي  
جي چانه پارٽي ڪري بهي جو ناه ڪرائي ڇڏيائون. ماه ته ٿيو پر اڃا  
اهو مسئلو حل ڪونه ٿيو ته ڪاليج جو وڏو علو ڪير هو!

ڪاليج ۾ فنڪشن ٿيڻ وارا هئا. گهڻين ڏين جي ڌڙڪن پوري  
پاڻ شفيق وٽ ڪنٽين ۾ اچي ويئي. مسڪرائيندي کيس چيائين،  
”چانه به نه پياريندين ڇا؟“

اها پهرين مسڪراھٽ (سڄي يا ڪوڙي) هئي جا شفيق ڪنهن  
عورت کان پنهنجي لاءِ محسوس ڪئي هئي.

چانه سان گڏ ڪجهه ننڪين ۽ ڪجهه منو به هو. پوريءَ آخر مقصد  
جي ڳاله شروع ڪئي. چيائين، ”شفيق! ڪاليج فنڪشن ٿيڻ وارا  
آهن. توکي پتو آهي ته مان ڪاليج يونين جي عهديدار آهي. پويين چاهي  
ٿي ته فنڪشن ۾ ڪو گوڙ شور يا بلبمبيري نه ٿئي. پر شاه محمد (شاهو  
ڍڳو) چوائي موڪليو آهي ته هو ڪنهن به نموني فنڪشن ٿيڻ نه ڏيندو. هو  
اوهان جو دوست آهي. مان ان لاءِ آئي آهيان ته کيس سمجهايو ته هو اسان  
جو جو سندس پڻ آهي، فنڪشن حراب نه ڪري.“

"دسر بندو آهي ماه محمد جو هڪس نسل به ڏسندو؟" شفيق رڙ  
ڪري چيو.

انهي مان ماهو ڏٺو به ان وقت ڪنيس جي در وٽ موجود هو،  
جهن وقت شفيق اهي لفظ چيا.  
"ڪير آهي به جو ت جو منهنجي مخالفت ڪندو؟" ماهو رڀ  
ڪئي.

ڏاڏا مان ڪانهوڙو سي ويو. ڪنيس جو سامان پهن لڳو. پوري  
وقت بعد ڪنيس جي فرس تي رڀ ۾ وهتل شفيق جو جسم پيل هو.

هو اڌ مبهوشيءَ جي حالت ۾ ئي هو جو ڏانهن ٻڌائين، "ڪي آهي  
منهنجو پٽ شفيق؟"

شفيق جي چهر تي درد جي مدد کان جيڪي ليڪون اڀري آيون  
هيون سي مسڪراحت ۾ تبديل ٿي ويون. ان بعد کيس هوش به رهيو.  
هوش ۾ ان وقت آيو، جڏهن سندس رڙ تي به فطرا ڪريا، اکيون  
کولي ڏٺائين، اسٽال ۾ سندس مٿي کان وري وٺي هني، جنهن جي اکين  
مان ڳوڙها ڳڙي رهيا هئا.

رحم ۾ رهي چڪو هو، رڙهه شفيق جي لاءِ اهو ساڳيو پٿر شجي  
جيڪي هني، جنهن جي رڌ ڳي ۾ رهي پوڄا بعد به "جيءُ" جي اميد هئي  
۽ نه "قوت" جي.

شاديءَ کي ٻارهن سال گذري ويا هئا، پر زرين جي هنج ڪام پري  
هئي. جاويد کيس شهر جي ربابي علاج جي بهترين ماهر ڊاڪٽر رفيع وٽ  
چڪاس لاءِ وٺي ويو. ان جڏا جڏا چڪاس ۽ رپورٽن ڏسڻ بعد فيصلو ڏنو  
ته زرين ۾ هارمون جي ڪمي هئي، ان ڪري جنهن ماءُ بچڻ جون  
صلاحيتون في الحال نظر ڪس پئي آيون. اٽ ڪهن عصوي حراب به  
هٽ ڪري ڪنهن به ٻار پيدا ٿي پئي سگهيو. هن ڪجهه دوائون لکي  
ڏنيون، جي لڳاتار ڪي سال کائيون هيون.

هاڻي جاويد کي به احساس ٿيو هو ته زرين ۾ ڇو محبت جي گرمي  
موجود ڪانه هئي. هو هڪ رڻ جي سر هئي ٿڌي ۽ بي حس.



ٻه سال پيا به گذري ويا. هاڻي سمي پوءِ ميسيءَ ۾ پڙهي رهيو هو. پتو به آهي چيو محبائين محبي ۽ شراب مالڪل ڪم به وٺي هئي. شايد حالتن سان هن سمجهيو ۽ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي هئي.

هڪ ڏينهن اخبار ۾ پوسورسنيءَ جي س مخالف دريس جي وچ ۾ جاقو هلڻ جو ذڪر ڇپيو. ان ۾ ڪجهه فوٽو به هئا ۽ رقصي نالي هڪ شاگرد جي شديد رحمي هئڻ جو ذڪر پڻ هو. اخبار رڙيه جي هئڻ مان جذباتي وٺي. روردار رڙ ڪري چيائين، ”ٻن شفيق“ هوءَ اويچڪارون ڏئي رڻن لڳي. جاويد جو موڪلڻ به آيو هو، بهن جو رڙيه جون ڏانهون پٺيون ته پڇندو آيو ۽ رڙيه کان ڏانهن جو سب پڇڻ لڳو. هوءَ ڳالهائي به سگهي، رڳو اخبار ڏانهن اشارو ڪيائين. جاويد اخبار کڻي، گهريل حر جي سري پڙهڻ سان ئي کيس پرشائي وسي وئي، پر حڏن زحمتن جا بالا ۽ تصويرون ڏٺائين ته سندس جهري مان پرشائيءَ جون لهرون دور ٿي ويون. رڙيه کي چيائين، ”رڙي زحمتل ۾ رڙيه آهي ۽ به شفيق. سندس فوٽو به اخبار ۾ ڏنل آهي.“

”به جاويد نه“ گاڏي ڪر ته پوسورسنيءَ ٿا هلون.“

”رستو حراب آهي. ڏاڙا ٿا لڳن ۽ ماڻهو ٿا اعوا ٿين. تون هڪ به

ڪر، هاڻي ٿا ٽيليفون تي حال معلوم ڪري ونئون.“

”ڪهن کي ٽيليفون ڪڍين؟“ رڙيه پڇيو.

هاسٽل ۾ ٽيليفون آهي. ان تي شفيق سان ڳالهائون ٿا.“

جيستائين ٽيليفون ملي، تيستائين رڙيه پي ڳچ ڳاڙيا. ٽيليفون

مليو، ماڻهو شفيق کي ڪمري مان سڏڻ ويو. رڙيه بار وانگر جاويد جي

هٿن مان ٽيليفون جهڻي ورتو.

پهرين ”هبلو“ تي زرين درد ٻڌل پر اطمينان گاڏين رڙ ڪئي، ”ٻن

شفيق“ ۽ ان سان گڏ بيهوش ٿي ڪري.

برف جي سر رجڻ لڳي هئي، جنهن مان ماما جو دونهون نڪري

زرين جي دل کي محبت جي ماڻ سان پري رهيو هو.

## اڃا نه اڃا نه

تهجد پڙهڻ بعد محمد شريف لوئي ويڙهي ماضي تي ويهي تسبيح پڙهڻ لڳو. وضو ڪرڻ وقت هن بدن ۾ معمول کان وڌيڪ سڀاڻو محسوس ڪيو هو. هونءَ به اڃا اتر جي برفاني هوا گهلي رهي هئي. اسر جو اٿڻ وقت هن دل جي سڀني وٽ مائيت ۾ برف جو هڪو به نه ڏٺو هو. رات پارو پيو هو تسبيح پڙهندي هن حال ڪو نه مسجد ۾ وڃڻ بدران هو حجر جي نماز گهر ۾ ئي پڙهيو. اوجھو باد آيس ته عنا جي نماز بعد پوراني چهري وارو تسليمي نولو وس آيو هو، هن باوجود محمد شريف جي دليون حابيون صلاح ڪرڻ جي، نه سدس ماني ڪاڌي هئي ۽ نه وري چاهه ئي پئي هئي. کيس اهو خبر هئائون ته صبح جي نماز بعد هو لاڙڪاڻي مان ماهوتي وڃي رهيا آهن. انهن کيس حجر جي نماز مسجد فاروق ۾ ساڻس گڏ پڙهڻ ۽ بيان پٽڻ لاءِ چيو هو.

مسجد فاروق، محمد شريف جي گهر کان ڪجهه مفاصلي تي هئي. اهو اندازو لڳائي هو صبح جو نماز تي نڪرڻ واري وقت کان ڪجهه وقت اڳ گهر مان نڪتو. ٻاهر عصب جي سردي هئي. هن ائين محسوس ڪيو ته برفاني هوا ان جي بدن مان پار وڃي رهي هئي. ان جو سارو بدن سرديءَ ۾ تڙڪڻ لڳو. گرم ٽوپ کي چڪي ڪس تائين آئي، محمد شريف لوئي کولي نئين سر بدن تي ويڙهي مسجد ڏانهن نڪرڻا تڪرڻا قدم کڻڻ لڳو. اڄ کيس مسجد فاروق ڪافي پري محسوس ٿيڻ لڳي، جنهن ڏانهن ويندڙ رستو ڪٽڻ جو ئي نه هو. ڌنڌ به اڄ ڪافي هو. هن قلم جي دوريءَ تي به چير چڱي طرح سڃاڻڻ ۾ نه پئي آئي. گهڻيءَ جي بجليءَ جي روشني ڏيئي جي لائت کان وڌ روشن نظر ڪانه پئي لڳي. هو صلوات

پڙهندو اڳتي وڌندو رهيو.

هلندي هلندي مڃي. انهي نالي ۾ منهنجي ڪنهن به احساس ٿيڻ لڳو. سندس هڪ هڪ قدم مسئلن سان ٿي ڪڍيو. ساڻه ڪنهن به ڪنهن بڪليف سان لڳي. هڪ وقت به ان اکين اڳيان اندازو اساندي محسوس ڪيو. ”هيءَ سڄي حرڪت سرديءَ جي آهي.“ هن چيو. بلڪل ئي گرمي پهچائڻ کان هن قدم تير ڪيا. هلندي هلندي سرديءَ جو احساس هاڻي گهٽجڻ لڳو هيس. سندس بدن نهايت هلڪو ڦلڪو ٿي ويو. سندس قدم سا بڪليف جي ڪنهن لڳا ۽ هو آسانيءَ سان ساڻه کڻي رهيو هو. هاڻي کيس اهو خيال به نه رهيو ته هو ڪير آهي ۽ ڪاڏي وڃي رهيو آهي. زمان ۽ مڪان کان بهي پرواهه هو هلندو رهيو. سندس اڳيان نه وقت جي وقعت هئي ۽ نه مفاصلي جي. هو هلندو رهيو هڪ ئي طرف، جو به اوڀر هو ۽ به اولهه، نه اتر هو ۽ نه ڏکڻ. هو سوبس ميل طئي ڪري چڪو هو. پنڌ ۾ هن سالن جا سال صرف ڪيا هئا.

ڌنڌ ڇڏو ته هن پاڻ کي هڪ رستي تي ڏٺو، جنهن تي به فرش بندي ٿيل هئي ۽ نه مٿس ڌامر جو ته چڙهيل هو. ان جي باوجود رستو اهڙو صاف ۽ پاڪ هو ته جي ڪير هارجي پئي ته ميرو نه ٿئي. محمد شريف کي اها پرواهه نه هئي ته رستو ڪٿان ٿو اچي ۽ ڪاڏي ويندو. هو هلندو رهيو، نامعلوم وقت ۾ نامعلوم هنڌ ڏانهن.

هاڻي هر طرف روشني ڦهلجڻ لڳي. اها روشني حا ڪنهن هڪ طرف کان به پئي آئي. ان ۾ سج جي روشنيءَ جي تيزي هئي نه چنڊ جي روشنيءَ جي ٿڌاڻ ۽ جنهن جي نڪرڻ جو هنڌ معلوم نه پئي ٿي سگهيو. سردي جا سندس بدن ۾ رچيل هئي، سا هاڻي حتم ٿي چڪي هئي. فضا ۾ هڪ اهڙي ڪيميٽ موجود هئي، جنهن مان به سرديءَ جو احساس پئي آيو ۽ نه گرمي جو. هن جو بدن اهڙو هلڪو ڦلڪو ٿي ويو هو جو هو ڄڻ هوا جي پرن تي پنڌ ڪري رهيو هو. کيس نه قدم وڌائڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻي پئي پئي ۽ نه ساڻه کڻڻ لاءِ محبت. هوا ۾ هڪ هلڪي هلڪي

- دوسرو - تل هئي ۽ سندس ڦٽن تي آڪسجن کان به وڌيڪ لطيف هوا  
 بهار ۾ پري رهي هئي ۽ خوداري نظر دورائي ۽ ماحول محسوس ٿيڻ تي به کيس  
 خبر نه پئي اٿس ۽ سندس خوداري بهت ۽ دکها ۽ گهٽا وڻ هئا ۽ هن جا ٿر  
 جهيج ساوا هئا ۽ سارن هليڪون سارن ۽ س وڏا ۽ واڳٽا هئا ۽ انهن مان  
 رنگ بربگي مولا لڙڪي رهيا هئا ۽ جهر ۽ محمد شريف ابڙ ڏٺائي ڪونه هئا  
 ۽ هو جهيڪندڙ ٻڪري - ڪيڏا به سهڻا ۽ اڀلڻ جا رنگ ڀرڻ ۾ سميتي هڪ  
 ٿاري ڏٺا ۽ بي بي ڪڏي رهيا هئا ۽ ائين پئي محسوس ٿيو ته اهي هوا  
 ۾ اڏي نه پر ٿري رهيا آهن.

بک محسوس نہ کندی نہ محمد شریف میوں حی حوس رنگی ء سب  
 انہیں ڈانہں ہٹ وڈایو۔ اجا ہں میوی کی جھپو نہ ہو نہ کیس عک آوار۔  
 حو آوار نہ ہو ہڈی پر آبو۔ "اجا نہ اجا نہ" ہں ہٹ روکسو۔

رڻ ۾ هائڻي واڳائي رڱ جي گاه سان ڍڪل نظر پئي آئي، جهڻ  
 مان کير جهڙي پاڻي سان هڪ چشمو وهندو پئي نظر آيو، هو اوڪڙو  
 ويهي رهيو ۽ هڪ ٻئي پاڻي سان ڀريو. اهو پاڻي، پاڻي نه هو ۽ نه کير.  
 هڪ کي مهڻ تائين آندو ئي مس هٿائين ته ان ”هي آوار“ کيس روڪيو،  
 ”اڃا نه اڃا نه.“ سندس هڪ کلي ويو ۽ اها پاڻي، جا ڇهڻ سان ئي بدن  
 ۾ خوشگوار احساس پيدا ڪري رهي هئي، سا وهي وڃي چڻي ۾ پئي.

محمد شريف، جو پنهنجو ننڍو وڃائي چڪو هو، جو نه هاڻي محمد شريف ئي هو ۽ نه ڪو ٻيو ماڻهو، بي نام ۽ بي سنان، اڳتي وڌيو. هاڻي هو اهڙي بستي ۾ پهچي چڪو هو، جا اڏاوت ۾ مسرور هئي، جنهن جو هر هڪ گهر اندل جي ڪنهن به ڪنهن رنگ سان رنگيل هڪ جيتري پتر مان جوڙيو ويو هو. هن سوجيو ته اهڙي ڳوٺ جا رهواسي به ان ڳوٺ جهڙا سويلاوان هوندا. هو اڳتي وڌيو، مردي رنگ واري گهر تي هن تختي ڏٺي، جنهن تي لکيل هو، ”جي آئن.“ هن محسوس ڪيو ته اهو گهر سندس ئي هو ۽ ڪا هستي اندر ان جو افسار ڪري رهي هئي. هستي جا ان وقت تائين اوڀري هوندي به نه رڳو چانل سڃاڻل هئي، پر پياري

پڻ. ان در کونج لاءِ هٿ وڌائو نٿي مٿس نه ان بي آوار کيس مع ڪندي  
چيو: ”اڃا نه، اڃا نه.“

فقير محمد مسعد دانهن وسندي گهٽيءَ جي پاسي کان هڪ ڳوٺڙي  
ڏٺي. ڏند اڃا پوري گهرائيءَ سان چاٽيل هو. هو اڳتي وڌيو. گهٽيءَ جي  
پٽيءَ جي هلڪي روشنيءَ ۾ هن ڏٺو ته ماسي لوڻيءَ ۾ وڙهيل هڪ ماڻهو  
ڪريو پيو هو. ويجهو وڃي ڏٺائين، دانهن ٻڪري ويس، ”اڙي هي نه محمد  
شريف آهي.“ ساري اڃي بڙيا، کيس ڪٿائي اسپتال ۾ وڃي داخل  
ڪيائونس.

حادثات جي شعبي ۾ محمد شريف کي هوش ۾ آڻڻ لاءِ جيئڻ تي  
رهيا هئا. سندس سرديءَ کان آڪٽيل حسر کي گرمي پئي پهچائي وئي.  
سندس ظاهر بند ٿيل دل کي پوريءَ طرح ڪم ڪرائڻ لاءِ ڪوششون  
ٿي رهيون هيون. سرجن آفتاب اندرسي جي اميڪنس بيار رکيو پيو  
هو. ڊاڪٽر قريشيءَ جون اکيون مايسر ۾ ڪٽل هيون، جهڻ ۾ دل جي  
بي هڪم ان لکي حرڪت کي عور سان حاڙيو پئي ويو. اوچتو محمد  
شريف جي بدن کي هلڪي اچل آئي.

سرجن آفتاب پڇيو، ”ڇا ختم ٿي ويو.“

ڊاڪٽر قريشي جون بطرون مائٽر تي لڳل هيون، خواب ۾ چيو:

”اڃا نه، اڃا نه.“

## ويرواني

حوشيون ۽ حرميون چڻ وٺائين هميشه لاءِ هلندون ويون هيون.  
هميشه گلاب جي گل وانگر تڙندڙ صائمن ائين ويران ويران نظرون سان  
پههجي ڀري ڀري گهر کي ڏسڻ لڳي، چڻ هوءَ ڪنهن اچار ويراڻي ۾  
ڀنڪي رهي آهي. رفيق وڏا جڻ ڪيا نه هو صائمن کي خوش رکي، پر  
سڀ وٽ وڃڻ لڳا.

هڪ صبح جو:

رفيق: صائمن! صائمن!

صائمن (بي دلي سان): جي.

رفيق: صائمن، اڄ گارڊن ۾ گلن جي نمائش آهي. جمع نه آهي،  
موڪل جو ڏينهن. شام جو ڏسڻ هلنداسين.

صائمن: مان گهر ۾ هونديس، اوهان ٻارن سان وڃي ٿي اچجو.

رفيق: مان سدائين توهان گڏ گلن جي نمائش ڏسي آهي ۽ ساه  
تنهجي چوڻ تي. نويمبر ۾ گل دائودي جي نمائش ڏسندا هواسون، ۽  
فيروزي ۾ مين گلن جي. جڏهن کان تو نمائش ڏسڻ چڏي آهي ته مان نه  
نه ويو آهيان. هن دفعي هڻو پوندو.

صائمن: دل ٿي نه ٿي ڪڍي رفيق. موڪلي لائي چا ٿي ويو آهي.

روانو بدليجي ويو آهي. چيرن ۾ نه اهو چس آهي ۽ نه مروا

رفيق: هن دفعي مسز موي ايراني دعوت نامو موڪليو آهي ۽ لکيو  
اٿين ته وٺس گلن جون نيون ۽ ڪامياب جنسون آهن، جي نمائش ۾  
رڪندي. سهجي لاءِ خاص لکيو اٿس اچڻ لاءِ. هلندي نه؟  
صائمن (اٿو ساه کڻي): ها.

رسو سوچڻ لڳو. صائم کي گلن سان ڪيٽو نه پيار هو. گل دائودي  
 جي هڪ معائن ۾ جڏهن هو بتي ساسر جيئن وڏن گلن وٽ اچي بسا  
 هئا، جن تي پهريون انعام جي چٽڪي لڳل هئي ته هو سندن شيد ڏسي  
 ڪيٽو نه خوش ٿيا هئا. ڪاسي رنگ جا اهي دائودي گل پڻ سڀي  
 گلن جا سردار پئي لڳا، ۽ جڏهن انهن جي مالڪ جو پڇاڻيندي هو بني  
 مسر موي ايرانيءَ سان وڃي مليا هئا، ۽ ساڻس گلن بابت ڳالهيون ڪيائون  
 ته ڪيٽي نه ڄاڻ پرائي اٿيا هئا پئي ان ئي معائن جي ڳالهه هئي نه؟  
 صائم گلن جي هڪ اسٽال تي شين جي ننڍي پيالي ۾ هڪ  
 ڪيڪٽس جو گنبد نما ننڍڙو ٻوٽو ڏٺو هو ۽ ان جي خريد ڪرڻ لاءِ  
 کيس چيو هئائين ۽ هو ان جي پنجاهه رپيا قيمت ٻڌي ويچار ۾ پئجي ويو  
 هو ۽ صائم جي اکين ۾ هڪ خاص چمڪ ڏسي کيس ڪيڪٽس خريد  
 ڪرڻو پيو ته گهر اچڻ بعد صائم ڪيٽو نه حوشيءَ جو اظهار ڪيو هو.  
 رفيق کي پنهنجي شاديءَ جي پندرهن سالگره ياد اچڻ لڳي. صائم تازو  
 باهران آئي هئي. دستور جي خلاف هوءَ پهريائين سندس ڪمري ۾ اچڻ  
 جي بجاءِ پنهنجي ڪمري ۾ هلي ويئي هئي ۽ پندرهن منٽن بعد کيس هٿ  
 کان وٺي ڊرائنگ روم ۾ هڪ پينٽنگ جي اڳيان وڃي بيهاريو هئائين ته  
 هو ڪيٽو نه حيران ٿي ويو هو. پٽ تي سندس اڳيان مشهور آرٽسٽ گل  
 محمد ڪٽريءَ جي تصوير، ”جهڙا گل گلاب جا، تهڙا مٿس ويس“ ٽنگيل  
 هئي. جنهن جي قيمت آرٽ ايگريشن ۾ ڏهه هزار ڏني هئائون ۽ هن  
 صائم کي چيو هو ته هيءَ تصوير اسان جي ڊرائنگ روم ۾ ڪيٽو نه  
 جيڪر سٺي لڳي؟ ڏهه هزار! صائم پڪن مان شاديءَ تي مليل سمورا  
 پيسا تصوير خريد ڪرڻ ۾ صرف ڪيا هئا. هو لڳي ٿيڻ لڳو.  
 ڪيڪٽس جي خريديءَ ۾، جنهن جي قيمت رڳو پنجاهه رپيا هئي، سندس  
 بس و پيش ڪرڻ ۽ چترڪار ڪٽريءَ جي تصوير خريد ڪرڻ ۾ صائم  
 جي دريا دل ۾ ڪيٽو نه تفاوت هو ٻنهي ۾؟  
 ڇا نه ڪيو هو صائم سندس لاءِ؟ هو آفيسر هاسٽل ۾ پنهنجي

مختصر مڙيءَ سان پيو هوندو هو نه کيس لٺي ڪيڙي پائڻ جي تير هئي ۽  
 ۾ مجلس ۾ اٿڻ ويهڻ مان واقفيت ۽ هڪ ڏينهن ڪلمس جو سير ڪندي  
 هن جي سدس جي دوست ڪمال سان ملاقات ٿي وئي. سالن کان هڪ  
 نئي سان ملي ڪو به سگهيا هئا. ڪمال سان گڏ سدس پٽ هئي صائم  
 صائم، ها هاڻي سدس حق ٻڌي رال هئي. ڪڏي شوح ۽ چنچل هئي  
 هوءَ. انهن ڏينهن ۾ گويا ماه جي چپي هئي پڙڪندڙ ۽ بي قرار. ۽ هاڻي  
 هوءَ هڪ پراسرار ۽ خاموش ڏنڊ وانگر ماضي هئي، جنهن ۾ ۾ گهرائي ۾،  
 ۾ سطح تي ڪا لهر هئي يا چولي، جنهن ۾ پٿر ڦٽي ڪرڻ سان ۾ ڪ  
 لهر پيدا ڪار بي ٿي سگهي. پنهنجي مال ٿيا هئا سندن شاديءَ کي  
 تيهن سالن تائين صائم جي چنچلنا قائم رهي. جنس نتيءَ مان تيل حشر  
 ٿي ويسو آهي، پنهنجن سالن کان وٺي صائم اجهاميل هئي، نتي وانگر.

رفيق سوجيو. آخر ائين ڇو ٿيو؟ عمر جي تقاضا هئي يا اڻ ڄاڻائي،  
 ۾ هن صائم جي حساس دل کي ڪا بس نه ۾ پهچائي هئي؟ ڪا اندر  
 جي لوري، ڪا حياءَ جي جهوري نه ۾ لڳل هئي کيس، جنهن جو دڪو  
 زبان تي آڻي نه ٿي سگهي.

وسان هن ۾ ۾ گهڻا ٻو هو. هر طرح جو علاج هن ڪرايو هو سدس  
 ايتريقدر جو ملڻ مورائين کان به بچا ڪرائي هئائين، هن ۾ سدس اعتد  
 هونئي ڪو به. صائم گهڻو ڪري پهچي ڪري ۾ پلنگ جي حوالي  
 هوندي هئي. اڪيون کوليو فضا ۾ ڪنهن جهر جي ڳولا ڪندي رهندي  
 هئي، اها جهر ها کيس پهريائين حاصل هئي ۽ هاڻي ڪار.

صائم ڪڪ مان لڪ ڪيو هو. سدس برعيت سان ئي رفيق مقابلي  
 جي امتحانن ۾ ويهي شاهين درجي کي وڃي پهتو هو. کين پهتو سڳو  
 هو، جنهن ۾ قيمتي فرسچر، ڦالين ۽ ڪراڪري موجود هئي. سڳي ۾  
 خوبصورت لان ۽ گلن جا پارا هئا. ايتريڪڏينس ڪار وٽس موجود هئي.  
 سندن آڻ پٽ ۽ ڏهرون فرمانردار ۽ محبت ڪندڙ هئا. آخر اها ڪهڙي  
 چيز هئي جنهن جي وٽس ڪمي هئي. رفيق جو دماغ سوچي ٿل نه



جڳو هو. سندس لوندڙون دٺي رهندون هيون. هن وڌيڪ سوچڻ چڏي  
اڳيون پوري ڇڏيون.

صائم ڪڪ سان گڏجي گلن جي نمائش ۾ ويٺي، محسوس اٿس  
ٻئي ٿيو جڏهن هو اتي حاصر هوندي به موجود ڪانه هئي. ٻه دفعا الٽ هن  
۾ زندگيءَ جي لهر موٽي آئي. هڪ سر مويءَ جي گلن وٽ، جتي  
ڪارنيشن جي نئين شيد کي ڏسي حيران ٿي وئي. مويءَ کيس پڇيائون ته  
ان شيد حاصل ڪرڻ لاءِ کيس ڪيڏي به محنت ڪرڻي پئي هئي ۽ ٻيو  
دفعو جڏهن هڪ ننڍڙي ٻار ماءُ جي دوکي ۾، جا قطار ۾ اڳيان هلي  
رهي هئي، صائم جي ساڙهيءَ ۾ اچي هٿ وڌو. هن کيس کنيو ۽ سندس  
گلابي گلن کي چمي سندس ماءُ جي حوالي ڪيو. صائم هڪ ٿڌو  
شوڪارو ڀريو.

سارو گهر ٻهڪي اٿيو، جنهن وقت پاڳان اچي خوشحبري ٻڌائي ته  
توفيق کي الله نوازبو آهي، ٻچڙو پيدا ٿيو اٿس. پوٽي جي پيدا ٿيڻ  
اڪير جو ڪم ڪيو. ماما جا سالن کان وٺي صائم جي من ۾  
ستل هئي، سا ڪم موڙي اٿي ڪڙي ٿي. صائم، اڳي جهڙي صائم ٿي  
ويٺي. پٽونءَ مان مٿو جو نوٽ ڪڍي پاڳان جي هٿ تي ”مبارڪيءَ“  
جا رکيائين. رڙ ڪري چيائين ته گڏي لڳايو، مان اسپتال وينديس. ساڳي  
وقت ٻه توڪرا مٺائيءَ جا به گهرايائين، هڪ بيٺي بيٺي گهر ۾ ورهائين  
۽ ٻيو کيائين پاڻ سان اسپتال ۾ ورهائڻ لاءِ.

شفيق گهر ۾ ڇا آيو، صائم جي اجڙيل من ۾ بهار آيو. هوءَ شفيق  
کي ساڳيءَ طرح گود ۾ کڻيائين لڳي، جيئن پنهنجن ٻچن کي کڻائيندي  
هئي. شفيق ماءُ کي ساريندو به رڳو ان وقت هو، جنهن وقت کيس سک  
ستائيندي هئي، ته ٻيو ڏاڏيءَ سان کڻندو هو. صائم جي طبيعت ۾ ڦرو  
اچي ويو هو. هاڻي هو پنهنجي دلپسند مشغلي موسيقي ۾ به دلچسپي وٺڻ  
لڳي. هاءِ فاءِ ۽ اسٽيريو ٽي نوان گيت ۽ ڌنون سندس ڪمري ۾ وڃڻ  
لڳيون. ٽيليويزن لائونج ۾ به پنهنجن پسنديدہ پروگرامن ۾ صائم پنهنجي

مخصوص جڳه تي وسيل نظر اسدي هئي. شادي مرادي، مجلس ميلاد ۾  
۾ اچڻ وڃڻ لڳي. هڪ دفعي ۾ سندس عاصا سي پورو گهراڻو ڪيچهر  
جي هڪڙي تي سير ۽ تفريح لاءِ پڻ ويو هو.

شعيق هائي پير پير ڪڻ لڳو هو. پهچي نارائڻي ٻولي ۽ حرڪت  
ڪري ساري گهر کي پيو وڻندو هو. سندس پٽون ۽ ڄاڻا مٿس گهور  
گهور وندا هئا. پهچي پيڙي وجود سان شعيق هن وڏي گهر ۾ خوشي ۽  
محبت جا درياه واهائي ڇڏيا.

ان سال ننڍيون ۾ روردار بنون. صائڻه پهچي ڪمري ۾ وڃي هئي ته  
ٻاهران دٻڪو ۽ شعيق جي رڙ بڻائين. شفيق ڪرسيءَ تان ڪري سو هو.  
مٿي ۽ پيرين اڳهاڙي صائڻه "مان صدقو، مان قربان" چوندي ٻاهر دوزي.  
شعيق کي ته ڪيائين، پر اچي مٿي جڙهيس. سري داخل ٿي وئي.  
پهرين زڪام ۽ محار ٿيس ۽ پوءِ پاسي ۾ سور. پاسو ۾ ورائي ۾ سگهي  
هئي. بلغم ۾ ٻڻو پي ۾ وندا هئس. مارو مهو سري پيڙي هئي.  
باوجود اڳهائي جي شعيق جو حال هميشه هوندو هئس. سندس کاڌي  
پٽي، لٽي ڪپڙي جو پٽي پڇاڻندي هئي. شعيق ۾ ڏاڍيءَ جي حالت  
ڏسي، جنهن وٽس ايندو هو ته اردائي ڇڏي سندس پاسي ۾ چپ ڪري  
اچي سمهي رهندو هو ۽ پهچي سڀني ٻانهن صائڻه جي مٿان رکندو هو.

اڄ وري گهر ۾ جهل پهل ٿيڻ لڳي. صائڻه مٿي پاڻي وڌو هو. گهر  
جا پاڻي سڀ خوش هئا ۽ هوءَ پاڻ ۾. پهچي پوٽي جون حرڪتون ڏسي  
پٽي خوش ٿيندي هئي، جي سندس ننڍي ڇاچي کيس ميڪاريون هون.  
هڪ ڏينهن چور ۽ پوليس کڻندي، جنهن شعيق پهچي پلاسٽڪ جي  
پستول سان "ٿا" ڪيو ۽ کل ڦل جي گولي سس ننڍي ڇاچي کي وڃي  
لڳي، ۽ هو ڪرڻ جي ايڪنگ ڪندي وڃي پلنگ تي ڪريو ۽ سندس  
مٿو پلنگ جي پاڻي سان سڄ پڄ ۾ "ٿا" ڪري وڃي لڳو ته گهر جا سڀ  
پاڻي بي تحاشا کلڻ لڳا. ان ۾ صائڻه جو به ساٿ هو. ڪلندي ڪلندي صائڻه  
جي کل ڪنگهه ۾ تدل ٿي وئي ۽ ڪنگهه ڪنگهه هوءَ پٽجي وئي ته

گهر ۾ هندوس مڃي ۽ وڏي پئماني تي انهن ۾ موجود ڪجهه سڃي سڃي ۾  
 ڊڪر کي وڏي گهر واس ورتو. ان وچ ۾ صائم ٿي ۽ وڏي وڏو هو.  
 ڊاڪٽر ڇڪاس بعد ڪجهه ويامن ۽ ڪجهه ڪاٺيون صائم لاءِ ڪيو.  
 ڪيون. صائم سي ۽ سهر ۾ کيس وڃي وڃي سان ڪجهه مائٽن لکي  
 ڊاڪٽر سڌيل ٿي لڳا ۽ دوائون ۽ طبيعت سڌي لکي ۽ ڪجهه جو  
 نوڪارو ڪيو ويو. هڪ ڏينهن مائي ڪاٺي صائم جي ٻن مڙن وٺي  
 ڪمڀڻ سان گهر اچي اڳڏاڻا ۾ پيو ۽ پر ان سان گڏ رت جو ڇڪو پيو.  
 رفيق تي حق محلي ڪري. پهريائين ته سڻ ٿي ويو ۽ پوءِ اوجھو ٿيو ڏسي  
 ٻاهر نڪري ويو ۽ وڃي شهر جي پهرين فرشتي آصف کي وڏي آيو.

اڌ ڪلاڪ کن ڇڪاس هلي. تيمرچر ڏٺو ويو، سڻ ڇڪاسي  
 وڃي، دل جا آواز ٻڌا ويا، فقرن کي استوسڪوپ سان ڇڪاسو ويو،  
 ڇاتي ۽ پٺيءَ کي آگرس سان وڃائي ڏنو ويو. سمهي، وڏي ۽ بي  
 بلڊپريشر ڏٺو ويو، اکين جي ڇيڙن کي هيٺ ڪري اکين جو معائنو ڪيو  
 ويو، پيرن ۽ مڙن کي رور ڏسي سوج لاءِ ڇڪاس ڪئي وڃي، مطلب ته سڻو  
 جو نوٽ ڪرو ڪرڻ بعد فرشتي صاحب بلغم، رت ۽ پيشاب جي ڇڪاس  
 سان گڏ ايڪس ري ڪرائڻ جو مشورو ڏيندي في الحال ڪجهه جو شرٽ ۽  
 ٽرنڪلاير وغيره نسحي ۾ لکي روانو ٿي ويو.

فرشتي، ٽنارٽري رپورٽون ۽ ايڪسري رپورٽ ڏسي رفيق کي ٻڌايو،  
 ”سٽرا مون پهريائين ئي سمجهيو هو، وڌيڪ تصديق رپورٽس ۽ ايڪسري  
 مان ٿي آهي. اوهان جي گهر واري کي سله آهي“  
 ”سله!“ رفيق کان رڙ نڪري وڃي.

”پريشان ٿيڻ جي بجاءِ ڪاهه آهي، رفيق صاحب! اڄ جون دوائون  
 ڪافي اثرائون آهن ۽ بيماري ڪا اهڙي وڌيل نه ڪاهه آهي.“  
 ”اوهان منجنوري ۾ وڃڻ جي صلاح ڏيندؤ جا ڊاڪٽر؟“

”بالڪل نه،“ ڊاڪٽر ورائيو، ”گهر ۾ مريض جي ذڪ پال سٺي  
 ٿي سگهندي. الت ڪن ٽالهن جو اوهان کي حال رکو بوندو. دوا وقت

ڪرايو ويٺو، مريض جا ستر ٽوال ۽ ٽاڊي جا برتن ۽ ڪپڙا مائهو  
۽ ڪار ۽ ڪارو ۽ ڪارو ۽ ڪارو ۽ ڪارو ۽ ڪارو ۽ ڪارو ۽ ڪارو ۽ ڪارو  
خاص طرح ٻارن کي مريض کان دور رکيو ويٺو.

دس ورهيه اڃ به صائم ڄامه ۽ سڪوت وٺي مٿي جي اڇي  
جي مسطر هئي. هر صبح اڌ سڪوت ۽ ماسر ۾ ڏس ڄامه ٻاري پيو،  
پاڻ باقي اڌ سڪوت ۽ ڄامه پيئندي هئي. ڪجهه وقت گذرڻ بعد به  
جڏهن شفيق وٽس نه آيو ته هن ٺهڻ کي سڏ ڪري چيو، ”ڪٿو آرا مٿي  
کي وٺي آءُ ڄامه ٿي ٿڌي ٿئي.“

”آمان!“ ٺهڻ چيو، ”ڄامه اوهاڻ پيو، شفيق جي اڇ طبع خراب  
آهي، سمجهو پيو آهي.“

هٿ مان سڪوت ڪري پيس. رڙ ڪري صائم چيو، ”ڇو، ڇا  
ٿيو آهي شفيق کي؟ مان ته سدس آوار ٻڌو هو. تون ٿي چئڻ ته سمجهو پيو  
آهي.“

”آمان، ڇا ڳيو ته آهي، پر بيت ۾ سور اٿس، اڪري مان ماسر نه  
سمجهو....“

”بيت ۾ سور!“ ٺهڻ جي ڳالهه ڪٽيڏي صائم پڇيو.  
”ها آمان!“

صائم اٿي ڪري ٿي ۽ شفيق جي ڪمري ڏانهن وڌڻ لڳي. شفيق  
جو آوار سدس ڪس تي پهچي رهيو هو. هو چئي پيو، ”آمان سڪت،  
آمان سانده.“ آمان هو ڏاڏيءَ کي سڏيندو هو ۽ ماءُ کي ”مومي.“ ڄامه کي  
”سانه“ چونندو هو.

صائم شام جو مڙس کي چيو، ”رفيق، ڏس سهن ڇا حال آهي شفيق  
کي مون ڏانهن اچڻ کان روڪيو اٿائين. پاڻ ته اهڙي نه آهي، شايد توفيق  
جهليو هوندس.“

رفيق سوچ ۾ اچي ويو. جي سج تو پٺائي، ته به خراب ۽ جي ٿو

ٻڌائي، ته نه ٿرو. آخر کيس چوڻو پيو، ”صافو! سڄي سماري ئي اهڙي آهي، جنهن ۾ ڊاڪٽر شفق لاءِ چيو آهي ته احساس ملڻ نه ٿو سگهي ڪجهه ڏينهن نه اچي. کيس به نه ته بيماري لڳي سگهي ٿي.“

صائم جي جهري جي شڪستگي گهر ۾ وڌي. ادا، ان ۾ واپس ڪيو. هو پاڻ کي ڪنهن اچار بيان ۾ محسوس ڪرڻ لڳو، جتي سس دات کان سواءِ نه ڪو اوهي هو ۽ نه واهي!

## آفيسس بَرَد

"مَنو اڄ آيو آهي الائي نه؟"

"آيو ته آهي."

"ڇا تُو ٻولي؟"

"ساڳي ٿي ٿي....."

"ڇوڳو وجهي ڦاسائينس نه؟"

"گهڻيون مربيون وڃايون اٿسائينس، مهڻ ٿي ٿو ڏي."

"ڪاٿي آهي هاڻي؟"

"منظور وٽ ويٺو هو."

"ڏس متان اهو ڦاسائينس؟"

"هو ڦاسڻ جو ٿي نه آهي."

"ڇالاڪ آهي ڇا؟"

"آهي ته ابوجهه پر گد جو ڳوڙهو ٿو ڏسجي، ان ڪري گذريل ٻنهي سان کان ڌڪا ٿو کائي."

"يلا اڄ ڇانهه بسڪوٽ جي به اميد ٿي ڪانه ڏسجي ڇا؟"

"اهي ته ملندا."

"وارو ڪر يارا سرامي آيو آهيان، هانو پر حڻ هٿ پيو آهي."

ڇانهه بسڪوٽ اچي ويا. هر هڪ ٽيل بي به بسڪوٽ ۽ ڇانهه جو

ڪوپ پها.

حصي وارو مون کي به وٺي مليو.

آفيسس ۾ ڪو ڪم ڪار به ڪلارڪ واهه يا وجهه هئا.

جهڻ ماڻهوءَ مان گهٽ پنس جي اميد هوندي هئي ته ان کي "مَنو" سڏندا

هئا ۽ ڇهن مان ڪجهه وڌيڪ اڀاسو ٿيندو هو، ۽ اهو وس "معو" سڏبو هو، ۽ ڇهن وٽان گهڻو ڪجهه ملندو هو ته ان تي "ٻڪر" سڏيندا هئا. حصا نتيون به ان نموني ٿيندا هئا. منوءَ جو مال (ڇاڻه/ ڇاڻه + بسڪوٽ يا ڪيڪ پيس) براج جي هر ڪلارڪ کي ملندو هو. مرعي ۾ خاص ٿيل واري ڪلارڪ اجني ڪم هوندو هو، هند ڪلارڪ ۽ آفيس سپرنٽنٽ جو حصو هوندو هو ۽ ٻڪر ۾..... (ادڪي پيلي).

ان ڏينهن واري منوءَ کي ڏسي دل کي جهپو اچي ويو. بسڪوٽ ۾ ڇڪ هيم ته ائين سمجهيم به سندس ماس ٿو ڇڪيان. رهيل بسڪوٽ ۽ ڇاڻه جو ڪيدار کي ڏس. هو پيرس اگهاڙو هو ۽ سندس پير پيرن تائين مٽيءَ ۾ اٽيل هئا. چيله تي انگوچو اوڍيل ۽ مٿي تي ڇڪت ميري پگ جا ٻه وراڪا، جنهن مان الجھل ڪچڙي وار آزاد ٿيڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هئا. منهن ميو ۽ هڪر گاڏئون هيس؛ مون عارب کي آهستي چيو. "يار هن ايپ کي به ٿا بخشيو."

"ايپا" عارب ورائيو. "مياڻ! هي ته آفيس برڊ آهي، آفيس برڊ! خواه خواه ڪونه ڪو ڦڏو ڪيو هتي پيو هوندو آهي. سندس هڪ پير آفيس ۾ هوندو ۽ ٻيو ٻاهر. گذريل پچاس سالن کان پيو پنڌ ڪري." "جيومانس، پوءِ ڪم ڇو ٿا ڪريو ويڃاري جو؟" "ڪم، ڪهڙو ڪم؟ مياڻ، هي پاڻ ڪم پورو ٿيڻ تي ٿو ڏي."

"ائين ڪيئن هوندو؟" مون چيو.

"ڏاڍو حمائتي ٿيو آهي، منوءَ جو." رمضان رڙ ڪئي، "مياڻ هن جي طفيلين ته بن- چوڻن ڏينهن ڇاڻه ٿي ملي اهو اڏريو به ان لاءِ به سا سڪنداسين. هتي مرعا يا هڪرا روز ته ٿا احسن ڪسڻ لاءِ."

مون کي ڏاڍو افسوس ٿيو. تن ڏينهن بعد وري جنهن ساڳئي شخص مان ڪڍيل پنس مان ڇاڻه ۽ ڪيڪ بس مهجي بيل تي آيا ته مان واپرائڻ کان نايري واري.

جو ٿو ضروري ٿئي؟ عارب چيو.

آهستي آهستي هڻيو. " رمضان فيصلو ڏنو.

مهجي ٿيل نان ڪيڪ پيس ۽ چانه هڻايا ويا.

جنس - پنجن ڏينهن بعد ساڳئي ماڻهو، مان ڏهن چانه هڪڙي وٺي  
مون کان رهيو نه ٿيو، سڌ ڪري پڇيومانس، "ڇاڇا مالو ڇا اٿئي؟"  
"شاهن" هن جواب ڏنو.

"هتي تنهنجو ڪهڙو ڪم اٽڪيل آهي، جو رور ٿو اچي؟"  
"مڻي جو ڪم آهي. مون کي حق ٿو ملي، ان لاءِ ٿو سرڪار  
جو در ڪڙڪايان."

عارب ۽ مهجي وچ ۾ معاهدو ٿيل هو ته ٻنهي مان ڪو به موڪل  
تي هوندو ته ٻيو سندس ضروري ڪم جو بيڪال ڪندو. عارب کي  
موڪل نه ڏهن ملي ڏهن سندس درخواست تي حاشه ۾ مون لکي ڏنو ته  
سندس ضروري ٽپال مان بيڪال ڪندس. موڪل ته پنجن ڏينهن لاءِ ورتي  
هٽائين، پر ويو ان کي وڌائيندو. سائنسدان ٿي پيو هو کيس. هڪ ڏينهن آفيس  
۾ چوپول پنجني ويو: "منو اچي ويو، رمضان سڌ ڪيس، "ڇاڇا شاهن"  
هيڏانهن.

"ابو، عارب ڪو به آيو آهي ڇا؟" شاهن پڇيو.

"عارب موڪل تي آهي. تون هڪ نه ڪر. تنهنجو ڪم ڪري ٿا  
ڏيون. صبح جو وقت آڇاڇا شاهن. تڏ ۾ هٿ ٿي نه ٿا هٿس."

"گهڻا ڏينهن ابو عارب موڪل تي رهندو؟"

"تون هن کي ڇا ڪڍين؟ عارب وڏي موڪل تي ويو آهي. چوڻو  
پاڻي گهرايو ته (مون ڏانهن اشارو ڪندي) رفيق کي ٿا جنون. تنهنجو ڪم  
ڪري ڏيندو."

"ها ابا رفيق؟" شاهن پڇيو.

"ڇاڇا! ڪاعد مان اڄ پڙهندس. ممڪن آهي انهن جو بيڪال به



ڪريان. پر مان چانه پاڻي لاءِ نه چونڊوسانءِ.

"چوڻ يا نه چوڻ. مان ڪو اڄ آفيس ۾ آيو آهيان ڇا؟"

مان اهو سارو ڏهه شاھن جو ٽن سون صفحن جو فائيل پڻي پڙهيو. فائيل مان معلوم ٿيو ته معاملو به اڃا ڪافي اڳ فيصل ٿي وڃي ها، پر الانهي چو آفيس وارن پڻي ايڏي ايسگه ڪئي. حواله مڃو ته جا بيوٽ هئي هيئن آفيس ڏانهن پڻي ڪاغذ مونائون. فائيل پڙهڻ بعد نوٽنگ پورس ني فائيل جو احتصار لکيم. شاه محمد (شاهن) جو پيءُ مولا بخش چڱو زميندار هو. پنهنجي نالي تي ڳيل زمين هيس. پاڻ هو ميلن ملاڪڙن جو شوقين. قدر به پنهنجي قدرت کان سوايو ڪندو هو. هو به يارن جو يار. پويون لاءِ ڪونه سوچيائين، ويو زمين مٿان زمين وڪڻندو. باقي رهيل باويھ حريب به مرڻ کان ڪجهه مهيا اڳ کائي کپائي ڇڏيا هئائين. اهيءَ زمين لاءِ شاهن پڻي پنڌ ڪيا ته هو پيءُ جو اڪيلو وارث آهي ۽ زمين کيس ملي.

نوٽ هيڊ ڪلارڪ ۽ آفيس سپرنٽنڊنٽ کان ٿيندو صاحب تائين پهتو. هن به ٻه دفعا نوٽ واپس موٽايو جدا جدا سوال پڇڻ سان. سڀن جون همدرديون شاهن سان هيون، پر قانون کيس زمين نه پڻي ڏياري. آخر صاحب فيصلو ڏنو، جنهن موجب شاه محمد (شاهن) کي رويڪاري ڏني وئي ته جيئن ته سدس پيءُ مولا بخش پنهنجي جيئري سموري زمين جدا جدا ماڻهن کي وڪرو ڪري ڏني هئي ۽ رجسٽرڊ دستاويز مطابق کاتو حريدار جي نالي مٿايو ويو هو، ان حالت ۾ درخواست ڪندڙ (شاه محمد) جو ڪوبه حق زمين تي ثابت نه پڻي ٿيو، ان ڪري سمورا ڪاغذ داخل دفتر ڪيا ويا.

شاهن کي رويڪاري ملي ته دانهن ڪري ويس ۽ چيائين، "هي ته سرار ظلم آهي، زمين ته منهنجي پيءُ جي هئي. وڪرو ڪرو ڪونه ڪيو هئائين. هيءَ شرارت صالح تپيدار جي آهي، جنهن کي چار سئو رپيا رشوا ڄا نه ڏنا هئو. ابو عارب هجي ها ته فيصلو منهنجي حق ۾ ٿي ها.



## لاشي چارج

هاشو پرائمري ۾ پڙهندو هو. اڳت سڏڻ جي نه اڃا سڌ ڪانه هئي هئس. ان ڪري مائس سڻڻ ۾ اڳت جي بجاءِ لڄڪدار رپڙ وجهي ڏنو هئس. ضرورت وقت سلوار کي رڙهي لاهيندو هو ۽ چڪي ڪندو هوس مٿي ساڳي طرح. اسادن ته پئس کي اڳ ۾ ئي چيو هو ته هاشم اڃا بيٺو آهي. هڪ ٻن سالن بعد اسڪول ۾ داخل ڪرائجوس، پر ڄاڻو نه مڃيو عمر نه ان ڪري وڌيڪ لکائي هئائيس.

ڪجهه ڏينهن کان هاشو شهر ۾ ڪي عجيب ڳالهون ٿيندي ڏٺيون هيون. ماڻهن جا ٽولا هن ۾ وڏا ماڻهو گهٽ، شاگرد وڌيڪ هئا، نڪرا هڻندا ڪڏهن هن گهڻي مان ڪڏهن هن گهڻيءَ مان پي سگهيا. نڪرڻ مان هاشو جي پڙ جيڪي پويندو هو، سو زندهه باد ۽ مرده باد جي جي معنيٰ جي به کيس پروڙ ڪانه هئي.

هاشو پنهنجي گهر جي دروازي جي دڪيءَ تي ويٺو هو، ته اهڙو نولو اچي اتان لنگهيو. هاشو اتي بيٺو ۽ نڪرڻ هڻندڙن سان گڏ رنده باد ۽ مرده باد جا نڪرا هڻڻ لڳو. ايتري ۾ گهڻيءَ جي پٺيان ڳرن بوتس سان دڪڻ جا آوار اچڻ لڳا ۽ وٽ پڪڙ وٽ پڪڙ جو شور پئجي ويو. هاشو ڏٺو ته نڪرڻ هڻندڙن جي پٺيان پوليس ڏندا هڻن ۾ ڪيو ڊوڙندي پي آئي. هاشو اتي بيٺو هو ته مائس اچي قميص ۾ هٿ وڌس. چڪي ڪٻائيس اندر ۽ در جو ڪڙو ڪٽي اندران ڏٺائين. هاشو سمجهي نه سگهيو ته پوليس رنده باد ۽ مرده باد چونڊڻ جي پٺيان ڇو پئي هئي! اهي اکر پوليس جي چير هئا ڇا؟

ڄاڻو اچي جو مان ڳالهه ڪئي ته ”چورا آهس پاڻ رورا“ ڪن تهر تهر چوڪرن موڪل ملڻ بعد سرڪاري جاين تي پٿر اڇلايا هئا ۽



ٻڌي چڪا هئا، جو هاشوءَ جي گهر جي طرف وڃي رهيو هو.  
 هاشو ۽ شاهو هڪ ٻئي کان وڇرڻ جي چڪا هئا. ماڻهن جي هڪ  
 لهر هئي، جنهن ۾ هاشو وهندو پيو ويو. هاشوءَ جي ڪن تي رند باد مرده  
 باد جا نعرا پوڻ لڳا. اوچتو هن ڳورن بونس جو آواز ٻڌو ۽ ان سان گڏ  
 ونوس پڪڙيوس جا آواز اچي رهيا هئا. ماڻهن ۾ اچي پيا ٻڌي. ننڍو  
 هاشو هڪ طرف پڄڻ لڳو. اها گهڻي سندس گهر ڏانهن نه پي وئي.  
 هاشو پيهجي پٺيان بونس جو کڙڪو ٻڌو. هن ڪڏ ورائي پٺيان ڏٺو.  
 هڪ پوليس جو سپاهي هن تي لڪڻ اولاري رهيو هو. ٿيڙ کائي ڪريو،  
 ڪتابن جو ٿيلهو لائي ڪاڏي ويس ۽ بوٽ لائي ڪاڏي. اوچتو گهگهه  
 اونڌاهي ڦهلجي وئي.

سهڪندو سهڪندو شاهو گهر پهتو. هن اچڻ سان در کڻي اندران  
 بند ڪيو ۽ لڳو روئڻ. پش ۾ گهر ۾ موجود هو. حذمن کانئس هاشو  
 جي پڇا ڪيائين، ته واٽرن وانگر بيءَ کان پڄڻ لڳو ته ”ڪهڙو هاشو؟“  
 منجهند تائين هاشو هٿ ڪين آيو. پش پوليس اسٽيشن تي به ڳولا  
 ڪيس ۽ اسڪول ۾ به. سندس شاگرد دوستن کان پڻ پڇيو ويو، پر  
 ڪنهن کان هاشوءَ جو پتوئي ڪونه پيو.

اوچتو جانوءَ جي دل تي هڪ خيال اُڀريو. هڪ سڌڪو سندس اندر  
 مان اُڀري نڙيءَ تي اچي پورو ٿيو. جانوءَ جو ساه منجهڻ لڳو ۽ دل زور زور  
 سان ڌڪ ڌڪ ڪرڻ لڳس. هو اسپتال وڃي پهتو، واٽرن وانگر هيڏي  
 هوڏي ڏسي رهيو هو ته ڪن تي مراد جو آواز پيس. ”جانو! هيڏانهن“ جانو  
 روئڻ هارڪو ٿي پڇيس، ”مراد هاشو نه ٿو لپي“ ”ان لاءِ ته سڌ  
 ڪيو مان به. منهنجو چورو به هتي ئي آهي. ٻنهي جا مٿا ڦاٽل آهن. مون ته  
 نياپو موڪليو هو، مليءُ لائي نه؟“

سرحيڪل وارد ۾ چار پنج پلنگ اهڙا هئا، جن تي ٻار ستل هئا،  
 ڪن جا مٿا ڦاٽل هئا ۽ ڪس کي بدن تي ڌڪ.

جانوءَ کان رڌ بڪري وئي، هو هاشوءَ جي پلنگ ڏانهن دوڙيو، وارد  
 بواءِ اچي هٿ وڌس. ”ميان هوش ڪر، جهنگ ۾ گهريو آهين ڇا؟“ ٻارن  
 کي آرام جون ميون لڳل آهن. ننڊ نه ڦٽائين؟“  
 هاشوءَ جي خبر لهي، جانو گهر پڳو. زال کي وڃي احوال ڏنائين.



## فيروزه

سندس سنڌ بهار تي ٻڌايو ته سندس نالو مس عزاله هوندو. مانا ڪرا آسمان جو سڌي جي سهنجي مني نه ٿئي ها ته مون کي انڌو نعت به ٿئي ها. محدود اهو معلوم ڪري ٿو ته هو مس فيروزه عامر هئي. ته رڳو اهو هو هڪ عمد بچي جي ماءُ نه هئي، جو سندس سوٽ وٽ ٻاهر موجود هو. مان سندس معصوم جهري ۽ عرالي اکين کي نڪندو رهيس.

ڏندي جي دوران پهچي اصلي بابت سهجا مفروضا اڪثر سڃاڻا ٿيندا هئا پر ان دفعي سهجي اندازي مون کي ڏوڪو ڏنو. سندس شادي ٽي سال اڳ عامر (جنهن کي هو امر سڏيندي هئي) سان ٿي هئي. عامر هڪ ڪامياب واپاري هو، بوجوان ۽ شڪل شيءَ ۾ ڏسڻ ۾ ڏسڻ جهڙو، سندن مهڻ مقابلو هري سائش ۾ ٿيو هيو. جنهن ۾ ”واڻ جو آ“ جا لفظ ٻڌي ماءُ سان آيل فيروزه پئي تياريو. عامر سان نظرون ملڻ سان ئي سندس بدن مان بجليءَ جي لهر ڌوڙي وئي. عامر پهنجي دوست کي هڪ سيل لٽپ ڏانهن اشارو ڏندي چيو، ”ڪيڏي نه سهڻي، ڪيڏي نه خوبصورت.“ هٿ جو اشارو تسيل لٽپ ڏانهن هو، پر اڪيون فيروزه ۾ ڪٽل هيس. الائي ڇو فيروزه جي رنگت پاڙيءَ کان پاڙيءَ تائين تبديل ٿي وئي، بهرئين ڳلائي ۽ پوءِ پيلي جهڙي هئي. اها هئي سندس بهرس ملاقات ۽ ٻي ملاقات به پنجن ستن بعد چوڻ جي دڪان تي ٿي، جي دڪاندار فيروزه کي رنگ برنگي چوڻيون پرائي رهيو هو. ”واڻ جو آ“ اکر ٽولي وانگر پيو دفعو فيروزه جي دهن ۾ وڃي ڪا. فيروزه جي ماءُ هن لنگس کي، جو ڌيءَ تي ڪها ڪهيندي ٻڌا، ته فيروزه جو هٿ پڪڙو کيس سائش کان ٻاهر وٺي آئي. رڪنا هلي ته عامر جي ڪار سندن ڪڍ لڳي، ٻهي ڪاڊس وڃي شمس نائون ۾ دنگ ڪو. عامر فيروزه جو گهر ڏسي واپس وريو.

فيروزه جو پيءُ هئس ملقي سان معلق رهندو هو. شمس تائون جو گهر سندس خريد ڪيل ڪين هو، پر ان اهو گهر سيٺ شڪور سان ڪن بهج سنو روس جي مسواڙ تي ورتو هو. شڪور پائي شمس تائون جي خدا خدا بلاڪس ۾ چار گهرن ۾ ٻن ٻالن سان پڪي جي ذريعي حاصل ڪيا هئا. اهي گهر بهجي ۽ بهجي پٽن جي نالن تي قسم نامي داخل ڪرڻ سان ورتا هئائين. جنهن ۾ لکيل هو ته سيٺ شڪور پائي يا سندس پٽن کي ڪراچي يا ستن جي اندرين حصن ۾ ڪا به رهائشي جاءِ يا پلاٽ ڪونه هو. هن چارئي گهر مسواڙ تي ڏني ڇڏيا هئا.

فيروزه ان زماني ۾ انٽر سائنس جي شاگرد هئي. هوءَ آهستي آهستي نعيم جي معرفت، جا سندس ڪلاس فيلو ۽ عامر جي عزيز هئي، عامر جون موڪليل سوکڙيون قبول ڪرڻ لڳي، ۽ ڪجهه وقت بعد ان ئي ذريعي سان سندن وچ ۾ خط و ڪتابت شروع ٿي وئي. جنهن مهينن جي اندر ٻنهي جي شادي ٿي وئي. شاديءَ کان پوءِ هڪ سال جي اندر اندر فيروزه جي ماءُ ۽ پيءُ فوت ٿي ويا. شاديءَ جي ڏيڍ سال بعد فيروزه کي پٽ ڄائو ناصر. شاديءَ جي ٽن سال ٻنهي جي علحدگي ٿي وئي. ڪارڻ ٻنهي جي هڪ ٻئي تي نااعتمادِي هئي. عامر پنهنجي عادت هر حمي چوڪريءَ جي پيچي ڪرڻ جي نه ڇڏي ۽ فيروزه اڪيلاپ کان تنگ اچي ڪلاڪن جا ڪلاڪ گهر ڇڏي پنهنجي ماسيءَ وٽ وڃي رهن لڳي، جا سندس مڙس جي بنگلي کان ٻن فرلانگن تي هڪ جهنگيءَ ۾ رهندي هئي.

پهرين هڪ ٻئي سان زباني شڪوه شڪايت ڪرڻ لڳا. پوءِ ٻنهي ۾ ڌڪن بجن تائين نوبت اچي پهتي. فيروزه طلاق جي گهر ڪئي. عامر جو خيال هو ته هو طلاق ان صورت ۾ ڏيندو، جنهن سندس پٽ کيس ڏنو ويندو.

فيروزه ڪافي آفيسون رلي هئي، هر هڪ کيس واسطيدار آفيسر جي گهر اچي حقيقت بيان ڪرڻ لاءِ چيو پئي ويو. انهن آفيسرن مان گهڻا اڪيلا رهندا هئا. اها ڳالهه فيروزه کي قبول ڪانه هئي.

سمورو حال ٻڌي مون کيس ڦي ۽ ٻئي خرچ جو تحميو ٻڌايو. سندس اکين ۾ پاڻي اچي ويو. غزالي اکين ۾ مان لڙڪ ڏسي نه سگهندو.





[illegible]

ان کان بعد جو هو ٻي آئي مائٽس هئس ۾ ملائي نامو هو ۽  
جو مڙس دٻاري موڪليو هئس ۽ هو ڏسڻ جو ٻي نظر آئي. آندو مات  
جيومائٽس ته هن سؤٽ ڏانهن اشارو ڪندي چيو، ”شڪو مهجڻو مائٽ  
۾ آهي، هو مهجي ماسيءَ جو پاڙي ۾ وهندو آهي. ڏورڪو ڏسو ڪندو  
آهي. هڪ مشين اٿس جهڙي عريبي ۽ مردورن جا ڪرا مٿي ٽنڊي ۾  
ڪندو آهي. مهنجي ماسيءَ جو خيال آهي ته مان ساڻس شادي ڪريان ۽ ٻي  
مان اڳي ئي ڏڏل آهيان، چاهيان ٿي ته ان بابت ڪجهه ويچار ڪريان.“

وڃڻ وقت فيروزه چادريءَ مان منائيءَ جو دٻو ڪڍي ميز تي رکيو. مان گهڻوئي اسڪار ڪيو، پر ان جي چوڻ تي، ”ڇا هڪ عرب جو هي حقير تحفو به قبول نه ڪندا؟ مان اوهان جو احسان قيامت تائين لاهي نه سگهنديس.“ مان منائيءَ جو دٻو کولي ان مان هڪ مالوشاعبي ڪڍي باقي کيس واپس ڪيو.

سلس ويڄڻ وقت مهنجي وانان مڪري ويو، "حدا حافظ ڪري".  
اهو پڙلاءَ سندس ڪن تي به پيو. هن هٿ لوڏي ان جو جواب ڏنو.

پس سالن بعد مون کي هڪ دعوت نامو عبدالشکور جي فيرورہ سان شادي ٿيڻ بابت مليو، جنهن سان گڏ فيرورہ جو خط بہ شامل هو. مون کي شاديءَ ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ تاڪيد ڪيو هئائين. اهو پڻ ٺڪو هئائين ته عبدالشکور هاڻي هڪ ٽيلرنگ ڪمپنيءَ جو مالڪ هو ۽ صحيح ڪارڻ وقت پهچو نالو فيرورہ عرالي لکيو هئائين.

مان شاديء پر شريڪ ٿي ڪونه سگهيس.

ذہور دھہ گندری ویا۔ ہک ذہن ککارو برقمو بائل ہک عورت  
 مہمعی جھری پر گھری آئی۔ ماں کس دھن جو اشارو کسو۔ ماں  
 کس مہمانن مہان ور ور مہری تی کس ذہو۔ مہو مہو دھہ ورو ہو،  
 پر اہا انوں ساکوں ہوں۔ رڑ مہری چیمہ، "عرائی"

”هنڌنصيب فيروزه“ هن جواب ۾ چيو،  
”هي حال چو؟“

حسنين، ”پنهجي ۽ ٻچي جي پيٽ پالڻ لاءِ تن گهرن جو ڪم  
ڪندي آهيان.“ اٿس حوٽي هس مون دانهن هٿ وڌايا، جس ۾ برتن  
ماڃڻ ڪري گڏا پئجي ويا هئا.

”پر هيءُ ڪيئن ٿيو؟“ مون پڇيو.

”وڏو داستان آهي سائين، ڪهن وقت بدائينديس، هاڻي هڪ عرصي  
وٺي آئي آهيان. مون کي جهڳيءَ مان ٿا بي دجل ڪن، جا پئسو پئسو  
گڏ ڪري ٺهرائي اٿم. مون لاءِ ڪجهه ڪيو.“

”پر شڪور؟“ مون پڇيو.

”نالو نه کڻو بي غيرت جو. دلال ڪٿان جو!“

## دنگ

نور محل سنيما جي سامهون پندر مهجن ضرورس ۽ دلچسپين جو مرڪز هو. ان پندر کان اتر ۾ سؤ قدم بي نينر ٿاڻو هو، جو منهنجي مئجسٽريٽل حورسڊڪشن ۾ پئي آيو. ٿاڻي کان سؤ قدم تي لي مارڪيٽ هو، جنهن مان دهلي وررش جو سامان رسالو يا ڪو ڪتاب وٺي ايندو هئس. اتي بس اسٽيڊ هو، جتان جدا جدا طرفن ڏانهن وڃڻ لاءِ بس ملي پوندي هئي. نور محل سنيما جي پندر کان اوڀر طرف ٽن سؤ قدم تي مسجد حصري هئي، ڇهه ماڻهي. اتي مهنجون اڪثر ٻارون ادا ٿينديون هيون. ان مسجد کان ٻه اڍائي سؤ قدم پري سٽي ڪورٽ هئي، جتي گهر مان ديوتئيءَ تي پنڌ وڃڻ ۾ پنجن کان ستن ستن تائين لڳندا هئا، ۽ موندِي به اوترو ئي وقت. ست ستن به ان ڪري جو واٽ تي به روڊ ڪراس ڪرڻا پوندا هئا، جن تي ڪافي ترنگهه هوندي هئي. ان ئي پندر تي ڏکڻ طرف نينر روڊ ۽ ”اها بستي“ هئي، جنهن ڏينهن جو انساني ڪنڊر ۽ رات جو مرمت ٿيل جهرا نظر ايندا آهن. ان ئي پندر ۾ مهجي فليٽ جي سامهون سلطان ريسٽوران هو، جنهن جو مالڪ مجد اد بلوچي ۽ اڌ سنڌي ۾ منهنجي آجيان ڪندو هو، ۽ چين آني جي چانه سان گڏ هڪ عدد بسڪوٽ مفت ڏيندو هو. ساڳي فليٽ جي هيٺان ساحد حلواني جو دڪان هو، جنهن نينر روڊ طرف ويندڙ بي فڪرا، مٺائيءَ جا دونا وٺيو ويندا هئا. ان دڪان تان صبح جو هڪ ريو ڏيڻ سان چار پوريون ۽ ٽيڙهي چولس جي وٺندو هوس. ساجد پورين جي مٿان نولو ڪن حالي گريس جو حلو رکي پاڙيسري هئڻ جو حق ادا ڪندو هو. فليٽ جي ئي هيٺان دروازي لڳ عيسيٰ لائبري هئي، جنهن جي مالڪ منهنجي اردوءَ ۾ پڇيل پهريون سوال جو جواب سنڌيءَ ۾ ڏنو هو.

پڇيو ماس، "ڪٿي سڃاڻه؟"

چيائين، "مهاندي مان."

هي لائڊري وارو اڌ ريت تي منهنجا لٽا ڏٺو هو. انهيءَ پٿر ۾ هوشنگ ايرانيءَ جو هوٽل هو، جو مون کي هٿ ۾ نفس باڪس ڏسي پيري کي خاص انداز ۾ چونڊو هو:

"صاحب کي گوشت ڪا اچها پوئي لاڙ."

بالڪيءَ ۾ بيهندو هئس ته سڄي طرف بئجارا هوٽل جي اندر پٿر تي بگام پوندي هئي، جتي نويس کان ٻارهن وڳي نائين هيٺا رانا لٽا ڪري، فورم جي ميسري چاڙهي، ڏاڍو ميڪ اپ ڪري پنهنجي مخصوص ڌن ۾ بچندا ۽ ٽرڪدا نظر ايندا هئا. ان ئي بئجارا هوٽل تي ڪڏهن ڪڏهن پوليس ڇاپو هڻي هئي. ان وقت هيٺن ۽ گراهڪن جو پڄڻ نه هڪ عجيب ڏيک هوندو هو ئي، پر مرڻ تڏهن ايندو هو جڏهن پڪڙيل هيٺا تازيءَ جي ٿاپ تي لٽ ۽ تال ۾ معامې گهرندا هئا. پوليس به ايتري ظالم نه هئي، آخر ڪنهن نه ڪنهن فيصلي تي اچي هيٺن ۽ گراهڪن کي ڇڏي ڏيندي هئي.

ان ئي پٿر ۾ "ان بستيءَ" ۾ ٿيل احلاص جو سڀرو ڏندن، چاقن ۽ گولين جي آزادانه استعمال سان ڪيو ويندو هو. ساڳئي پٿر ۾ محرم جون مجلسون، ميلاد ۽ حواليءَ جون محفلون ۽ پوليٽيڪل جلسا پڻ ٿيندا هئا.

ان پٿر کان نڪرندڙ اولهه طرف واري ننڍي گهٽيءَ ۾ جڳ مشهور آرٽسٽ گل محمد ڪٽريءَ جو اسٽوڊيو هو. مالي ۾ ته اسٽوڊيو هو، پر منجهس آرٽ جي سامان کان سواءِ زياده ڪاٺ ڪپاڙ پريل هو. ٻيون ويدرون ته وقتي هونديون هيون، پر ڪٽري صاحب سان روح رهاڻ مهجي لاءِ نه رڳو وندر جو سبب هوندي هئي، پر ساڳي وقت دهلي ۽ روحاني عدا پڻ.

هي هٿن جو پڇرو (گل محمد ڪٽري) پنهنجي برش جي استعمال سان ڪٽوپس تي شاعري ڪندو هيو. ان برش سان جهن سان هو چاليهه هزار رپين جي پيسٽنگ ۾ رنگ پريندو هو، ان ئي برش سان پيسٽ ۽ پڇڻ خاطر پٿرهن رپين جو سائين بورڊ (Sign Board) پڻ پيسٽ ڪندو نظر ايندو هو.

مان ساڻس تڏ هٿ ڪاٺ جي صديءَ تي ويهي رهي جي بي قدريءَ جي ڪلاڪن جا ڪلاڪ گهڻو ڪندو هئس.

ڪٿي به جي برس جون ڪشوس تي آڏيون برجس لڪون "ڪجهه به نه" مان "گهڻو ڪجهه" بيٺا ڪي سگهندون هيون. جدا جدا گلدائين ۾ مون کي سندس آرٽ ڏسڻ، سمجهڻ ۽ برڪت جي پروڙ سڃي وئي. ڪٿي به جي پيسگ جو هڪ خاص انداز هو، جهڙي ڪي هو "مهراڻ آرٽ" سڏيندو هو. مهراڻ آرٽ ۾ شاهه جا سورما ۽ سورميون سڌي شوح رنگن سان پست ٿيل هئا، جن ۾ ڳاڙهي ۽ پيلي رنگ جو استعمال فراح دليءَ سان ٿيل هو. مهراڻ آرٽ جي تصويرن جي فرمين تي ننڍا ننڍا آئينا لڳائي، انهن کي حوصورت بڻايو ويو هو. ڪٿي صاحب جهڙو رينلسٽڪ آرٽ (Realistic Art) ۾ مٿاهون هو، اهڙو سندس انسٽريڪٽ آرٽ (Abstract Art) پڻ وڻندڙ هو. ان کانسواءِ آرٽ جا جيڪي به جدا جدا مڪتب (Schools of Art) آهن انهن ۾ به سندس پيشنگس شاهڪار جو درجو رکنديون هيون. ڪٿي صاحب احرڪ جي مستطيل ٽڪرن تي ڪئليگرافي ڪري حداث پيدا ڪئي آهي. انهن احرڪن کي پٺ تي تڱن لاءِ ٺاهيو ويو آهي. انهن جي هيٺين حصي ۾ موتي ۾ مٿڪا پوئي ان کي هوا تي لڏڻ لڏڻ کان پڻ محفوظ بنايو ويو آهي. هن ڏس ۾ "ڪٿي آرٽ" جو ڪو جواب ڪونه آهي.

هڪ ڏينهن اسٽوڊيو جي ڪد مان ڌوڙ ۾ اٿيل هڪ تصوير وڃي ڪڍيم. مان ان کي ڏسندو رهيم. شايد ڪي سڀڪندڙ ڪي منٽ، ڪي ڪلاڪ، ڪي ڏينهن، ڪي سال يا ڪي صديون. مون کي حقيقي دنيا ۾ ڪٿي به جي ڪجهه واپس آندو، جهڙي ۾ هو پڻجي ويو هو.

ڪڏهن پڇانين، "ڪٿي وڃي پهتو هئين؟"

"اٽي، جتان موتڻ عذاب آهي،" جواب ڏيومانس. بصورت پنهجي روايتي لباس ۾ هڪ ننڍڙي بولي پيڱڻ جي هئي، جهڙي جي هٿ ۾ وڏو بهارو هو. سندس چپي سبب وٽ اٽڪل حاديءَ جي هڪ گول زبور ۾ ڦاٿل هئي. سندس پٺاڻن تي حب ڀارا جي گول عمارت هلڪن رنگن ۾ ڏيکاريل هئي.

پڇيائين، "عنوان ڇا ڏجي؟"  
 چيو مانس، "ايڏي بلندي!"  
 چيائين، "پلازا جي بلندي؟"  
 "نه" مون چيس، "پورهيت جي محنت جي بلندي."  
 کلي چيائين، "رڳو بلنديءَ کي ڇاڪو. پٽ به ڀرجي سگهندو ان  
 بلنديءَ سان؟"

پني ديمي پاڻ وڃي هڪ ڪشوس ڳولي آيو.  
 پڇيائين، "سڃاڻين ٿو؟"  
 "ڪير سڃاڻيندڙ."  
 "ڪير آهن؟"  
 "حسن لاءِ شاه صاحب جيو آهي، 'جهڙا گل گلاب جا تهڙا مٿس  
 وڻس'."

پنهجي موهيندڙ مرحڪ سان داد ڏنائين.  
 "پر ڪٿي؟" مون چيس، "شاه صاحب ته مومل ايد مسٽرس لاءِ  
 گلاب جو ڊڪر ڪيو آهي ۽ تو جو هي سرهس جي گلن جو پيلو رنگ  
 تصوير ۾ ڦهلائي ڇڏيو آهي، سو ڪهڙي خيال کان؟"  
 مرڪيو ۽ چيائين، "ڪنٽراسٽ لاءِ"

ڪٿي صاحب پنهنجي گهر اچڻ لاءِ اڪثر چوندو هو ۽ آخر هڪ  
 ڏيهن اتي وڃي پهتو. صاف ۽ سٿري گهر جي هڪ سٺي ڪمري ۾  
 ڪٿي صاحب جو پلنگ، ڪتابن جي الماري، ٽيبل ۽ ٻه ڪريون پيل  
 هيون. مان وڃي الماري کولي. ڪتاب اڪثر سنڌ بابت هئا. انهن جو  
 گهڻو تعداد سنڌي ادبي بورڊ جي ڇپايل ڪتابن جو هو. هڪي ڪتاب  
 سنڌالاجيءَ جا ۽ باقي ٻين ادارن جا ڇپيل هئا.

"ڪنهن رني ڪوٽ ويو آهي؟" ڪريءَ پڇيو.  
 "نه" مون جواب ڏنو.

"ديدار ڪندين؟" پڇيائين

"ڪنهن جو؟"

"رني ڪوٽ جو."

"ههڙين گرمين ۾"

"ها هتي وٺي وٺي..."

مان تعجب مان ڏانهن بهاريو. هو سوڙو مرڪيو ۽ ٻئي ڪمري مان  
وٺو تلهي سفيدي پاني جا وڏا ۽ ويڪرا برچ ڪٽندو. انهن تي پيسنگ ٿيل  
هني ۽ پٺيا نمر لڳل هيا. پٺ سان لڳائي ويو مسروار بڙج رکندو. اهي  
ڪمري جي ٽن طرفن کان رکيا ويا. مون کي پهرين سر کان نظر ڦيرائڻ  
لاڻ چيائين. ائين محسوس ڪيم جڏهن رهي ڪوٽ جي هڪ حصي ۾  
ويٺو آهيان. سامهون دروازو آهي، چوڌاري پٽيون. چيائين، "تامي ڇهه کن  
تصويرون ٺهڻيون پوءِ رهي ڪوٽ کي گهر وٺي تصويرن درمي ڏسو ويندو.  
اهي تصويرون مان انهن فوٽو گرافس مان ٺاهيون اٿم، جي موقعي تي روبرو  
وڃي ڪڍيون هيم."

انهن تصويرن ۾ به ڳاڙهو ۽ پيلو رنگ ڪثرت سان استعمال ڪيو  
ويو هو. پڇيو مانس، "پيلو ۽ ڳاڙهو ڇو؟" چيائين، "سج جي ٻڌڻ جي  
وقت جا رنگ آهن."

صحيح جواب هفتي بعد اوجها سينٽوريم ۾ مليو، ڪٿريءَ  
کنگهندي ٻڌايو، "يارا هي آهي نه عارف صديقي، وڏو آرٽ ڪرڻڪ آهي.  
ان ڏانهن خط لکيو هئم. ڪو به ڪم ڪونه هو. مڙني من جي موقعه دور  
ڪرڻ لاءِ. جواب ڏنائين پر ان ۾ لکيائين ته مون ڏي خط نه لکندو ڪر.  
مون کي سله ڏيندين ڇا؟"

ائين چوندي ڪٿريءَ کي پگهر وٺي ويو ۽ منهن هڻڻ جهڙو پيلو ٿي  
ويس. ڪنگهي برتن ۾ جو بلغم اڇلايائين، ان ۾ ڪٿريءَ جي پيسنگ جي  
ڳاڙهي رنگ جون رڳون هيون.



## سج گوهڻ

”هائِ رام جي! گجب ٿي ويو“ انگوري رڙ ڪئي.  
 ”ڇا ٿيو؟“ سسڻس پڇيو.

”پاپ ٿي ويو، سس! هي ته ڏس، وڏو جلم ڪيو اٿم.“  
 سسڻس ان طرف نهاريو جنهن طرف انگوريءَ اشارو ڪيو هيو. زمين  
 تي اڌ چچريل ڏيڏر پنهنجي هيٺين ڌڙ کي گهلي رهيو هو.  
 انگوري پريل پيٽ سان هئي. سوامي شالڪرام کان تپو پٽايو هئائين  
 جنهن سسڻس کي پٽايو هو ته لڳن سٺو آهي. ٿيلو پٽ پر ٿورو ڏساسول  
 ڏسڻ ۾ ٿو اچي!

پڳت رام ڄاڻو نپو هتي هو. ٻين هريجن جي برخلاف هو سٺي  
 سنڌي ڳالهائي سگهندو هو. ٻه چار جماعتون پڙهيل پڻ ه.و. خيال هيس  
 منترڪ ڪرڻ جو پر پيءُ جي اوچتي مرڻ ڪري پڙهڻ ڇڏي لڳو شهر  
 جون باليون صاف ڪرڻ. کيس پاڻ سان گڏ ماءُ جو پيٽ به ته پالڻو هو.  
 جانڪي، پڳت جي ماءُ هڪ ڏينهن وٺي بالمڪ مدر ۾ ڪٿا  
 ٻڌڻ. سندس اک وڃي انگوريءَ تي پيئي جا اڃا ننڍي عمر جي هئي.  
 جانڪي کي چوڪري ايتري ته وڻي ويئي جو لڳي انگوريءَ جي ماءُ  
 ڪانتي ڏي ڏٺ وار موڪلڻ. ڪانتي به پنهنجي ليکي پڳت کي پسند  
 ڪري ڇڏيو هو پر انگوري جو پيءُ ڇڏو هڪ طرف ته جوناري هو ٻي  
 طرف هو نشي جو عادي ۽ لالچي به حد درجي جو، سو ڪٿي ٿو انگوريءَ  
 جو سڱ پڳت سان ڪري، جنهن جي پگهار پوري به ڪانه هئي. ڇندوءَ  
 جي نظر شاموءَ تي هئي. هو هٿو ته ڪرڙوڊ پر جوتا ۾ چڱو هٿ هنيو  
 هئائين. جڳهه به پڪي جوڙائي هئائين، جنهن ۾ هندپمپ به لڳل هو.  
 هريجن برادري پاڻي پڻ اتان پريدي هئي. شاموءَ انگوريءَ کي پهريائين اتي  
 ڏٺو هو ۽ ڪنهن جي هٿان ڇندوءَ جي ڪس تي ڳالهه به آندي هئائين. اهو

رشتو نه انگوريء کي پسند هو نه ڪانهيءَ کي.

هڪ ڏينهر، جانڪي ڏينهن جي گهر ۾ شهنشاهي ڪيو ۽ کين آماده ڪيو ۽ هو ۱۰۰۰۰ مان ملڻي انگوريءَ جي سان لاءِ آيا هئا.

چندوءَ جواب ڏئي هڪ ڏن، "نه".

"نه" کي نو ڪوٺ ڪير ٿوڙي.

جانڪيءَ وڏا وس ڪيا رامڏو تي چڙهارا چاڙهيائين. سوامي مالڪ رام کان ڏاڍا پڙهائين، بياڻيون ڪارائين پر چندوءَ هوڏا ٺٽوئي ڪين. آخر جانڪي ملان عيسيٰ وٽ لنگهي ويئي، رڻو رکيائينس پرن تي ۽ چيائينس، "ملان! مڃي عمر تنهنجو مورو ڏوٺو اٿس. نو گهڻا ڪم ڪيا آهن، منهنجو به ڪم."

ملان پهريائين نه ٿارڻ جي ڪيس، پر جڏهن ملياڻي هڪل ڪيس ته قلمر ڪن مان ڪڍي ڪاري مس ۾ پوڙي تي پليٽا لکي ورتائين. جانڪيءَ کي ڏيندي ٻڌايائين ته ماه پهرين سومر کان پليٽا ساڙڻ شروع ڪري، هر روز هڪ صبح جو سویر صبح اڀرڻ کان اڳ. اربع ڏيهن تائين ٽيئي پليٽا پورا ڪري حميس ڏينهن صبح جو سویر وڃي چندوءَ جو در کڙڪائي ۽ وڃي رشتي جي ڳالهه ڪري. سڀ سڻائي ٿيندي. جانڪيءَ ائين ڪيو.

خميس ڏيهن جيئن وڃي چندوءَ جو در کڙڪايائين تيءَ هوئي مهين تي چڙهيس. پڇيائينس، "مائي ڇو آئي آهين؟" ملان عيسيٰ جو چوڻ به هجيس ها ته هوءَ اهڙي بي باڪيءَ سان چندوءَ سان ڳالهائڻي به نه سگهي ها. چيائينس، "چندو ڇو بچڙو ٿيو آهين؟ لڄميءَ جهڙي ڌيءَ تو پوڙهي سان پرڻائين." ملان جي پليٽن جو اثر هو يا چندوءَ تي بيءَ هجڻ جو جذبو، نشي نه هئڻ جي صورت ۾ غالب ٿيو تنهن ڪري چيس، "جانڪي ٻڌ. چندوءَ مون کي ٻه هزار رپيا ڏيڻا ڪيا آهن، انگوريءَ لاءِ، تون ڏيندين؟" جواب ۾ چيائينس، "چندو، جي پيس جي گهرج اٿي ته مان به توکي ٻه هزار ڏيڻ لاءِ تيار آهيان!"

جانڪي سٺو اچي گهر پهتي. گهر جي هڪ ڪنڊ ڪوٺي اتان هن هڪ ڍڪ واري دالبا جو دٻو ڪڍيو. ان دٻي ۾ جانڪيءَ جا زور پيل هئا

حي سسائي جي رماري ۾ کيس ڏاج ۾ مائل هئا. سڌن جا چانديءَ جا  
ڪراڻ هئس جا ڪڪڙڻ ۽ ڪٽيءَ جي هئس ٿاڻ سواءِ نه هئس ڄامئيءَ  
جون حورين ۾ هئس. بچار هزار رپيا ملي سس. بئس جي ساڻن هڪ  
ٽالهيءَ ۾ دورگهي ساسا ۽ بسا وڃهي وئي چنڊوءَ وٽ. بسا ڏسي چنڊوءَ  
جو راب ڏسي ويو، ٽالهي وٺي ڪاسيءَ کي ڏنائين.

ڪم ۾ اسدي وسدي انگوري ۽ پڳت جڏهن هڪ ٻئي جي سامهون  
اچي وسدا هئا ته انگوري ڪٿي هڪ وڏو گهوڙگهٽ ڪڍندي هئي ۽ پڳت  
وري هڪو گانو گنگنائيندو هو.

پٽ ناريج مقرر ٿي. ساڻن سڳن ٿيا، شاديءَ واري ڏينهن جڃ  
حيران ٿي وئي. چنڊوءَ ايترو ته ڪجهه ڏيءَ کي ڏاج ۾ ڏنو جو امير ماڻهو  
۾ مس ڏي. ٻه ڏينهن اڳ چنڊوءَ جوڻا ۾ وڏو هٿ هيو هو.

حانڪيءَ کي پوئي ڏسڻ جي ڏاڍي سڪ هئي. سوامي شالڪ رام ۽  
ملان عيسيٰ ڏانهن ته پنڌ هيس. ان کان سواءِ پير شمس شاه جي درگاه  
ٻاهران ست سومر ۾ پريا هئائين. جڏهن معلوم ٿيس ته انگوري پٽ سان  
آهي ته سندس خوشيءَ جي حد ٿي نه رهي.

ان مهيني ٻارهن تاريخ سج گرھڻ هو. سوامي شالڪ رام جنهن  
ڏها سول جو ڏس ڏنو هئس سو شايد اهوئي هو. ان ڏينهن سس سان گڏجي  
سوامي شالڪ رام وٽ تيل پڙهائڻ پي وئي ته انگوريءَ جي ڏيڏر تي لت آئي  
جنهن ڪري ان جو لڏ ڇڄجي چڪو هو.

انگوريءَ کي پٽ ڄاڻو، جنهن کي ڏسڻ سان ئي ڄاڻڪي کان رڙ  
نڪري وئي: چيلهه کان هيٺ هو بلڪل حنوءَ هو. ڏيڏر وانگر جٽيل ۽  
ڇيل.

## ڳاله وٺي وسري

”گڙ..... گڙ.....“ حفي مان آوار ڪيو. توي ڪنگهڪر ڪري  
ڏاڏي سانينءَ ڳاله شروع ڪئي.

”هڪڙو هو بادشاهه“ وري حفي جي گڙ گڙ بدن ۾ آئي.

مان چيو، ”جيءُ.“

جواب مليو، ”منو کير پيءُ. ڳاله تي لڳا آهن نڪا. نڪو ڏي ته

ڳاله مزو ڪري.“

اسان کي ڪلندي ڪلندي ٻيٽ ۾ سور پئجي ويو. شامو، حواسان

سڀني ۾ ڦڙت ۽ ڇالاڪ هو، تنهن ڪيبي مان نڪو ڪڍي ڏاڏي جي

هٿ تي رکيو. وري نئين سر تهڪڙو مڃي ويو.

سياري جون راتيون، الله جي باهه. غصب جي مردي هئي. هوا

سوساٽ ڪندي، درس جي وٺين مان لنگهي سوڙس مان پار ٿي، بدن ۾ وڌ

وجهي رهي هئي. مون باهه کي سوريو. ڳاله شروع ٿي!

”بادشاهه پاڻ الله آهي، پر هو زماني جو بادشاهه هو. منڊس راج ۾

شينهن ۽ پڪري گڏ چرندا هئا.“

مان خيالن ۾ پئجي ويس. هڪ وڏو ميدان هو، جنهن ۾ پانت

پانت جا جانور چري رهيا هئا. پرمان، هڪ ئي گهاٽ تان بگهڙ ۽ ردون

پاڻي پي رهيا هئا. ٿورو پريان وري ڳجهون مير ڪري، هڏاڻن جا وڏا وڏا

ٽڪر ڳڙڪائي رهيون هيون. شينهن ۽ پڪري گهاٽ چري رهيا هئا. دل

۾ خيال ٿيو ته شايد ان بادشاهه جي ڏينهن ۾ سڀ جانور پاڇي خور هئا. ۽

ته ائين ممڪن ڪونه هو ته ڪو شينهن ۽ پڪري گڏ چرن يا بگهڙ ۽ رد

هڪ گهاٽ تان پاڻي پين.

خيالن جو سلسلو حفي جي گڙ گڙ سان ٽٽي پيو. ڳاله شروع ٿي:

”ان زماني ۾ شاهوڪار غريب هئا ۽ غريب شاهوڪار.“

اها ڳالهه مهجتي سمجهه ۾ ڪرڻ اٿئي، ائين ڪرڻ تي منجهو سي ۾  
ان زماني ۾ امير وڪر هجڻ ۽ وڪر امير ۽ رمدار هاري هجڻ ۽ هاري  
رمدار. ڳالهه ڪي سمجهڻ لاءِ مون دادی کان پڇيو: "ڇا ڏاڏا سائين ان  
زماني ۾ ماسٽر ڇڏا هئا؟"

"شاگردا" شامي وڃ ۾ جواب ڏنو.

"۽ شاگرد؟" مون پڇيو.

"استاد" جواب مليو. شامي جي مهڻ تي آبل مُرڪ جو مطلب مون  
ڪونه سمجهيو.

مهجتي اکين اڳيان پهچي اسڪول جي تصوير ڦري ويئي. اچس  
پتين ۽ مڃس لڳل درس واري اسڪول ۾ هڪ چيل ڪرسيءَ تي پاڻ  
کي ويٺو ڏٺو. سيواريل هڪ دلو پرسان رکيل هو، جنهن جي مٿان پراڻو  
جئيل حسني گلاس اونٽو ٿيو رکيو هو. اهو هو آب حيات، جنهن مان  
اسان جو استاد ڊڪ پيو پريندو هو. سدس وڃڻ کان پوءِ هڪ ڏينهن مون  
کي کيو ڪٿيءَ، ان دلي مان، انهيءَ گلاس ۾ پاڻي پيئو. ڇمڪندڙ اڳي ئي  
تيار. ٻئي ڏينهن تي سوءُ، سائينءَ سان سموري ڳالهه ڪئي. ان ڏينهن جي  
مار مون کي اڃا نٿي وسري! مار کان خيال منهنجا اسڪول ڏانهن وري  
ويا. مون ڏٺو ته ڪرسيءَ تي ويٺو آهيان. هٿ ۾ بيد جو لڪڻ آهي،  
جنهن کي استعمال ڪرڻ لاءِ دل ۾ چورا ڪورا ٿي رهي آهي. سامهون  
بيچس تي وڏيءَ عمر وارا ماسٽر ويٺا آهن، جن جي هٿن ۾ ڪتاب ٽليل  
آهن. اسان وارو سائين پڻ انهن مان هڪ هو. مون ڏانهن اشارو ڪيو. هو  
ڪتاب کڻي پڙهڻ لڳو.

"جو اڄ سڄي ڪڇو آهي؟" مون رڙ ڪري چيو.

سائين ڏکي ويو. هر مون ۾ ٻئي نهارياڻي، ۽ هر ڪتاب ۾. مان  
ڏانهن وڌڻ لڳو.

"پوءِ سائين،" ڏاڏي ڳالهه شروع ڪري منهنجي خيالن جي سلسلي  
کي توڙي ڇڏيو.

"ان بادشاهه کي هڪ خوبصورت راڻي هئي، جنهن مان کيس ڇڏ  
جهڙو پٽ پيدا ٿيو."

”حد حورو ت؟“ مون دل ۾ دهرائو، ”تو نه بادشاه کي نني ٻارڻ  
حي صروب نئ نه بوندي هوندي.“ مهجو حبال گهر ۾ رکيل حصيءَ ڏي  
سلسل سي وٺو، جهڙي هليڪي لاپ جنس فوس ٻائين روشنيءَ جا هليڪا  
ڪرڻا پي اڇليا.

”تو شاه خان! اهو جو ڪرو اڃ نٿو، سڀيان وڌو، مان جو اچي حوان  
نيو.“

”اڃ منو ۽ سڀيان وڌو“ مون چيس ۾ پشڪيو، ”وري حد هس سڀانو  
اڃ تئي تڏهن؟ ڀڪ نئ ڀڪ منو. پوءِ آخر شهرادو حوان ڪيئن ٿيو؟“ ان  
حساب سان کيس بيڙو ٽيڻ گهريو هو. چيو ته اڃ به اڃ آهي.“ حير“ مون  
سوچيندي چيو ”اڃ آيو نئ ڪونه هوندو، سڀ سڀاڻي نئ سڀاڻي آيا هوندا.“  
”شهرادي کي شڪار جو ڏاڍو شوق هو.“ ڏاڏي ڳالهه جو سلسلو  
ڳڏيندي چيو.

مون کي پنهجي کاپياڻي ياد اچي وئي، جنهن سان هڪ ڏينهن اڳ  
مون جهڙڪي ماري هئي مون دل ۾ سوچيو، شهرادو پڻ جهڙڪيو  
ماريندو هوندو.

”بادشاه شهرادي کي چيو ته نئ طرف گهمجان، چوڻين طرف نه  
ويجان.“ ڏاڏي ڳالهه ٻڌائي.

چوڻين طرف ڀڪ نئ ڀڪ ڪو واھ هوندو. مون سوچيو. مون کي  
اهو ڏينهن ياد اچي ويو، جو منهنجي پيءُ مون کي واھ تي ڏٺو هو، ڏاڏي مار  
ڏئي هنائين. چيو هنائين ”اڳتي واھ تي وٺين ته پيءُ تي ڪل نه  
چڏيندومان.“

مون پٺيءَ تي هٿ گهمايو. باوجود واھ تي ويڃڻ جي، پٺيءَ تي ڪل  
اڃا قائم هئي.

”حميسا! جلدي حقو ٺاهي وٺ،“ ڏاڏي جو آواز آيو. حبال جي دٻا  
مان مون کي زوريءَ حقيقي دٻا ۾ آندو ويو، ۽ اتي سڀيءَ جو به احساس  
ٿيو، پڻ پڻ ڪندو آڻيس. سڀيءَ ۾ سوڙ چڙڻ به سور. ڏاڏي تي ڏاڏي  
ڪاوڙ لڳي. ٻلا شانو نه وينو هو، اڪرم به وينو هو، انهن کي چڙي مون  
کي چالاڪي حقي ٺاهڻ لاءِ حڪم ڏنو ويو. اتي حقي تان قل لائيم، صاف

ڪري منجهس نئون تماڪ ڀرين ۽ ان تي تانبا رکي ڇڏو ٿو ڪمر.  
 ”گزر گزر“ جي ماڻ آواز آيو، ”تو، حمسا جان! الله جو ڪڏو اهو  
 ٿو جو شهرادو شڪار ڪندو وڃي چوٽين طرف نڪري، اتي هن هڪ  
 سونو محل ڏٺو، جنهن ۾ هڪ جادوگر رهندو هو.“

سونو محل ۽ جادوگر! اعسار تي به پئي آيو. جادوگر به عرب ٿيندا  
 آهن. ڪالهه اڃا هڪ جادوگر گهٽيءَ ۾ پئي کيل ڏيکاريا. کيل بعد ان  
 پيسو پيسو ڪري پيو. پاڻ تي چيو هئائين، ”بابا! اسان جو ڪم آڀڻ، ۽  
 کائڻ. اوهان کي باري ڏيکاري پيا پٽ پاليون. هڪ هڪ پيسو ڏيندا ته  
 سهجي سهند جي ماني نڪري پوندي.“ پر به ان وقت امير عرب هئا، ۽  
 غريب امير. ان سبب اهو جادوگر شاهوڪار هوندو!

ڳالهه اڳتي هلي، ”جادوگر جي نظر شهرادي تي وڃي پئي. ڪاوڙ  
 ۾ ڳاڙهو ٿي ويو. هن شهرادي کي پاڻ ڏانهن سڏيو. سندس ويجهي اچڻ تي  
 جادوگر جادوءَ جي زور تي هوا مان ڪا شيءِ جهٽي کيس کائڻ ڪاڻ  
 ڏني.“

واها ڪاوڙا اڳئين زماني ۾ ماڻهو ڪاوڙجي شيءِ کائڻ ڪاڻ ڏيندا  
 هئا. يا الله اهڙا ڏينهن وري واپس اچن.

حقي جي دستوري آواز منجهس حيالن جو سلسلو ٽوڙي ڇڏيو.  
 ڳالهه شروع ٿي، ”بارو! اوهان کي معلوم آهي ته اها ڪهڙي شيءِ

هئي؟“

”نه ڏاڏا سائين!“ اسان گنجي جواب ڏنو.

”بابا! اها هئي مصري،“ ڏاڏي ورائيو.

”مصري؟“ اسان عجب مان پڇيو.

”ها بابا! اها هئي مصري، مون کان ڳالهه وٺي ورتي.“

## پياد

هو تارو اسان جي پاڙي ۾ اچي وٺا هئا. اسان امون ۽ ميهجي دوستن کي خوشي ان ڳالهه جي ٿي جو انهن ۾ هڪ اسان جو هم عمر چوڪرو هو، جو ٽانگي مان لهڻ سان پهريائين ته پهنجي نين گهر ۾ گهڙي ويو ۽ پوءِ يڪدم نڪري اچي اسان وٽ بيٺو. سنهڙو، ميهڪڙو جهڙو بانس جو لڪڙو. راند رمت جو هيو شوقين. اسان کان اول اچي پڙ ۾ بيهلو هو. بالو به چڱو هيس. تارو. منهاڻپ کان سواءِ باقي نڪين نقشين چڱو هو. بلڪل ساڳي سانچي ۾ ٺهيل پر سائير ۽ عمر ۾ وڏي هئي سندس ماءُ، جنهن جو بالو تاري جي مناسبت سان اسان تاري رکيو. ٻنهي جي ابتڙ قدين ڪانس هيو تاري جو پيءُ جنهن کي تاري سميت گهر جا ڀاتي ڀائو سڏيندا هئا (ان سڀ ۾ سندس زال تاري به اچي ويئي) تاري، مائٽس ۽ پٽس کان سواءِ ان گهر جو آخري ڀاتي هو تاري جي پيٽ، جنهن جي مختصر هڏڪاٺ کي ڏسي اسان کيس تارڙي سڏيندا هئاسين. هڪ ٻيو چوڪرو به ان ڪٽب ۾ شامل ته نه هيو پر ان سان لاڳو ضرور هئو. ان جو بالو هٿو ليلو، جنهن کي پاڻ سان گڏ حيدرآباد مان آندو هئائون. هو هيرآبادي عامل هئا. چوٽ چاٽ کان پري، مٺ ۽ محبت وارا. تاري ۽ تارڙيءَ ته پاڙي جي گهرن ۾ اچڻ وڃڻ شروع ڪري ڏنو الت تاريءَ جو پير گهر مان ٻاهر گهٽ نڪرندو هو. نڪرندو هو ته اُرتوار (آچر) ڏينهن پهنجي مڙس سان گڏ جو کيس گيان باغ گهمائڻ وٺي ويندو هو، پهنجن پٽ ٻارن سميت. هندن ۽ سکن جي پاڙي ۾ ويجهي چڪ ۾ اسان جو اڪيلو ئي گهر هيو جنهن ۾ مسلمان رهندا هواسين.

تارو ڏسڻ ۾ ته مختصر هيو، پر هو بلا جو چنچل. ڪنهن هتي ته



ڪڏهن هتي دوزن ۾ سڀ کان سر هو ۽ وڌيڪهون ۽ ۾ سڀ کان  
هوڻار. هرڪو هارمي راند ۾ ناري کي اول چونڊيندو هو.

ناري جو پيءُ ماڻهو وڏي قد ڪاٺ جي ڪلاب جي گل جهڙي دل  
رکندي هو. هر ماڻهوءَ سان محبت ۽ هر ٻار سان شفقت سان پيش ايندو هو.  
ان وقت ۾ ڇيرون هيون ۽ ۾ ايتريون ڪارون. ان ڪري ناري جو پيءُ  
پنهجي حد ۾ اٺ تي سوار ٿي ويندو هو. حاڪمي قميص، حاڪمي برجر  
جهڙي ٽي گونڊن تائين ٿلهي حاڪمي جوراب چڙهيل هوندا هيس، ۽ مٿي تي  
هوندي هيس سولا هئا. هو انجنيئر هو.

ناري ماءُ کي اسان پاڙي ۾ گهٽ اٿندي ويهندي ڏسندا هئاسون. پاڙي  
جون عورتون (سواءِ اسان جي گهر جي) پهريائين ته وٽس گهڻو وينديون  
هيون، پر پوءِ آهستي آهستي وٽس وڃڻ ڇڏي ڏنو. ڪڏهن ڪڏهن ناري  
ماءُ مهيني ماسين ڪهڙن ۾ ڪهڙن گهر ۾ لينو پائي ايندي هئي.

ناري کان سواءِ گهر جو هر ماڻهو (بلي سميت) پنهنجي عمر جي  
محاذ کي وڌ سنجيدو نظر ايندو هيو. ٻڪڻ ته ڄڻ هو سڪيائي ڪين هئا.  
منهنجي جدا جدا هوندي به اسان ٻار ڏڻ وار گڏجي ملهائيندا هئاسون.  
ڏياري آئي ته مان به ڏيئا ٻاري رکندو هئس گهر جي ديوار تي. (گهر جي  
پاڻي جي ناراضگي هوندي به) هولي آئي ته گهر مان مونو ڪلر ٽي ٺڪريدا  
هئاسون. موند هئاسون ٽيڪي ڪلر ٻڌجي. لال لونگي تي پاڙي جا سڀ  
ٻار هلندو سڪ ۽ مسلمان گڏجي نڪريدا هئاسون پڻ تي:

لال لونگي جي پٽو ڏيو،

پٽو نه ڏيو ته پائي ڏيو،

پائي نه ڏيو ته ڪاٺي ڏيو،

ڪاٺي نه ڏيو ته چيڻو ڏيو.

جي ڪهڙن گهر مان ڪجهه نه ملندو هو ته ان گهر جي دل پڄڻ لاءِ

پهريون پٿر منهنجو هوندو هو.

مسلمانن جي ڏڻ وارن تي هليو ۽ سڪ چوڪرا اسان سان گڏجي

حوسي مڙهندا هئا. ماري واريون وسان هر دن وارن ۽ سان دن وار جي به  
اسان جي گهر مٿان ئي اسان هئي. ڪنهن مان مست ٿا مون کي ڏاڍو  
پسند اچي هئا. عهدي سان وري ٿي ڪجهه سٺو ڏسندا هئاسين.

وقت وڻو گذرندو. ناري سان مهيني دوسي وٺي پڇي ٿيندي. مان  
سڌن گهر اچڻ وڃڻ لڳم. ناري جو پيءُ ۽ ماءُ مون سان محبت سان پيش  
اچندا هئا ۽ ڪڏهن به وٺي ويندو هيم ته ڪجهه به ڪجهه پيو به ته  
بڪوٽ ٿي کائڻ لاءِ ڏسندا هئا. ناري ماءُ جا هيا مڙ. هوءَ جا مون لاءِ  
محبت ۽ شفقت جو محسو هوندي هئي ڪنهن ڪنهن ڏينهن مهيني  
اچڻ تي منهن کڻي پاسي ڪندي هئي ۽ تارو مون کي اشارو ڏيندو هيو ته  
هل ته ٻاهر هلون. اهڙن وقتن تي مان ناري ماءُ کي رندي ۽ ڦٽڪندي  
ڏسندو هيس. ڪڏهن ڪڏهن هوءَ آپ ڌاريندڙ رڙيون ڪندي هئي. ان  
وقت کيس هڪ ڪمري ۾ بند ڪري ٻاهران ڪٽو ڏيئي ڇڏيندا هيس.  
تارو ٻڌائيندو هو ته سندس ماءُ کي ڪڏهن دورا پوندا هئا.

هڪ ڏينهن گهر ۾ ويٺي پڙهيم ته منهنجي ماءُ مون کي اچي ٻڌايو ته  
ناري ماءُ اسان جي گهر آئي آهي ۽ تنهنجي ڏاڏي سان ٿي ويٺي ڳالهائي.  
ناري ماءُ پهريون دفعو اسان جي گهر آئي هئي. مان به ڪجهه وقت وڃي  
وٽن وينم ۽ ان بعد ٻاهر وڃي راند ۾ شامل ٿيم. ناري ماءُ هاڻي ڪنهن  
ڪنهن ڏينهن اسان جي گهر اچڻ لڳي. سندس ڪجهه گهڻو ڪري  
منهنجي ڏاڏيءَ سان ٿيندي هئي.

اسان ٻاهر ميدان ۾ ويجهوتي پي ڪڍي ته ناري جي گهر مان رڙيون  
ٻڌڻ ۾ آيون. اوچتو گهر جو دروازو کليو ۽ ناري ماءُ ٻاهر نڪرڻ جي  
ڪوشش ڪرڻ لڳي. تارو ۽ مارڙي ۽ ليلو کيس ڏکي اندر ڪرڻ نٿا. پر  
هوءَ پاڻ ڇڏائي سڌو اسان جي گهر هلي آئي.

تارو عجيب شڪل ڪري اتي بٺو رهيو ۽ هراڻادي لهجي ۾  
چيائين، ”يار! ان چڙيءَ کي اسان جي گهر موڪل.“

”چري؟“ حيرت مان مهجڻو اکيون ڦاٽي ويون. مون کي ان وقت

باد آيو ته ڪجهه ڏينهن اک ڏاڍي مون کان محو هو نه ناري ماءُ جو دماغ  
خراب نه هيو.

تاري کي چيم، ”پاڻهي ايندي.“

هونءَ به ته اسان جي گهر ايندي ويندي آهي نه؟“

چيائين، ”اڄ ڏوڙو (دورو) پيو اٿس.“

”دورو؟ ڇا جو دورو؟“ مون تاري کان پڇيو.

”سمجهين ڇو نه ٿو پاڙا“ وڃي وئي اچيس.

گهر ۾ گهڙيم ته تاري ماءُ سهجي ڏاڍيءَ جي اڳيان وٺي روئي رهي

هئي. ڏاڍيءَ هر هر مٿي تي پئي هٿ گهمائين.

تاري ماءُ چئي رهي هئي، ”اما! مان پاڻ آهيان. مان پاپ ڪيو

آهي. مها پاپ. به دعوا گنگا اشان ڪيو اٿم. به دعوا ساڀڻ ۽ باڻيون

ڪارايون اٿم ته به مون تان چوپ نه ٿو لهي.“

منهجي ڏاڍي وڏي پاڪر پائڻ لڳس سڻس هوءَ وڏيون رڙيون ڪرڻ

لڳي، ”اما! مون کي نه ڇڻه. توکي به پاپ لڳندو.“

ڏاڍيءَ پاڪر پائي چيس، ”اٺين پاپ به لڳندا آهس ڌيءَ! ڪو اهڙو

پاڪ ڪونه آهي جو توهه ڪرڻ سان دور نه ٿئي. تون بداءِ ته سهي ڪهڙو

پاپ ڪيو آهي تو؟“

تاري ماءُ ٻڌايو ته سڀي هوندي هوءَ پهجي گهر جي لاڳو پيءُ جي

ڪڙهه ۾ راند کيڏي رهي هئي. سڻس پيءُ تپيلار هيو، جو سهجي گهڙي

ڪڙهه ۾ ٻڌندو هيو. ان ڪڙهه ۾ هڪ گانءِ به ٻڌي هئي، جهڙو جو

کير گهر جا پائي پيئندا هيا. ان ڏينهن سڻس پيءُ گهڙيءَ تي چڙهي حد

۾ ويل هو ۽ گانءِ وٺي هني چرڻ. هوءَ ۽ سڻس سهليون ڪڙهه ۾ راند

کيڏي رهيون هيون. انهن مان هڪ چيو ته اچو ته ڪچڙي پچايون. هڪڙي

چوڪريءَ پهجي گهران چانور آندا ته پيءُ دال ۽ گه. گوڀي (ناري ماءُ)

وڃي گهران ڊيگري ۽ ماچيس کڻي آئي. ڪڙهه مان ڪاڪا کڻي انهن تي

سرن جا مارنگ بهاري ڏنائون تبلي. اچي پيڙ منو. سڄي ڪڙپ کي اچي

باه لئي ۽ رڳو ان ۾ ۽ ماڻهرا باه جي نو ئي بگري ويا.  
 جو بگري جي دانهن ۾ ماڻهو اچي مرياء باه وسائي وڌائون. گوپي ۽ کي دپ  
 ۾ بھار ۾ سو ۾ پئي هئي ۽ هڪ ۾ پري ۾ پئي. ماڻس چئي رهي  
 هئي، ”چوريءَ باب ڪيو آهي. بليءَ جو هڪ مونگرو باه ۾ سڙي ويو  
 آهي.“ ان کان پوءِ گوپي، بي هر طرف ڦٽڪار وٺڻ لڳي. وڌيڪ ملامت  
 ماڻس ڪيو، اندي ويهي کيس ٻاڻ ۾ لڳي. گوپيءَ جي ڪچري دل  
 کي ٻاڻ جي اهڙي چاٻ چپي جو ۾ دفعا گنگا انسان ڪرڻ، ٻياڻيون  
 ڪارائت ۽ ٻاڻيڻ کي ڏکا ڏيڻ بعد ۾ ۾ لئي. هڪ دفعو گنگا ٺي پھچي  
 پيءُ جي گهران ۾ پيو دفعو شاديءَ بعد مڙس جي گهران اٿان لاءِ وٺي هني.  
 پهرين گهر ۾ سندس ماءُ ۽ ٻي گهر ۾ سندس سس گوپيءَ کي پاڻ کان  
 سواءِ سڏيندا ئي ۾ هئا. هن وقت سندس ماءُ ۽ سس سرگواس ٿي چڪيون  
 هيون، پر ڪڏهن ڪڏهن ڪهن هڪ ٻا پهي جو آواز گوپيءَ تي ڪس  
 جي گوچڻ لڳندو هو. هو کيس ”ٻاڻ“ سڏندو هيون.

سڄي ڳالهه ٻڌڻ بعد مسيحي ڏاڏيءَ ڳوٺيءَ کي گرائيزي پاني چيو:  
 ”ڏي! ڀاپ اهو نه آهي. ڀاپ اهو آهي جو حاشي وائي ڪجي. باهه اٽامي  
 لڳي هئي. تنهنجي نيت نه نه هئي ڀاپ ڪرڻ جي. ان کان سواءِ توڻ به  
 دعوا ڳڻا ۾ وهتي آهين ۽ توهان جي مذهب موجب ڳڻا مان وهجي  
 نڪرڻ سان سڀ ڀاپ دور ٿي وڃن ٿا. تو به هميشه نه ڪارايو آهين ۽ ٻياڻيون نه  
 ڪارايون آهن، هاڻي ڀاپ رهيو ڪاٿي؟ اجايو جيءُ نه حلاءِ. توهان پنهنجي  
 ظلم ڪيو آهي ۽ توکي ڀاپڻ چئي ڀاپ جو اهڙو گهرو احساس ڏنو اٿئون.  
 توهان حادثي ۾ جو ڪجهه ڪيو آهي سو ڀاپ ٿي ئي نه ٿو سگهي. پر  
 جي ڪشي تو ڪو ڀاپ ڪيو نه سو ڪنهن جو ڌوڃي ويو.“

تاري ماءُ رڙ ڪري چيو، ”امان! ڀاپ ڪيو آهي۔ مها ڀاپ.“

## ڪارمين

مس ٿاڀا جي ڏنگهن وارن جي تعريف ڪي اڌ ۾ ڇڏي، شمس پهتو  
 بظرون درواري ڏانهن ڦيريون، جهن طرف اڪثر حاضرين جون نگاهون  
 ڪڍي ويون هيون. شمس پهتو سوپ مهن جي پاسي ۾ چيائيندي چيو،  
 ”تفيع هوڏي ته ڏس.“

شمس ۽ مان آرتس ڪائونسل جي دعوت نامي تي بيپالي ڪلچرل  
 تروپ جي خاص شو ڪي ڏسي رهيا هياسون، هو آرتس ڪائونسل  
 اڊيٽوريم ۾ هلي رهيو هو. هن وقت لاڳي ناح ٿي رهيو هو، جهن ۾  
 هڪ بدروح ڪي پڄاڻن لاءِ سعد روح بڻجي رهيا هئا. استبح جي جهڪي  
 روشنيءَ ۾ بدروح جو ميڪ اپ ايترو ته خطرناڪ ڏيک ڏئي رهيو هو، جو  
 گهٽائي ٻار ان طرف ڏسڻ جي بجاءِ ماءُ جي هج ۾ مهن لڪائي رهيا  
 هئا. سعد روح پنهنجي روحانيت سان بدروح ڪي معطوب ڪرڻ جا جتن  
 پني ڪيا ۽ دري گهٽ ڪاميابيءَ سان همڪار ٿيڻ وارا هئا، ته شمس  
 جي ٿوٺ منهنجي پاسي ۾ اچي لڳي.

مان به ان طرف بهارڻ لڳم. واقعي ڏسڻ جي چير هئي. ناسي  
 منڪي ۾ سندس مورون جسر سمانجن جي ڪوشش ۾ ڪي اهڃاڻ  
 پي ڇڏيا، جن تي هر هر نظر وڃي پي ٺڪي. پڙ جهڙن ڪارن وارن ۾  
 حوسي گلاب (جهج ڳاڙهي) عجب نڪار پيدا ڪو هو. مڃڪاپ کان  
 وانجهي جهري تي جوابي ۽ مدرستيءَ جي سرخي وري وري ڏسڻ لاءِ پني  
 آماده ڪيو. ايتري ۾ شمس جي ڪانا قوسي ٻڌڻ ۾ آئي. چيائين،  
 ”سيڄاڻين ٿو ته ڪير آهي؟“

”نه“ مون جواب ڏنو.

”حد هڪيءَ ٻار! هيءَ ڪارمن نه آهي.“

سجھ معذرت سي چڪو هو. هاڻي سالي آرڪسٽرا سڌي دن  
”پيرس پوندي سان، جومدي سان.....“ وڃائي رهيو هو.

”ڪارمين!“ شمس مونرن جي جهنگل مان ڄاڻندي، ريو  
منجھا وٽان موڙ ڪامبدي ڇو. ”مان توهان شرط ٻڌڻ لاءِ تيار آهيان ته  
ان چوڪريءَ ۾ امپي جيون گردش ڪري رهيو آهي.“  
”امپي يا ڇپي؟“ مون شمس کي جبرائڻ لاءِ چيو.  
”امپيش- ڇپي“ هن جواب ڏنو.

شمس تازو پراسپر ميرمي جو ڪتاب ”ڪارمين“ پڙهي پورو ڪيو  
هو ۽ هو بهن کان چوٽيءَ تائين ڪارمين جي عشق ۾ اندو ٿي چڪو  
هو. کيس هر چوٽي چوڪري ڪارمين نظر ايندي هئي. اڄ بيپالي  
ڪلچر شو ۾ اچڻ واري چوڪريءَ سان انهن جو تعداد ڊرن کي وڃي  
پهتو هو. مان شمس کي ياد ڏياريو ته هي ٻارهن چوڪري آهي، جنهن کي  
تو اڄوڪي ڏسهن ۾ ان نالي سان نوازيو آهي. جواب ۾ چيائين، ”مياڻ!  
ٻيون سڀ نقلي ڪارمينون هيون. هيءَ سٺو ميڪڙو اصلي ڪارمين  
آهي. ڏٺو نه هئي ته.....“ ان کان پوءِ سدس اصلي ڪارمين هنڌ جي  
باري ۾ اڌ ڪلاڪ ليڪچر ڏنائين.

گلستان رحيم جا ورهواسي ان موقعي جي تلاش ۾ هوندا آهن ته  
ڪي وڏيون موهڪون ويجهون اچن ته هو هڱاما ڪري بولس ۽ انتظاميه  
کي مشغول رکن، جنهن هو ڳوٺ وڃڻ لاءِ نئي موقعي جي تلاش ۾ رهن  
۽ وري ان موقعي تي..... اڄ ر اتي هڱامو هو. بولس ۽ عوام هڪ ٻئي  
سان لڪ ڇپ ٿندي رهيا هئا. ڪجهه سائي نان هٽيل پٿر ٺاڻي جي  
بلند چوڌواري، نان اڏامي اندر اچي نئي ڪريا. حسوٿيڪه اهي ڪنهن  
خاص سائي کي ڇڻڻ لاءِ نه هئا نئي وٺا، پر انهن جو امر ٺاڻي ۾ موجود

مانهر جي اعصاب بي ڪافي گهري ڇاپ ڇڏي رهيو هو. ساري ديهن جي هل هڪامي جو رور مغرب جي مار کان اڌ ڪلاڪ کن اڳ ظاهر ٿيندو هيو. مغرب جي مار بعد طرفن ۾ جنگ بندي عمل ۾ ايندي هئي. اهڙو معاهدو لک ۾ ڪو نه هو ۽ نه وري ڪو درس ويهي اهو فيصلو ڪيو هو. پر ان تي عمل اهڙي مافاعدگيءَ سان ٿيندو هو جو مغرب جي مار کان اڌ ڪلاڪ کن پوءِ پوليس ۽ مارجسٽرٽ ”سپ ٽڪ“ جي رپورٽ ڏني وڃي گهر پيڙا ٿيندا هئا.

اجوڪي رپورٽ لکائي پوري ڪمر نه شمس نه گاڏيءَ سميت اچي پوليس ٿاڻي تي پهتو. ٻاهر رسي تي پٿر پٽيا پکڙيا پيا هئا، جي اجوڪي لڙائيءَ جي شدت جو داسان ٻڌائي رهيا هئا. تريفڪ اڃا پوريءَ طرح بحال ڪار ٿي هئي. نصير ڪانسج وٽان موڙ ڪاٽندي اسان جي نظر وڃي هڪ هڪس ويڳس جي ڍانچي تي ڪئي، جنهن مان اڃان دوپهون نڪري رهيو هو. شمس اڀري رور سان بريفڪ هئي جو باوجود پاڻ تي ضابطي رکڻ جي مهجور ٻڙ وڃي وٽ اسڪرين سان لڳو. پر چڱو ٿيو جو گهڻو نقصان نه پهتو. نه مون کي ۽ نه وٽ اسڪرين کي. شمس هيو به حق بحال. اتي بيل پٺن چوڪرين مان هڪ ڪارمڻ هئي.

ڇاهه جو ڪوپ وسدي مون شمس جي حالت ڏني. جذبات ۾ سندس هٿ ڏڪي رهيا هئا. اها حالت گهر ۾ موجود پٽن به ڏني. ڇاهه پيش ڪندڙ ڪارمڻ هئي.

اڄ شمس آسمان جي بلدين ۾ اڏامندو نظر پئي آيو. پنهجي اڪيلي در سوٽ کي، جنهن کي تارو رفو ۽ دراءِ ڪلين ڪهايو هئائين، پاڻي هر هر آئيني جي اڳيان وڃي پئي بيٺو. هاڻي هن چوٿين نيڪ تاءِ ڪڍي هئي.

ڇيومانس، ”اڄڪلهه ڪلر منچنگ ڏي ڪوبه ڌيان نه ٿو ڏي، البت ڪنٽراسٽ پسند ڪيو وڃي ٿو. انهن ٽائن مان ڪابه تنهنجي سوٽ تي

ڪنٽراسٽ نه ٿي ڪري، البت مون وٽ هڪ ٿاءِ آهي..... پر هڪ شرط سان ڏٺو سان، مان به اڄ توهان سان بچائڻي لائونچ ۾...."

"وڏو ظالم آڻ شعيق. ڪڏهن ته بحسيدو ڪر. حشر اٿئي، مون سان ڪير ٿو ڏنر کائي؟"  
"ڪير؟" مون پڇيو.

"ڪارمين" هن جي وات مان نالو ٻيڙي گولي جان چٽو  
"وڏا بخت اٿئي ٻار. سنڀالي قدم کڻجان. اهي چوڪريون چري باز ٿينديون اٿئي."

"چڏ يارا سندس ديدن جون دواليون ڪافي نه آهن ڇا جو حنجر جا ٿو ڊپ ڏين. جي ائين ٿيو به ته مان چاڻي کولي دل سندس حنجر جي نوڪ هيٺان ڏيندس."

"اها تنهنجي مرضي. پر يار منهنجي نيڪ ٿاءِ جو خيال رکجان. نئين آهي، اڃا پاتي به نه اٿس."

مان شمس جي خوش قسمتيءَ تي رشڪ ڪري رهيو هوس. واقعي ڪارمين هزارن ۾ هڪ هئي. رات جو هڪ وڳي جڏهن شمس اچي فليٽ جو در کڙڪايو ته مان مٿ مٿ ڳورن پيرن سان پنڌ ڪري اچي سندس در کوليو. سندس منهن تي اطمينان ڏسي مان ساڙ ۾ سرڻ لڳس ۽ جنهن وقت مون ڏانهن توڪ ڀري انداز ۾ مسڪرائي ڏٺو ته منهنجي دل حسد وڃان زور زور سان ڌڙڪڻ لڳي.

آفيس کان موٽندي شمس مون کي ٻڌايو ته اڄ هو ٻئي فلم تي وڃي رهيا آهن. فلم Exorcist هئي، جنهن لاءِ ٻنڌڻ ۾ پئي آيو ته فلم هلندي ڪافي مضبوط دل وارا ماڻهو ڪن مخصوص منظرن ۾ هال ڇڏي پاڻي پيئڻ جي بهاني ٻاهر نڪري ويندا هئا. مون شمس کي روڪيو ته ان فلم جي بجاءِ ڪنهن ٻي فلم ۾ وڃ، ڇو جو ڪن ڪمزور دل وارين عورتن جي فلم هلڻ دوران بيهوش ٿيڻ جي غير تصديق ٿيل خبر پڻ ٻڌي هئس. شمس ٻڌايو ته هو ڪارمين جي چوڻ تي ئي اها فلم ڏسڻ وڃي



رہيو هو. فلم تان مونڻ بعد شمس جيڪي ڪجهه ٻڌايو تنهن ته مون کي آڱرن تي پي لڻايو. هن ٻڌايو ته فلم ۾ ڪافي اهڙا منظر آيا، جن کي ڏسڻ سان ڪارمين پنهنجي سڄي هٿ سان منهنجي ڪپي هٿ کي پٺي پڪڙيو يا ڪپي ٻانهن کي زور سان پٺي جهليو. ”هي ته ڏس“ هن ٻانهن مان آستين پاسي ڪندي چيو. مون ڏٺو ته واقعي سندس ٻانهن تي چش آڱرين ۽ آڱوڻي جا نشان موجود هئا، جن ڪنهن ماڻهوءَ سندس ٻانهن کي ڪافي زور سان گهڙو وقت جهليو هجي.

شمس ۾ ڪافي ڦيرو اچي چڪو هو. جو اڳي مون کان سواءِ تفریح لاءِ ٻاهر قدم نه رکندو هو، سو هاڻي مون کي صلاحيندو به ڪين هو. تفریح تان موٽڻ بعد هو اهڙيون اهڙيون ڳالهيون (ڪجهه ڪوڙ ڪجهه سچ) مون کي ٻڌائيندو هو، جنهن مان اهو اندازو نڪرندو هو ته ڪارمين جي هڪ هڪ گهڙي شمس کان جدا قيام جي گذرندي هئي. مون شمس کي ڪافي شرميو ۽ کيس ياد ڏياريو ته مان ڪهڙيءَ طرح به کيس پنهنجي دوست چوڪري جي محفل ۾ وٺي ويندو هئس ۽ ڪهڙيءَ طرح هو ساڻس بي تڪلفيءَ جو ورتاءُ ڪندو هئون. شمس هٿ لوڏي، ڪلهن ڪن تائين اٿي چوندو هو، ”يارا تنهنجون ڳالهيون سڀ صحيح پر مان به ڇا ڪيان، هوءَ ڏاڍي حامد آهي. ڪهن به جو ساڻس قول نه ٿي ڪري، ايتريقدر جو پنهنجي سهيلي کي به پاڻ سان ڪٽڻ گوارا ڪانه ڪندي آهي. هي ڳالهه ٻڌ شفيق ڪارمين ۾ واقعي چپي حوڻ آهي. ان ڏينهن مون کي ٻڌايائين.....“

ايتري ۾ فون جي گهٽتي وڃڻ لڳي. شمس ڳالهه اڌ ۾ ڇڏيندي، وڃي ٽيليفون جو رسيور ڪيو. مون ڏٺو ته هو سارو بهڪي رهيو هو. چونگو رکندي چيائين، ”ڪارمين هتي“ حداحاطه به به چيائين، سڀني وڃائيندو ٻاهر نڪري ويو.

هڪ ڏينهن پڇيومانس، ”آخر تنهنجو مطلب ڇا آهي؟ سنڌي ماڻهو ايتري ڪورٽ شپ ته نه ڪندا آهن. چوڻس نه شاديءَ لاءِ.“ ڏٺم ته شمس

جو سڌو سڌو ڪارمن جو خيال آهي ته شادي هڪ  
جهڙي آهي، تنهن ۾ هو گهرڻ نه ٿي گهري البت سڌس جوڻ آهي ته  
هو، سڀني گهري دوست آهي ۽ دوست ٿي رهندي.

ماڻ پڇيومانس، ”ائين نه به آهي تنهن به ڪارمن جي نظر سڀني  
عسي آندڻي ٿي آهي، ها تون فراح دليءَ سان منس خرج ڪري رهو  
آهين.“

”نه ائين نه آهي يارا هن جي مون سان محبت آهي، پر ريان سان ناسي  
نه ٿي.“

”اهو ته نيڪ، پر ٿورو ويجهو ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي اٿئي  
ڪڏهن؟“

”نه مون کي همت ٿي نه ٿي سائين بي تڪليف ٿيڻ جي.“  
”جنهن ڏينهن تون بي تڪليف ٿيڻ جي ڪوشش ڪڍين، ان ڏينهن  
چڱي خنجر مني تائين تنهنجي دل ۾ داخل ٿي چڪو هوندو.“ مون  
ورائيو.

هل پارڪ تي رٿيل پروگرام هيٺ وڃڻ جي تشهير جيڪا شمس  
ڪئي، تنهن آڏو نشري جا سڀ ميڊيم شرمدا پئي نظر آيا. ان ڏينهن شمس  
ڏاڍو بي قرار پئي نظر آيو. شام ٿي ٿي نه هئي ته هن هاليوڊ ميڪ اپ (ماڻ  
ٿي اهو نالو ڏنو هو سڌس ميڪ اپ کي) شروع ڪري ڏنو. هن دفعي مون  
البت نئون هو، پر نيڪ ٿاءِ مون واري. يارهن وڳي جنهن وقت شمس  
موتيو ته سڌس حالت ڏسڻ وٽان هئي. وار وڪريل، ڳلو ڪليل، جنهن ۾  
بيڪ ٿاءِ لڙڪي رهي هئي. قميص گهٽج گهٽج ۽ وڏي ڳالهه ته سڌس  
چوري ٿي نهن جا به خونخوار گهاءَ هئا.

پڇيومانس، ”خنجر جي نوڪ کان ته ٻڃي وئي نه؟“

چيائين، ”اڄ جون چڱي چوڪريون خنجر جي نوڪ جي بجاءِ  
پستول جي زبان سان ٿيون ڳالهائين.“

## سونل

"بابا، ڳاله ٻڌايو."

"ڪهڙي ڳاله؟"

"ڪا به."

"مان ته توکي سڀ ڳالهيون ٻڌائي چڪو آهيان، جي مون کي ايتيون هيون."

"بابا! آواز ۾ انگل به هو، التجا به هئي، جا گلڻ ٻاري نه سگهيو."

"پٽ! مان اڄ توکي سول جي ڪهاڻي ٻڌايان ٿو."

"اها ڪهاڻي ته اڳ ڪانه ٻڌائي اٿو بابا!"

"مڪڙو هو غريب شخص. ڏاڍو غريب. ڏينهن جو کائيندو هو رات جو بڪ تي گذاريندو هو. پر ان جا خيال ڏاڍا مٿاهان هئا."

"خيال مٿاهان ڪيئن ٿيندا آهن بابا! پوئي سول ڪيو."

"هاڻي ڳاله ٻڌين يا سوال ڪندين؟" ڏاڍي رهڙ ڏئي ڪڍيس.

"ڳاله ٻڌندس بابا! چوڪرو رڻهارڪو ٿي ويو."

"اهو غريب شخص ڪهاڻيءَ جي خيال کان پنهنجي شهر کان ڏهه ڪوھ پري هڪ شهر ۾ ويو. اتي کيس سٺو ڪم ملي ويو."

"ڪهڙو ڪم بابا؟"

"وري سوال! مان ڳاله ڪونه ٻڌائيندوسان."

"بابا جيجهڙا! مان هاڻي نه ڳالهائيندس." پوئي جي آواز ۾ درد هو،

التجا هئي.

"اهو شخص ڪاريگر هو. جايون سٺيون جوڙي سگهندو هو."

"اوهان به ته ڪاريگر هئا نه بابا؟"

ڏاڏي ڪارڙ مان پوئي ڏانهن نهاريو ۽ پوءِ مرڪي وئو.

"ان نئين شهر ۾ ڪاريگر جي ڪم جو ڏاڍو قدر ٿيو. هڪ جاءِ ۾ هٿ هوندو هيس ته ٻي جاءِ بڻائڻ لاءِ وٽس اڳواٽ ماڻهو اچي ويندا هئا. پر هو ٻيءَ جاءِ ۾ هٿ نه وجهندو هو، جيستائين پهرين جاءِ پوري نه ٿيندي هئي. ان ڪري ڪاريگر جي ساک پت قائم ٿي. ان سان گڏ ڪمائي به وڌيس. هاڻي هن ڪجهه ڏوڪڙ پڻ ميڙيا هئا. سندس خيال هو ته ڪم ختم ٿيڻ بعد هو ڳوٺ ۽ بچايل پئسن مان گذارو ڪندو، جيستائين کيس ڪو ٻيو مناسب ڪم ملي. هڪ ڏهاڙي.. " گلڻ تهبيءَ ۾ پنهنجي ويو، ڳالهه ياد ڪري رهيو هو يا ڪي پراڻيون يادون!

"هڪ ڏهاڙي....." چوڪري جي آواز گلڻ کي خيالن جي دنيا مان ڇڪي ٻاهر آندو.

"هڪ ڏهاڙي....." گلڻ ڳالهه شروع ڪئي، "استاد ڪاريگر هڪ امير ماڻهوءَ جي گهر جي مرمت ڪري رهيو هو. "گلڻ به تي منٿ ماڻ ٿي ويو، ان بعد هڪ ڊگهو ساھ کڻي چوڻ لڳو، "اڌ گهر کي رسيءَ تي چاڊرون ۽ پردا وجهي ڍڪيو ويو هو. باقي اڌ گهر جي مرمت ٿي رهي هئي."

گلڻ ماڻ ٿي ويو پوئس اکين ۾ نهاريو. موٽي پاڻيءَ کان ڌنڌلايل ماڻڪرين ۾ ڄمڪ اچي ويهي هيس.

"پاڻي ته پيارو روشن! ڏاڏي چيو.

پوئو پاڻي کڻي آيو. گلڻ به تي ڍڪ ڀري، کنگهڪر ڪري ڪهاڻي شروع ڪئي،

"انهن پردن پويان رهندي هئي سونل."

"سونل؟"

"نالو ته ڪو ٻيو هيس جو ڪاريگر کي ان وقت معلوم ڪين هو. هن سندس سون جي تارن جهڙا وار ڏسي دل ٽپي دل ۾ سندس نالو سونل رکيو. وار به ڪاريگر کي اتفاق سان نظر آيا هئا. هوءَ ان وقت ڪنهن

ڪم سان ڀرڻ پويان وڃي رهي هئي.

"سول جو هٿ وري کير کان نه وڌيڪ اڇو هو. اهو ڪاريگر ان وقت ڏٺو، جنهن وقت هو ڀرڻ منجهان هٿ ڪڍي ڄاڻه جي ڪٺي مزدور چوڪري کي ڏٺي، جنهن کي ڪاريگر ٻاهرين ڪم لاءِ ٻيهاريو هو.... روش ڀرا ٻيه ٻيڙي دڪاڻي وٺان." (ٻيڙي دڪاڻي ڪش هٿن بعد) "هٿ ڏسي ڪاريگر کان ڪم وسري ويو. ڏهن ڏينهن بدران ڪاريگر کي بدران ڏينهن ڪم کي لڳي ويا. ان وچ ۾ ڪاريگر سول جي سونهن چڱيءَ طرح ڏسي چڪو هو. سول ڏاڍي سهڻي هئي، جنهن پرستان جي شهزادي، گلن کان هڪ آه نڪري ويئي.

"ها بابا پوءِ." روشن پڇيو.

"ڪم پوري ڪرڻ بعد به ڪاريگر ان گهر کان لڳندو هو. ڪڏهن ڪڏهن گهر ۾ بيٺل سول سان سندس اکيون ميل کائينديون هيون."

"ميل ڇا ٿيندو آهي بابا؟" روشن سوال ڪيو.

"جڏهن وڏو ٿيندين ته پاڻهي پتو پوندو." گلن ٿورو لڳي ٿيندي مسڪرائيندي چيو.

ٿورو ساڻ پئي، ٻيڙي ٻيهر دڪاڻي، ڪش هئي، ڪنگهڪري گلن ڳاله شروع ڪئي، "اڳي هڪ شهزاديءَ جي ڳالهه ٻڌائي هئي مان، روشن، جا هڪ ڏيو وٽ ڪوٽ ۾ ڪڙيل هئي. ساڳي طرح سول به ماٿيلي ماءُ وٽ قيد ۾ پئي وقت کائيندي هئي. ڪاريگر پڇا ڳاڇا بعد هڪڙي ماٿيءَ هٿان سول جي ماءُ کي سول سان شادي جو پيغام موڪليو. پتو اٿي روشن! ماڻس ڇا چوائي موڪليو؟"

"ڇا چوائي موڪليو بابا؟"

"چوائي موڪليائين، ڏيڏريءَ کي زڪام ٿيو آهي ڇا؟ ڪاريگر کي آهن ڏه هزار هٿ ۾؟ جڏهن ٿينس ته پوءِ پيغام موڪلي. جواب ٻڌي ڪاريگر جون لونڊريون ڌوڻ لڳيون. جنهن وڏا ماڻهو تينءَ وڏي بڪا

ڪاريگر نه ڏسڻ وڃي ۽ ڪم نه ٿو ڪري. سو ڪري ان ڪري ڪڏ ڪيا هئائين.

”پوءِ ڇا ٿيو بابا؟“ گلڻ کي ماءُ تسندو ڏسي روشن ٿيو.  
”ڇا وري ڇا ٿيو. ڪاريگر کي پاڻ مارڻو پيو. جمع ڏسهن، تن دن وارن تي به ڪم ڪرڻ لڳو. سال کي ٻه هزار ڪمائي ورتائين. هن ڀيري پنهجي ماءُ جي هٿان سونل جي شاديءَ جو ناپو موڪلائين. سونل جو پيءُ (سڳو) ۽ ماءُ (وڳي) صد بندي مينا نه ڏهن هزار نه روڪ ورتائين، ان کان سواءِ شاديءَ جو سمورو خرچ به گهوت ڀريندو. آخر ڪاريگر جي ماءُ پنهنجا زيور وڪڻي پيسا هٿ ڪري پٽ پرڻايو.“

”ڇڱو ٿيو،“ روشن جي منهن تي مرڪ اچي ويئي، سندس دل نان هڪ وڏو بار لهي ويو.

گلڻ تهڪ ڏنو ۽ چيائين، ”ستاراڙي تي سونل ڳوٺ وٺي نه وڃي اتي بند ۾ پئي. ماڻس چيو ته اسان وٽ رواج آهي ته ستاراڙي تي گهوت سس کي هزار رپيا سلام ڪرڻ جا ڏيندو آهي. ڪاريگر وٽ هاڻي هڙ ۾ تڪو به ڪونه هو، سو ڪٿان ٿو هزار رپيا آڻي. راج مهاڻن ميرٻائين، سڀي چيو ته اهڙو رواج ته اسان نه ڏٺو آهي ۽ نه ٻڌو. هٿون پيڪا ڏيئي کي هڙئون وڙئون ڏيندا آهن. ان ريت پير ۾ پريا ڇه مهينا گذري ويا.“

”ڇه مهينا؟“ روشن حيرانيءَ مان چيو.

”ها بابا ڇه مهينا هڪ ڏينهن ڪاريگر کي هڪ چوڪري چئي اچي ڏني. چئي سونل لکي هئي. ان ئي ڏينهن اڌ رات جو ڪاريگر سونل جي گهر جي ڀتين درواري وٽ موجود هجي. ڪاريگر ويو. ڪس جي پني ٻاهڙ پني. پريان چوڪيدار ”ڪهڙو ڪهڙو“ پني ڪيو. آخر دروازو کليو. سونل نن لٽس ۽ چادر ۾ ٻاهر نڪتي. پني جڻا پٽ تي پٽ جهنگ جهر لڙيندا، ڪرڙن ڪڪڙن مان رستا ڪندا صبح جو اچي اسٽيشن تي پهتا. ريل ۾ چڙهي اچي گهر پيرڻا ٿيا. اهي ئي ست ڏينهن گذريا ته پوليس اچي ڪاريگر جي در تي پهتي. پڪڙي وڃي لاکپ ۾ هنيائونس. ساهڻ

الرام سو هس ۽ چوڪري، سان گڏ گهر مان سامان ۽ روڪڙ جوري  
ڪري ويو آهي. "گلڻ ساهي پئي وري چوڻ لڳو.

"ڪاريگر انهن ڏينهن ۾ ديسي صاحب جي جاء پئي جوڙي. ان ڏنو  
نه ڪاريگر ڪم بي نه آيو آهي ته ٽپي باه ٿي ويو. معلوم ٿيس ته ڪاريگر  
نه قيد ۾ آهي. کيس سارو حال معلوم هيو. ٿاڻي تي ويو ۽ وحي ڪاريگر  
چڏائي آيو. سو روش سائين! ڪاريگر ۽ سونل کي هڪ سهڻو پٽ پيدا  
ٿيو، جنهن جي شادي ڌام ڌوم سان ڪيائون. هاڻي انهن کي هڪ پوٽو  
آهي تنهنجي عمر جو."

"پر بابا! روشن چيو، "بابا منڍو ته چونڊو آهي ته ڏاڏي امان جا وار  
سون جي تارن جهڙا هئا، جي سج جي روشنيءَ ۾ پيا جرڪندا هئا."  
فالج ورتل سفيد وارن واري سندس ڏاڏي، جا هڪ چڱل ڪٽ تي  
ليٽيل هئي، ان جي اکين مان ٽپ ٽپ ڪري ڳوڙها ڳڙڻ لڳا

## جهنم

"نواب" لاءِ اهو پهريون ڀيرو ٿي هو جو پههجي تيمر پوٽيءَ کي حوالي پيٽ سمهڻ ڏنو هئائين. اڳي ايئن ڪڏهن به ڪونه ٿيو هو. بحارن کيس اينرو ته نبل ۽ هيٺو ڪري ڇڏيو هو جو پجن ڏيهن تائين جهوپڙيءَ مان نڪري ٿي ڪين مگهيو هو. سدس ميڙي چوڻدي به انهن پجن ڏيهن ۾ ختم ٿي چڪي هئي؛ ڪجهه کاڌي تي، ڪجهه دوائن تي.

وڏيءَ عمر ۾ دمر جي بيماريءَ سبب هو گهڻو گهمندو به ڪونه هو. گڏائيءَ تي بڪريو هونءَ به بس نس گهنين جي ڦيري ۾ ئي نس ويلن جيترو ملي ويندو هوس. جمعي ڏينهن جامع مسجد ۽ عيدن تي عيدگاه جي ٻاهران وڃي بيهندو هو. الله مالڪ آهي؛ ڪجهه به ڪجهه ملي ويندو هوس.

اڳيان ڏيهن ته آهن ئي ڪونه. ماڻهن جا قلب ڪارا ٿي ويا آهن، اڳي ڏيندا ڪين هئا ته ڏکونيدا به ڪين هئا. ۽ هاڻي..... ڏوه سندن به ڪونه آهي. مهاڳايون به آهن ڳاسي پڳيون! ماڻهو ڏين ته ڏين ڪٿان؟ ڏيڻ وارا هٿ آهن ٿورا ونڻ وارن جو حساب ئي ڪونه آهي. تنهن هوندي به هڪ ئي ڦيريءَ ۾ نواب جو گذر سفر ٿي ويندو هو.

"زيت" ڄاڻي ته چوٽين ڏينهن ماڻس مٽي. پٽس به ڪونه ساڻيس جهڙن مهينن ۾ چوري ڪري ڇڏي ويس.

نواب پٽ ۽ ٺٺن جي موت جي سور کي سانڍي پوٽيءَ جي پرورش ۾ لڳي ويو. هوءَ هاڻي اچي انس ورهين جي ٿي هئي. نواب کيس به پاڻ سان پٽ ئي وٺي ويندو هو ۽ نه وري اڪليو ئي ڇڏيندو هوس. چوڻدي هونءَ جيسين جيئرو آهيان، تيسين ويٺي عيش ڪري. مري ويو ته پاڳ منهن.



فقير لاءِ پنيو تحڪر عيش نه آهي ته ڇا آهي؟

ڇهين ڏينهن نواب جو سهارو سو پاڻ جو سهارو نه ٿيو هو، ۽ شڪ  
پر به ڪافي گهٽائي آئي هئي. تن ڏينهن کان رڳو ڪا به شڪار نه هو.  
اڄ نڪ محسوس ڪيائين ته گهر ۾ رڳو هوس الله جو مان، پاڻ به اهو  
ڏينهن به ائين ئي گذاري هاءِ پر پير پوني اها به راناڪون لنگهڻ سي هئي.  
اٿيو ته پيوائتي اچي ويس؛ ويهي رهيو. هڪ سهارو جو پير پوني سوار  
پيت؛ قدم هلڻ ته ڇاتي؟ ڪجهندي ڪرڪندي جيتن تينن ڪري  
اٿيو، به پراڻيڪون وڌائين ته اکين اڳيان اندازي اچي ويس؛ بيهي رهيو. ساه  
پتي وڃي لٽ ڪيائين، ان جي ٽيڪ تي هلندو وڃي گڏائيءَ جو وٽو  
ڪيائين. رڙهي ٿيو جهوپڙيءَ کان ٻاهر. در وٽ ئي ٽهڪو ڏئي ڪري پوي  
ها پر در جي ٽاڪ ۾ هٿ ڦهيس ۽ بچي ويو.

زيت ڏاڏي کي اهڙي حال ۾ اڳي ڪو ڏنو هو. وڏي وٽس پهتي.  
ڇيائيس ”ابا، اڃا بيمار آهين. مان ٿي وڃان گڏاءِ تي.“  
نواب آئين اکين سان زيت کي ڏٺو. ڇيائيس، ”زيت پت، سمجهان  
ٿو ڦر ٿي ڪوڪاري، پر جيسين ساه جو سڳو سرندو رهندو تيسين توکي  
گڏاءِ تي نه موڪليندس.“

به قدم وڌيو پر وري بيهي رهيو. اکين آڏو اونداهه اچي ويس. زيت  
دوڙي وڃي هٿ ورتس. ڇيائيس، ”بابا! تون ته گهمي به نه ٿو سگهين. هلي  
گهر ويهه، مان ٿي وڃي ماسي مياڳيءَ کان اٿو وٺي اچان.“  
”نه پت به“ نواب چيو، ”اڳي به دفعا کانئس اٿو ورتو اٿئي. هر هر  
گهر ٿو رهائي آهي. مان رڙهندو وڃان ٿو پٺڻ. جهٽ موني ابد.“  
زيت کان رهيو به ٿو؛ ڇيائيس، ”بابا! به مان به ٿي پوسان گڏجي  
هلان.“ ڏاڏي کي ڪجهه چوڻ به نه ڏنائين. دوڙندي وڃي جهوپڙيءَ مان پوي  
ڪٽي آئي ۽ اچي ورتائينس هٿ کان.“

ڪجهه لٽ جي ٽيڪ، ڪجهه زيت جو سهارو، نواب هاڻي ڪجهه

چرڻ جهڙو ٿيو.

ڏسڻ به مٿان هئا سردس جا. سج به اها ڪي مس ڪندي هئي. گهرن جا دروازا اها سد هئا. ڪڏهن ڪو اٿڪر مٽڪر ماڻهو ٻئي نظر چڙهيو نه ته ٿيو پلو. به گهٽيون گهمي ويا به به مائيءَ پوري ئي ملين ۽ به وري ڪو ڏوڪڙ پئسو. ٿينءَ گهٽيءَ ۾ بهيا به اچي نواب کي ڪنگه جو دورو پيو. ڪنگهندي ڪنگهندي هڪ درواري جي دڪيءَ تي ويهي رهيو. هن ائين سمجهيو ته هو اڳتي رڙهي به ڪين سگهندو. به مٿس مس ٿيا هئس ته دروازو کليو ۽ ڪنهن رکي آوار ۾ چيس، "اڙي ڪير آهين؟" نواب سهڪندي جواب ڏنس، "سائين! بيمار آهيان. ساڻي پئڻ لاءِ وسو آهيان. وڃان ٿو."

"هل بابا! هتان هل، ڪنهن ٻئي در تي وڃي ساڻي پٺ." "وڃان ٿو سائين!" چئي نواب لٽ جي تپڪ تي اٿي کڙو ٿيو. زينت اچي هٿ کان ورتس. رست لاءِ هي تحرو نئون هو. هن سمجهيو ٿي ته پئڻ ڪو سهجو ڪم آهي، پر جڏهن پهچي ڪن مان چڙهيون ٻڌائين ته پتو پيس ته ٻئي اڳيان هٿ سگڻ ڪيڏو نه اهڃو ڪم آهي. هن کي هاڻي احساس ٿيو ته هڪ گرھ جيڪو هوءَ کانيندي هئي سو ڪيڏو نه مهانگو هوندو هو.

ڪجهه ڪڻڪندو، ڪنگهندو ۽ سهڪندو نواب اچي بارار پيو ٿيو. اتي تنگيون پڙ ڪڍي پئس، سارو جسم ٽڙڪڻ لڳس، رست سهارو ڏئي هڪ بند دڪان جي ڀرسان وڃي ويهائيس ۽ چيائين: "بابا اتي ويه ته مان ٿي ڪجهه ٻئي اچان." نواب ايتري ته ڪمزوري محسوس ڪئي جو خواهش هوندي به رست کي وڃڻ کان روڪي ڪين سگهيو. ويهڻ سان ئي اچي نواب کي ڪنگه اڀري. اڃا ڪنگهائين ٻئي ته دڪاندار اچي ٻانهن کان ورتس، چڪي ڪٽي اٿاريائيس ۽ جوڻ لڳس.

"اڙي پوڙها! مرڻو اٿئي ته ڪنهن ٻئي دڪان تي وڃي مري. دڪان ئي نه کوليو اٿم ته منحوس جي منهن پيو آهيان."

نواب اتي ان طرف وڃڻ لڳو جڏهن طرف رست وٺي هئي ته ڏاڍو  
 گھٽائڻ ۾ منو ڦرڻ لڳس. هيڏانهن هوڏانهن واحد وڃڻ لاءِ ۾ منو ڦرڻ  
 ويهڻ جي جاءِ ملي، پر جڏهن طرف بي ڏٺائڻ ۾ اٿس بي محسوس ڪيائين  
 ته هرڪو کيس هٿن مان پيو اشارا ڪري ته هيڏانهن ۾ اڃ. سندس دماغ ۾  
 هي اکر هٽوڙي وانگر وڃي رهيا هئا. "آڙي مرڻو اٿئي ته ڪهڙي بي  
 دڪان تي وڃي مري....." آوارن مان جان چڏائڻ لاءِ اڳي وڌو. هن جي  
 اکين اڳيان اوندو چاٻيل هئي. هو ۾ ڏسي پي سگهيو ۽ ۾ ٻڌي. هن کي  
 بس هڪ ئي احساس هو ته رست هن طرف وٺي آهي ۽ کيس ۾ ان طرف  
 وڃڻ کپي. هو ان طرف وڌڻ لڳو.

زيست تي هڪ نابوائڻيءَ رحم ڪري رات جا بچيل مانيءَ جا ڳچا  
 کڻي ڏيا. زيست کي حن الانبي چا ملو مانيءَ جي ٺڪرن کي پوئتيءَ جي  
 پلو ۾ ويڙهي خوش خوش ڏاڏي ڏانهن موٽڻ لڳي. واٽ تي ماڻهن جو ميڙ  
 ڏٺائين. سمجهائين ۾ ڪو باريگر هوندو. دل چٽڪ ڪيس ۾ پر هن بهنجي  
 ڏاڏي کي ڏٺو ڪارڻ ٻئي گهريو ته کيس ڪينري نه کوز ساري ماني ملي آهي.  
 سوچيائين ته ڏاڏي کي چوڻديس، "بابا! هاڻي تون پنڻ نه ويندو ڪر، مان ٻئي  
 پني اينديس. مون کي پنڻ اچي ٿو."

زيست جڏهن دڪان وٽ پهتي ته ڏاڏي کي اتي هڪو ڏٺائين. اتي  
 رڱو ٺڪون ۽ کانگهارا پيل هئا. هيڏي هوڏي بهاريائڻ ۾ ڏاڏو نظر ڪو  
 آيس. هڪ وانهڙو کان پڇيائين، "ڪاڪا! منهنجو ابو هتي ويٺو هو.  
 ڪاڏي ويو؟"

"جهنر ۾" وانهڙو ٽڙيءَ مان چيس. نرم ۽ معصوم دل ۾ حن  
 چيٽ چڙهي ويئي.

"جهنر ۾؟ جهنر چا آهي؟" هوءَ سوچڻ لڳي.

زيست ساڳس ٻرن تي موٽي. سامهون اهوني ماڻهن جو ميڙ مليل هو.  
 سوچائڻ متان ڏاڏو ان گوڙ ۾ هجي. ويجهو بهي نه ڏٺائڻ ۾ سندس ڏاڏي  
 جي لٽ ميڙ جي باهراڻ پڳي پئي هئي. ماڻهن جي ٽنگس ۽ پاس مان

حاء جوڙيندي وڃي وڃ ۾ پهنئي. ڏٺائين ته سندس ڏاڏو ڪريو پيو هو ۽ ان  
جي پيرسان رت جو دُٻو نظر پئي آيو. بوميءَ جو پلو سندس سڌرن هٿن مان  
چڏائجي ويو ۽ مانيءَ جا پاروئا ٽڪر وڃي هن جي ڏاڏي جي رت ۾ پيا.  
زينت سوچيو "شايد جهنر اهو آهي."  
"ابا" ڪري وڃي ڏاڏي جي چچريل ۽ چيٽاڙيل لاش تي ڪري.

## تنهنجي نالي ۾

جڏاڏاري نيل ڪنٽ ڪيلاش ٻرت تي هڪ عمارت ٻاهران مرگه سالا  
ني ويهي پدمر آسڻ رماڻي تپسيا ڪري رهيو هو. سندس مستڪ نئي چنڊر  
مان جي جوت جرڪي رهي هئي. ان جي جتانن مان گنگا ماني ٻڪري  
گڙگاٽ ڪڍي ور وڪڙ ڪائيندي راجا پاڳيرٿ جي وڏن کي نرواڻ پراپت  
ڪڍي پاپ هريدي پني پڪيڙيندي رهي رهي هئي. ڪيلاش پتيءَ جي  
پٺيان سندس واهڻ ننڍي ڍڳو چري رهيو هو.

اوچتو پري کان ويٺا جي جهنگار ٻڌڻ ۾ آئي. نارد مني هري  
ڪيرتن ڪندو شري نارائڻ جي مهما ڳائيندو مهاديو جي ۾ ۾ اچي بيٺو.  
سندس چپن تي مسڪراھٽ ۽ اکين ۾ شوجي هئي. ويٺا جي تارن تي زور  
سان هٿ هڻندي، نارد 'نارائڻ نارائڻ' جو حاب ڪرڻ لڳو.

شو مهراج، جو پٿر جي بت وانگر هڪ هٿ ويٺو هو تنهن ۾ هلڪي  
چرپر پيدا ٿي. اڪيون کولي نارد ڏانهن نهاري مرڪي ڪئي ماڻ ڪئي.  
نارد شڪر کي اڪيون کوليدي ڏسي پنهنجي ويٺا کي وڌيڪ واڄت ڪڍايو  
۽ وڏي آواز سان نارائڻ نارائڻ پڪارڻ لڳو.

شو شپوه نارد ڏانهن نهاري مني پابوه مان پڇيو، "نارد مهراج، اح  
وري ديو لوڪ ۾ ڪهڙي آڳ لڳائڻ آيو آهين؟"

"آڳ! مان لڳائڻ نه پر آڳ وسائڻ آيو آهيان. اها آڳ جا تنهن جي  
نالي ۾ لڳائي وڃي ٿي."

"تنهن جي نالي ۾؟" نارد، ڳجهارتون ڇڏي پٺاءِ معاملو ڇا آهي؟  
نارد هٿ ٻڌي سيس نوائي چيو، "هي پولاناتا دئيتن ۽ ديوتائن  
جيڪو سمونڊ ولوڙي امرت ڪڍڻ کان اول وڪ وٺو ڪڍيو هو ۽ جو توڻي  
ديوتائن جو سومان ڪيو هو، ان وڪ جو قدر ڪرڻ وارو دنيا ۾ رهيو ئي  
ڪين آهي. هرڪو پاڻ لاءِ امرت ۽ ٻي لاءِ وڪ جو ٿو ويچار ڪري."

"نارڊ، پرولين کي پري ڪري ڪا سٺين ڳالهه ٻڌا،  
 "ڪهڙي ڳالهه ٻڌائين؟ مهراج، هل گذري نه سمجهو حال انهن سان  
 پساين؟"

شو مهراج ۽ نارڊ سي ومان ۾ سوار ٿي دهليءَ جي ٻاهريان اچي لڏا  
 گورڪ نات جي شين جو اوچڻ اودي شهر جي وڏي شومندر ڏانهن روانا  
 ٿيا. شوالي جو پيٽلي ڪلس پهچي جهپ آڪاش جي چاٽيءَ ۾ نسي  
 رهيو هو. شو مندر جي در تي سڱ مرمر جو ننڍي ڍڳو اکون کولي هر  
 ايندڙ ويدڙ کي ٽڪي رهيو هو. اتان لنگهندي شو مسڪرائي ڏٺو. مندر مان  
 منڪن ۽ گهٽن جا آواز اچي رهيا هئا. شو مهراج ۽ نارڊ جي عام اساس  
 جي ڪپڙن ۾ هئا سي به هڪ هڏ ٿي بيٺا. وچ مندر ۾ ڪاري پٿر جو  
 شو لنگ ڪٽل هو، جنهن تي ڪوري ڪنگريءَ مان جل ڌارا لٽ ڪري  
 ڪري رهي هئي. هر پگت پگتي ۾ لين هو.

اوچتو منڪن ۽ گهٽن جو آواز بند ٿي ويو ۽ ميني پگت به به  
 مهاديو جو نعرو هڻي گوڏا ڪوڙي ڏندو ت ڪرڻ لڳا. پگتي پوري ٿي ته  
 اٽڪل ڊرن کن نوجوان اڳتي وڌيا. انهن مان هڪ چڻو جو سندن ليڊر ٿي  
 نظر آيو به قدم اڳتي وڌيو ۽ چوڻ لڳو، "مان شو سينا جو سپاهي." نوجوانن  
 مان هر هڪ چوڻ لڳو، "مان شو سينا جو سپاهي."  
 "پرنگيا ٿو ڪريان."

"پرنگيا ٿو ڪريان" نوجوانن اچارو.  
 ته جيئن منهن جي ديش ۾. "نوجوانن وعدو ڪيو.  
 "هڪ به ڳڻو گهاٽڪ جيئرو آهي، تبين مان سڪي ٿي ڪين  
 سهلس."

ٻارهن نوجوان هڪ آواز ۾ مٿيان اکر اچارڻ لڳا.  
 نارڊ چمڪندڙ اکين سان شو مهراج ڏانهن ڏٺو. شڪر سارو وسو ٿي  
 ويو ۽ نارڊ کان پڇڻ لڳو، "چاهي سڀ ڪجهه منهن جي نالي ۾ ٿي رهيو  
 آهي؟"

## ڊونا

اڄ به پليٽ فارم تي ان وقت پهتس جھن وقت ريل جي رفتار ۾  
ڪجهه تيري اچي چڪي هئي. ڪي ماڻهو ڊوڙي چلانگ ڏئي ريل ۾  
سوار ٿي رهيا هئا. پر مان ان مان تہ ماريو آهي نہ. ڪري پوان جي  
احساس منهنجن قدم کي پليٽ فارم سان جڪڙي ڇڏيو. قدم ڇڏائڻ  
لاءِ حينس ڪوشش ڪيم تين بدن مان ڊوڙي ڪري وٺي ۽ سڃاڳ ٿي  
ويم. اڪيون ٽائيمر پيس ڏانهن ڪهي ويون، تپو ڏيئي هٿ مان اٿيم ۽ سٺو  
غسلخاني ۾ گهڙي ويم.

شاوڙ هيٺان سوچڻ لڳم تہ سيمسٽر ٿيڻا هئا تہ اسان جي زماني  
۾ اڳيان به تہ هئا. سال سڄو عيش ڪندا هئا، پوان به هفتا ڪتاب  
ڏسي وڃي امتحان ۾ ويهندا هئا ۽ پاس ٿيندا هئا اسان به تہ آهيون، هڪ  
سيمسٽر ترم پورو ٿي تہ ٿو ٿئي تہ پيو تيار. هڪ امتحان جو ٿڪ اڃا  
لٿوئي نہ آهي تہ بيا اوجاڳا ۽ وري. ڪيڏو نہ احتياط رکون ٿا اسادن  
جو؟ ڄڻ اسان جي قسمت جون واڳون سڌن ٿي هٿ وس ۾ آهن، ۽  
اٿيس! اڳي ڪير ليکيدو هو انهن ڳالهين کي. اٿيندس. اڙي دير نہ  
ٿي وئي آهي اڄ پي؟ ڊپارٽمينٽ. پليٽ فارم، اٿيندس. ريل، اسادن.  
گارڊ! ڪس ۾ زوردار سڀني وڳي. اڄ به اٿيس جي ريل هٿ مان  
نڪرڻ واري هئي. ڦٽي به نہ ڏنم، پنهنجي ڊپارٽمينٽ ڏانهن روانو ٿي ويم.

اڄ ئي مون کيس ڏٺو، هوءَ سهلين سان پنهنجي ڊپارٽمينٽ ڏانهن  
وڃي رهي هئي. زاهد ٻڌايو هو: "عرفان! ڏسڻ پئڻ وٺان آهي هوءَ." بهرين  
نظر ۾ تہ پلي نہ لڳي. سانورو رنگ، گول چهره، گهڻيدار وار، پر سڌس  
انگ انگ خاص طرح گهڙيو ويو هو ۽ ان جسم تي ڪارڊراءِ جي چٽ

ٻيڪه دريس! مان کيس ڏسندوئي (محيي و مر) هو بهيڪه دسديون منهنجي  
 اڳيان لنگهي وڌي، نور جي لائ ۽ حوسو، جي لهر ڪجهه وقت تائين  
 منهنجي حواس مي پچائجي ويا. ڪا خاص نه آهي: پر ڪيڏي ڪٿڻ  
 اٿس منجهس؟ هو تازو يونيورسٽي ۾ آئي هئي.

▲ فشن ۽ فيوڊ (Fission and Fusion) - استاد سمجھائڻ لڳو،  
 فشن ته آهي ئي نه سنڌ وجود، کيس ڏسڻ سان ئي منهنجي جسم جا  
 ائٽم ٽٽڻ لڳا ۽ فيوڊن....؟

ڌماڪو انڊلٽ جا ست ئي رنگ ۽ وڌيڪ! ڪيئي وانگر ڦهلجندڙ  
 دونھون: تباھي! قيام! مان خواب ڏسي رهيو هوس. ڪيئي وانگر ڦهلجندڙ  
 دونھون سميتجي رهيو هو، ڳلائي رنگ هر طرف ڦهلجڻ لڳو ۽ هو پنڪه  
 ڪارڊ راءِ دريس ۾ ظاهر ٿيڻ لڳي. ٻيو ڌماڪو ٿيو ۽ هو لاتعداد  
 پروٽون، نيوترون، اليڪٽرون وغيره ۽ تقسيم ٿي وئي.  
 ”ڊونا“ مان هڪ وڏي دانهن ڪري جاڳي پيم.

”يورپڪا“ آرڪمڊير وهندڻ جي تب مان دانهون ڪڍڻ ٻاهر ڀڳو.  
 ”ڊونا“ مون آرڪمڊيز وانگر هڪ وڏو مسئلو حل ڪيو هو. سدس  
 نالي جو مسئلو.

هو ان نالي سان يونيورسٽيءَ ۾ مشهور ٿي وئي، نه رڳو اسان  
 چوڪرن ۾ پر پنهنجن سھيلن ۾ پڻ..  
 محمد ”هیلو“.

”ڪير عرفان؟“

”اوهان ڪير ٿا ڳالهايو؟“

”مان ڊونا آهيان.“

”مان عرفان نه آهيان،“ منهنجي دل هڪ ڌڪ ڳايو.

مون ڏڪندڙ هٿن سان ٽيليفون جو چونڳو ڪريڊل تي رکيو.

”مان عرفان نه آهيان، ڊونا! مان عرفان آهيان. مان عرفان آهيان.“

منهنجي رڳ رڳ رڙي اٿي.



"مان عرفان نه آهيان،" مون رڙ ڪئي.

جوڪدار، جو مون کي هاسٽل جي ڪمري مان سڏي آيو هو، سو  
حيراني سان تڪڙ لڳو. مان سدس اکين ۾ اکيون کپائي چيو، "مان  
عرفان نه آهيان!"

"پر اوهان ان وقت ته چيو هو،" مان عرفان آهيان.

"مان ان وقت عرفان هئس، هاڻي عرفان آهيان، ٽيليفون وقت مان  
عرفان نه هئس،"

مون دل ٽي دل ۾ چيو، حبالن ۾ جوڪدار کي مخاطب ٿي چوڻ  
لڳس، "خبر اٿي چريا! ڪنهن جو ٽيليفون هو."

"ڊوما،" مون چرڪ ڀري راهد ڏانهن ڏٺو، هو چئي رهيو هو، "کي  
مان تنهنجو خط پهچايو هو."

"ڪهڙو خط؟" مون گيت ڏسڻي پڇيو. مون کي پنهنجو آواز به اوڀرو  
پئي لڳو.

"اهو خط، جو توکان ان ڏينهن گم ٿي ويو هو،" هن ورائيو. "ڊوما  
کي مان خط لکندو هوس، پر اهي کيس نه هٿون هٿ ڏيڻ لاءِ هوندا هئا،  
پوسٽ ڪرڻ لاءِ. لکي، پر. تي دفعا پڙهي ڦاڙي ڇڏيندو هوس. انهن مان  
هڪ گم ٿي ويو هو!" منهنجو لونڊريون ڌٻوڻ لڳيون. رڙ ڪري راهد کي  
چيم، "هيءُ ڇا ڪئي، بيوقوف!"

▲ امان! مان احتياط ڪريان ٿو. امان، تنهنجو تابعدار پٽ، تنهنجو  
حڪم مڃي رهيو آهي. امان، مان گاڏيءَ کي چرندو ڏسي، پليٽ فارم تي  
هوندي به ان ۾ سوار نه ٿيندو آهيان. امان، مان ائين احتياط ڪندي،  
گاڏيون وڃائيندو رهيو آهيان. امان، مان ڊونا کي ٽيليفون تي ٻڌائيندس ته  
مان عرفان نه آهيان. يونيورسٽي اچڻ کان اول بابا چيو هو، "عرفان اتي  
وڃي رهيو آهي، جتي قدم قدم تي مها چار آهي. ڪروٽري جي چار  
کان به وڌيڪ مضبوط ۽ ظالم سنڀالي قدم کڻجانءِ پٽ!"

"نانا، مان سسالي ۱۵۰۰ ڪيو آهي. انا، مان ۱۰۰۰ ڪيو آهي ته مان عرفان به آهيان. انا، مان عرفان آهيان، سهجو عرفان. مان امان جو عرفان آهيان. ڊونا جو عرفان به آهيان. امان، مان سهجي گود ۾ لڪيڻ آهيان ٿو سهجي رڻي جي پلانڊ هيٺ. مون کي بچاء، امان، مون کي بچاء انا، مون کي بچاء هن چار کان. مها چار کان. تيليمون جي نار کان. ڊونا کان؟" ان رات مون ٽرنڪڪلاير جون ٻه ٽڪيون کاڌيون.

▲ "ڊونا ڪير آهي؟" هن مون کان پڇيو.

"ڊونا ته اوهان آهيو نه؟" مون کيس چيو.

"نه، مان ته فرح آهيان."

"چا اوهان ڊونا ته آهيو؟"

"آهيان به ۽ نه به."

"اها ڳالهه مون کي سمجه ۾ ڪانه آئي."

"عرفان! مون کي پتو ته اصلي ڊونا ڪير آهي، جنهن جو مون تي نالو رکيو آهي؟"

"ڊونا! اصلي ڊونا ته اوهان آهيو. اوهان کان سواءِ ٻي ڊونا جو وجود ئي نه آهي زماني ۾."

"اهو نالو اوهان مون تي ڇو رکيو؟"

مون ورائيس، "مون جنهن اوهان کي ڏٺو، ته محسوس ڪيو ته اوهان ڊونا ئي آهيو. ان ڪري اوهان؟ کي ڊونا سڏڻ لڳم."

"فرح نالو ڀرو آهي ڇا؟" هن پڇيو.

"جهڙيءَ طرح هر بهرين دريس اوهان جي جسم لاءِ هوندي آهي، اهڙيءَ طرح هر سٺو نالو اوهان جو ئي آهي. فرح، ڊونا، اشاء آهي ته سڀ اوهان جا نالا ئي آهن نه؟" مون چيو.

"ڏس عرفان! يا ته تون فلاسافر آهين يا پاڳل. تون آهين ڇا؟"

"مان عرفان آهيان،" مون معصوميت سان چيو. هو مون کي عجيب نظرن سان ٽڪڻ لڳي.



محبت!

محبت؟

فلرت!

مان پاڻ کي چور سمجهڻ لڳس. اهو چور، جو رات جي اوناهي ۾  
پهريون ڀيرو ڪهن گهر ۾ گهڙيو هجي ۽ اوچتو اليڪٽرڪ بٽڻ جي  
ڪلڪ جي آواز سان گڏ سندس ظاهر ۽ باطن ايڪس ري پليٽ وانگر  
صاف ۽ ظاهر ڏسڻ ۾ اچي.

سامهون ريل ٻيڻي هئي ۽ مان پنهنجي پيرن هيٺا پليٽ فارم کي  
گسڪندو محسوس ڪرڻ لڳس.

## جڏهن رئوف جون گڏنس خراب ٿيون!

اها ڳالهه ان وقت جي آهي، جڏهن رئوف پنهنجون گڏنس خراب ڪري چڪو هيو. اسان کي پوءِ ٽنهن پوءِ جڏهن همراھ ماڻهو ٿي در جي ڄاڻ وٺ ڪري ڇڏي ڪري ڇڏي. مرڻيگ حالت ۾ ڇيائين، ”دوستو الوداع“ چيو جوابو معاف ڪيو. رندگي آهي ته قيات ۾ ملنداسون. ”اسان تڏي (مان، حميسو ۽ شمون) ڪل روڪي نه سگهياسون، جنهن تي رئوف ماه ٿي ويو ۽ رڙ ڪري ڇيائين: ”طالبوا ڪجهه ته خدا جو خوف ڪريو، مان مري رهيو آهيان ۽ اوهان ڪل پيا!“

خوف جي لفظ جوڻ وقت خدا جي خوف يا بيماريءَ جي شدت سبب رئوف جو سڄو بد ڏڪڻ لڳو. اسان دوستن ايمرجنسي ميٽنگ گهرائي جنهن ۾ رئوف بيماري سبب شامل ٿي نه سگهيو. ميمبر ۴/۳ موجود هئڻ سبب ڪورم پورو هيو. حميسي رٿ پيش ڪئي ته بهتر ائين آهي ته رئوف کي ڳوٺ پهچايو وڃي، ان رٿ کي ڪنهن نه ٽيڪو ڪونه ڏنو، ان ڪري پاس ٿي نه سگهي. اسان جي ڪنٽر بؤڪ ۾ (جنهن ۾ هر رڙ چئني جڏهن جي گڏيل آمدني ۽ خرچ ڪاتي بئلس ڪڍندا هئاسين) باوجود پندرهن رپين ڏيکارڻ جي حقيقت ۾ هٿ ۾ ساڍا ٻارهن رپيا هئا، اصح جي بدران جو خرچ اڃا ڪتاب تي ڪونه ڇڏيو هئاسين) جيڪي رئوف جي ڳوٺ جي ويجهي اسٽيشن تائين ڏهن ورهين کان گهٽ رئوف جي اڌ ٽڪيٽ لاءِ پورا ڪين هيا. آخر منهنجي رٿ ته رئوف جو هتي باقاعدي علاج ڪيو وڃي متفق طور پاس ٿي. هاڻي اهڙي حڪيم يا ڊاڪٽر جي تلاش هئي جو انهن پئسن مان گهٽ ۾ گهٽ ٽن ڏينهن تائين رئوف جو علاج ڪري. باقي رهيو اسان جي خوراڪ جو

مئلوان جو ضامن ته خدائي آهي.

اسان چارئي باوجود بگوانائي نه هئڻ جي سبب مهسا امحور مروءيءَ خاطر) گڏ رهڻ ڪري پائبيءَ جي رستي ۾ پنهنجي چڪا هٿاسون مان سڀي ۾ سڀو ۽ وڌيڪ پڙهيل (مشرڪ پاس هيس) هئڻ جي ناپي مٿي ۽ پورچيءَ جي عهدن تي مقرر هيس، چارئي چٽا صبح جو مرون جي پريءَ تي وڃي بيهندا هياسون. جتي اسان مان ڪنهن نه ڪنهن يا ڪن يا سڀي کي مروزي ملي پوندي هئي، هرڪو پنهنجي آمدني اچي مون وٽ جمع ڪرائيندو هيو ۽ حرج سڀي جي گڏيل آمدنيءَ مان ڪيو ويندو هيو. اسان مان ڪنهن به ڪڏهن اها شڪايت ڪانه ڪئي هئي ته ڦٽائو ٿورو ٿو ڪمائي ۽ مان گهڻو.

ڪم تي ايندي ويندي دڪن جي پاڙي ۾ منهنجي نظر هڪ دواچاني تي پوندي هئي، جنهن جو بورڊ پڻ حڪيم صاحب وانگر پنهنجي طبعي عمر حتم ڪرڻ تي اچي پهتو هيو، مون رڙ ڪري چيو ته ڇو نه يارو رنوف جو علاج حادق حڪيم حامد ميان کان ڪرايون جو دڪن جي پاڙي ۾ رهندو آهي. حڪيم صاحب ڏٺو ته سڀني هيو، پر سندس نالي ۽ حذاقت مان واقف نه ڪين هيا، سواءِ منهنجي جنهن سندس نالو لقن سميت بورڊ تي پڙهيو هيو.

مولو دائي جي گڏهه کي پلائي ان تي رنوف کي ويهاري اسان سڀ جلوس جي صورت ۾ حادق حڪيم جي دواچاني ڏانهن روانا ٿياسون، (اسان سڀني ۾ مولو به شامل هيو، جنهن انڪشاف ڪيو هو ته سندس گڏهه هن جي موجودگي ۽ ڊگهي ڏانگ کان سواءِ هڪ قدر به اڳتي وڌڻ جو روادار ڪونه هيو) پهريائين گڏهه پهتو پوءِ اهرڙي طرح زمين ۾ کپايا جو واقعي مولا بخش (مولوءَ) جي همت ۽ محنت ٿي هئي، جا انهن کي اتان جدا ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي. مولوءَ جي گڏهه جي گم جي مشهوري چوٽ چڙهيل هئي، ان ڪري جتان پئي لنگهياسين ته ٻارن ۽ وڏن جي ٽولين تائين ۽ ٽين جي دهن کي ڪائين سان وڃائي اسان جي اڃيان پي ڪئي. ان بي هنگم موسيقيءَ جو اثر گڏهه جي اٻڻن سبتن ۽ ٻڏن تي مان صاف پي نظر آيو، ٻارن جي ميڙ اسان جو حادق حڪيم جي دواچاني تائين ساٿ ڏنو. ان ئي گوڙ ۽ شور سبب حڪيم صاحب پنهنجي

دواخان جي اڪيلي تن جيڪڏهن واري ڪرسي جهڙي جي چوڪن ٻيٽ کان سرون ڏيل هون، حالي ڪري درواري وٽ اچي سٺو. دواخان جي درواري تي جلوس کي پهتو ڏسي حڪيم صاحب حرايءَ ۽ ڪاوڙ مان هڪ اهڙي رڙ ڪئي جا انهن چوڪرن جي طوفان بدتميريءَ کي سد پٽڻ ۾ ڪمياب ٿي، جهڙي ڪري ڳليءَ جي گهرن جون تقريباً سڀ دريون کلي چڪيون هون، جن مان ننڍيون، وڏيون ۽ وڇيون مردانيون، رانيون ۽ ساراٿيون ڳچيون ڪري ڳوڙ شور جو ڪارڻ تلاش ڪري رهيون هون. اسان کي پناهه دواخاني ۾ گهرڻ ۽ گڏهه جي واپس ڪرڻ بعد ئي ملي.

گڏهه تان لاهي جهڙي وقت رنوف کي اسان ٽئي چڻا هوش ۾ آڻي رهيا هئاسون ته ان وقت حڪيم صاحب جي جلال واري رڙ پٽڻ ۾ آئي، ”يار جون گڏيس حراب ڪري هاڻي آيا آهيو مون وٽ!“

مان به هوڙهيائي ڪري پڇي ويٺم، ”حڪيم صاحب! اهو گڏيس ڇا ٿيندو آهي؟“

حيرانيءَ مان مون ڏي ڏسدي حڪيم صاحب وراڻيو ”مياڻ! توکي گڏيس جو پتو به ڪونه آهي، پڙهيل ڇا آهين؟“

مان مٿرڪ جي لڇ رکڻ لاءِ چيو: ”مان اڻ پڙهيل آهيان حڪيم صاحب.“

حڪيم مون ڏانهن اهڙي نگاهن سان ڏٺو جي چئي رهيون هيون، ”تنهن ته اهڙا پاراڻا سوال ٿو ڪرين؟“

چيائين، ”مياڻ گڏيس چئبو آهي گردن کي. انسان جي جسم ۾ به گڏيس ٿينديون آهن، هڪ سڄي طرف ۽ ٻي ڪپي. انهن کي سڏيءَ ۾ هڪيون سڏيو آهي.“

ان ڏينهن مون کي معلوم ٿيو ته فزيالاجيءَ ۾ جي مان ڪڍير

(Kidnies) پڙهيون هيون، سي طب جي زبان ۾ گڏيس سڏيون آهن.

حڪيم صاحب رنوف جي سس تپاسندي چيو ته، ”اها سڄي

حرڪت ليور (Liver) جي آهي، جهڙي حرايءَ جا اثر گڏيس تي

پيا آهن. نتيجي ۾ استسما جا اميجاڻ صاف ۽ واضح نظر اچن ٿا. اوهان

قاروره به نه ٿا ٿورو آهي به؟ حيرت ۾ آهي تشخيص مون ڪري ڇڏي

آهي، وقت سر بها آهيو، محور ۾ مون وٽ ٺاهڻ ڪرڻ جي لعاب ۾  
جاليه ڏيهن تر ڪيل موجود آهن، استعمال سان روز هڪ نه اجات  
ٿيندي ۽ هفتي ۾ هڪراه.

”الله کي پيارو ٿي ويندو.“ مهجي وات مان مڪري ويو، حڪيم  
صاحب اکين ۾ شوجي ۽ مهن تي مسڪراھ آڻيندي مونکي ”نامقول“  
جهڙي خطاب سان نوازيو.

فرق صاف ۽ ظاهر هيو، باوجود پيرانه سالي ۽ مهن تي سحتي هئڻ  
جي حڪيم صاحب جي دل گلاب جي گل وانگر نرم ۽ مارڪ هئي،  
مان ان کي وڌيڪ نرم ڪرڻ لاءِ چيو، ”حڪيم صاحب! اسان سڀ  
پرديسي آهيون، اسان وٽ ڪل ساڍا ٻارهن رپيا آهن. ان موجب علاج  
ڪجو، حڪيم صاحب منهن تي مرڪ آڻي چيو، ”بچا فڪر نه ڪر،  
پنج رپيا لڳندا هفتي جي دوا جا پنج رپيا لڳندا، انگيش جا باقي اڍائي رپيا  
سي اوهان گندھ جي بجاءِ نانگي جي سواريءَ ۾ ڪم آڻجو.“

حڪيم صاحب تيل جي سڄي طرف واري حامي مان هٿ جيڙي  
سرنج ۽ اشد آگر جيڙي ڪٽيل سٺي ڪٽي. مون ڏٺو ته رنوف جي مهن  
تي پگهر جا ڦڙا ظاهر ٿيڻ لڳا. هٿ ٻڏي حڪيم کي چيائين، ”سائين  
مان يوناني علاج ڪرائڻ آيو آهيان. سٺي نه هٿائيندس، اوهان دوا جا ٻل ڏه  
رپيا وٺو، مون کي ٻن هفتن جي دوا ڏيو.“

هاڻي به جنهن رنوف جي ليور (Liver) يا گببس (Kidnies)

جي حراب ٿيڻ جا اميجاڻ نظر ايندا آهن ته حڪيم حامد ميان جي  
انجنيڪشن جي حوالي سان اهي خود بخود حتم ٿي ويندا آهن ۽ ٻئي  
ڏينهن اسان تنهن سان گڏ مزدورن جي پڙي تي بيٺل نظر ايندو آهي.



چرچو - ساپيا

جائوبيءَ مان ٽڪرو

۱۰ - آڪٽوبر ۱۹۷۷ع، ڪراچي.

مشتاق اڄ لاڙڪاڻي مان ٽيليفون تي خبر ڏني ته منهنجو دلي دوست  
الله بخش انصاري فوت ٿي ويو. رب مرهيس.

## ڪجهه خط

ڳاڙهي موري  
٦- مارچ ۱۹۴۴ع

جناب الله بخش انصاري صاحب.

السلام عليكم! حيرت وني وٺي، جنهن 'اديب سٺ' جي هڪ شماري ۾ سرورق تي پڙهيم: 'لکيڙ لاءِ پتو: الله بخش انصاري، ايس نريڪ امام بارگاه لاڙڪاڻو.' ان ۾ حيران ٿيڻ جي ٻي ته ڳالهه ڪانه هئي، سواءِ ان جي ته منهنجو نالو پڻ الله بخش آهي، ذات جو مان به انصاري آهيان ۽ تخلص به ساڳيو آهيان ڇا ائين ته نه آهي، اسان ٻه جسر ۽ هڪ روح آهيون؟ مهرباني ڪري وريٽر ٺهال ۾ ورندي ڏيندا.

توهان جو  
الله بخش انصاري

لاڙڪاڻو  
۱۲- مارچ ۱۹۴۴ع

دوست انصاري صاحب.

وعليڪم السلام! واقعي حيرت جي ڳالهه آهي. نالو ۽ ذات ساڳي ته گهڻن ماڻهن جي ٿي سگهي ٿي، پر ان سان گڏ تخلص به ساڳيو هجڻ هڪ عجيب اتفاق آهي. مان اوهان بابت وڌيڪ ڄاڻ رکڻ گهران ٿو. اوهان جي عمر ڪيتري آهي ۽ اوهان ڇا ڪندا آهيو؟ اميد ته جواب ڏيندا.

اوهان جو  
الله بخش انصاري

ڀاڙهي موري  
۳۰۔ مارچ ۱۹۴۴ع

سائين الله بخش انصاري صاحب.

سدا سلامت هجو، مان خيرپور ضلعي جي هڪ ڳوٺ موريءَ جو  
رهندڙ آهيان. عمر ويهاريو سال کن آهي. ڳوٺ جي پرميان ئي هڪ واهڻ  
۾ سستي ماسٽر آهيان. اوهان به مهرباني ڪري پنهنجي حال احوال کان  
واقف ڪندا ۽ اهو به لکندا ته اوهان پنهنجو تخلص تبديل ڪندؤ يا مان  
ڪريان؟

اوهان جو پنهنجو  
الله بخش انصاري

لاڙڪاڻو  
۸۔ اپريل ۱۹۴۴ع

برادر مر الله بخش انصاري

منهنجي عمر پڻ ويه ورهيه آهي. قد پنج فوٽ ست انچ، مٿي تي رڌ  
جي ان جهڙا وار آهن ۽ شڪل آفريڪا جي رهاڪن جهڙي. مٿرڪ پاس  
آهيان ۽ روينيو ۾ ڪلارڪي ڪندو آهيان. جناب حاجي محمود خادم  
'اديب سنڌ' رسالي کي ترتيب ڏيندو هو. ان جي بدلي دادوءَ ٿي آهي. راح  
ڪاتي ۾ ملازم آهي، ان ڪري 'اديب سنڌ' جي سرورق تي مهسجو پتو  
لکيڙه ڪرڻ لاءِ ڏنو اٿائين. منهنجو خيال آهي ته اوهان پنهنجو تخلص  
بدلايو ته چڱو. مهسجا نظر ان تخلص هيٺ ڪافي شايع ٿي چڪا آهن.  
وري به اوهان جي مرضي.

اوهان جو  
الله بخش انصاري

ڳاڙهي موري  
۱۶۔ اپريل ۱۹۴۴ع

ادا انيس

اهو تحلص اوهان کي ٻيڻ هجي. مان بدلائي 'حباب' رکيو آهي. يارا اها حوشيءَ جي ڳالهه آهي، جو هر عمر آهيون. ڇا ائين بهتر نه ٿيندو ته هڪ ٻئي سان روبرو ملجي ته ته به اوهان پنهنجو فوٽو موڪلي ڏيو ته ڏسان. مهجڻو آفريڪا ۾ رهندڙن جهڙو دوست نڪري نقشبن ڪيئن آهي! اهو به عرض ڪرڻ مناسب سمجهان ٿو ته منهنجي شڪل به گورن انگريزن جهڙي ڪانه آهي.

اوهان جو پاءُ  
'حباب' انصاري

موري  
۶۔ آگسٽ ۱۹۴۴ع

ادا انصاري

۱۶۔ جولاءِ جي مجاهد جو ٽهڻ اس ۾ ڪنهن ضروري ڪم سان سائيڪل تي خيرپور ويو هيس. موٽندي ڏينهن لڳي ويو. ٽي چار ڏينهن ته هوش ڪونه هو. هفتو کن ڏاڍي ڪمزوري رهي. ڪجهه ساهه کڻڻ جهڙو ٿيم ته اوهان جي خط جي پڇا ڪيم. هڪ جي بجاءِ ٻه خط اوهان جا آيل هئا. تفصيل وار حال ٻئي دفعي لکندس. اڃا ڪمزوري آهي. مٿو ٿو ڦاٽي. اوهان تعجب ڪندا هوندا ته منهنجي اکرن کي ڇا ٿي ويو آهي. مان پاڻ پنهنجا اکر سڃاڻي نه ٿو سگهان. شايد بيماري سبب قلم پوري طرح پڪڙي نه ٿو سگهان. هاڻي خدا حافظ.

اوهان جو  
'حباب'

موري  
۲۰۔ آگسٽ ۱۹۴۴ع

برادر مر الله بخش انصاري صاحب!

اسلام عليڪم! اوهان کي هڪ ڏک ڏيندڙ خبر پتايان ٿو ته اوهان جو دوست الله بخش انصاري چار ڏينهن اڳ فوت ٿي ويو. رب بخش، مسجن پيارن دوستن مان هو. مرڻ گهڙيءَ تائين اوهان کي ياد ڪندو رهيو. توهان جي ايدريس به ان وٽان معلوم ٿي هئي. مرحوم هڪ فوتو مون سان گڏ ڪڍايو هو. خيال هئس اوهان ڏانهن موڪلڻ جو، پر ٻار ته راه رياضي وٺي ويو. فوتو موڪليان ٿو. فوتي ۾ ٽوپيءَ سان مان بيٺو آهيان. مرحوم ڪرسيءَ تي ويٺو آهي. منهنجي سڄي پانهن سندس ڪهي ڪلهي تي رکيل آهي. مان به سنڌي ماسٽر آهيان.

غمزده  
غلام عباس سومرو

پتو:  
سنڌي اسڪول موري،  
پوسٽ بگازهي موري.

لاڙڪاڻو  
۲۸۔ آگسٽ ۱۹۴۴ع

ادا غلام عباس!

اوهان جو خط پڙهي روئي وينس. الله جنت ۾ جاءِ نصيب ڪري، آمين. الله بخش 'حباب' ڏاڍو پيارو ماڻهو هو. رومرو ملي ڪين سگهياسين، پر خطن مان ئي سندس خلوص جهلڪي رهيو آهي. هاڻي سواءِ صبر ۽ تحمل جي ڪري به ڇا ٿو سگهجي. اطلاع لاءِ ٿورائو آهيان. گهر اڪيلو آهي، ته اچي امان ٿي وڃان ها. مرحوم جي پوئين سان منهنجي پاران رضا الله جي ڪري ڇڏجو.

اوهان جو  
الله بخش انصاري

حيدرآباد  
۱۷۔ آگسٽ ۱۹۵۶ع

برادر مر الله بخش انصاري حباب:  
مٺا به ڪنهن حنرا ٿيا آهن ڇا؟ سچ ٻڌايو اوهان ساڳيا 'حباب'  
آهيون جنهن کي ۱۹۴۴ع ۾ مان لاڙڪاڻي مان خط لکندو هيس، يا ان جا  
روح آهيون. ڪه نه اوهان آهيون ئي ٻيا ماڻهو. مهرباني ڪري جواب ڏئي  
منهنجي حيرت دور ڪندا. اوهان جو نظم تاري 'فردوس' رسالي ۾ پڙهيو  
هيم. اوهان اهو نظم عالم ارواح مان ته ڪو به لکيو هوندو. جواب جلد  
ڏئي منهنجي حيراني دور ڪندا.  
مان اڄ ڪلهه ڳوٺ سڌار کاتي جي هيڊ آفيس ۾ اسسٽنٽ آهيان.

پتو:  
گهر نمبر B-11  
الله بخش انصاري انيس  
لطف آباد نمبر ۶، حيدرآباد

ڳاڙهي موري  
۳۰۔ آگسٽ ۱۹۵۶ع

ادا انيس!  
ميڻو پيو ته مٺا به جي اٿندا آهن. ڀاءُ! مان ته توکي ماري وينو هيس.  
۱۹۴۴ع ۾ لاڙڪاڻي مان ٻار محمد اوهان جي دوست لکيو هو ته اوهان  
وڏي تب ۾ فوت ٿي ويا هئا! معاملو ڇا آهي؟ مان ته سمجهي نه ٿو  
سگهان. مان ساڳيو الله بخش انصاري آهيان ۽ اوهان پڻ! ٻئي مري وڃڻ  
بعد جيئرا آهيون. آهي ته حيرانيءَ جي ڳالهه!  
'حباب'

جبلرآباد  
٦ سيپٽمبر ١٩٥٦ع

ادا حباب!

مون کي ته ماستر علام عباس سومري، اوهان جي دوست خط ڪڍيو هو، ته اوهان فوت ٿي ويا آهيو. ان وقتو به موڪليو هو، جنهن ۾ اوهان ڪرسيءَ تي ويٺل هئا ۽ هو بيٺو هو. يارمحمد نالي ڪو مهجور دوست ڪونه آهي، جنهن خط لکيو هوندو.

اوهان جو  
'اڻيس'

موري  
١٧- سيپٽمبر ١٩٥٦ع

اڻيس!

سمجهيم- اهو سڀ ڪجهه علام عباس جو ڪيل ٿو ڏسجي. مان کيس اوهان جا خط ڏيکاريندو هيس. ٻي ڳالهه ته موريءَ ۾ مستقل پوسٽ آفيس ڪانه هئي. اهو ڪم اسڪول جو هيڊماسٽر ڪندو هو. علام عباس اتي ماستر هو. ان ئي شايد چرچي طور اوهان کي پهچي حقيقي نالي سان ۽ مون کي يار محمد جي نالي سان خط لکيا هوندا. خبر ڇا به هئو، هاڻي ٻئي مري جي اٿيا آهيون. بهتر نه ٿيندو ته حقيقي مرڻ کان اڳ روبرو ملاقات ڪريون.

'حاب'

١٠- آڪٽوبر ١٩٧٧ع تي لاڙڪاڻي مان ٽيليفون ڪال

"هیلو"

"هیلو بابا! مان مناسق ٿو ڳالهائڻ. اها بري خبر بدائشي هئي ته اوهان جو موريءَ وارو همر نام دوست ڪجهه ڏينهن اڳ فوت ٿي ويو آهي."

## انسان

"جيئري ڪڪ جو تہ مني لڪ جو." اهو پهاڪو هوند "حوہ" تي لھڪي اچي ها پر مني لڪ جو تہ نہ ٿيو، پر سجھائس جان چڏائڻ لاءِ رحم دل قوم پندرهن روپيا روڪ ۽ ڪفن جو ڪپڙو وغيره مفت ڏنا. ان ڏينھن تسلي چام وڃڻ جي خيال کان اسٽيشن تي وڃي رھيو هوس، تہ ميونسپل ناڪي وٽ مير ڏنر. وڏي ويس ان طرف، ڏنر تہ ميري چادر سان ڍڪيل ڪنھن جو لاش پيو هو. "ويچارو جو مري ويو." منهنجي ساڃي طرف کان بيٺل هڪ فقير چيو.

"انا لله و انا اليه راجعون." هڪ مولانا ڏاڙهي تي هٿ ڦيريندي چيو. "جو ڪير هو؟" مون مولانا ڏانهن منهن ڪري پڇيو. "هو هڪ فقير هو. اسٽيشن جي ٻاهران پندرو هو." مولانا جواب ڏنو.

"جو انسان به هو يا رڳو فقير؟" مون پڇيو. "فقير" مولانا تڪڙ ۾ جواب ڏنو. "ليڪ آهي مولانا! فقير ڪنهن به انسان ٿي نٿو سگهي." مون چيو.

مولانا پنهنجي غلطي محسوس ڪئي ۽ تڪڙو تڪڙو ڏاڙهي تي هٿ ڦيرڻ لڳو. هو مون ڏانهن رحم طلب نگاهن سان ڏسي رھيو هو. مون کيس معاف ڪيو؛ ڇو هو خود انسان نہ هو پر مولانا هو. قوم جو هڪ ليڪيندار، لاوارثن جو وارث، غريبن جو غمخوار لاش جي ڀر ۾ بيھي دردمنڊاني لھجي ۾ لاوارث جي ڪفن دفن لاءِ ڇڏي جي ضرورت تي ليڪچر ڏئي رھيو هو. هر طرف کان پنجن، ڏھن ۽ پڇويھن پئسن جا سڪا ميري چادر تي وسي رھيا هئا. زندہ قوم جو فقير مرڻ کان



پوءِ به فقير ٿي رهي ٿو. کيس مرڻ بعد قوم جي پيسي پيسي جي ضرورت پيش اچي ٿي. منهنجو هٿ کيسي ڏي کڄي ويو ۽ جيڪي هٿ آيو سو چندي واري چادر تي اڇلائي ڇڏيم. گوڙ وڌي رهيو هو. هر طرف کان ڳجهون لاش تي اچي مڙيون. هي رحم دل ڳجهون ڏوندي کي حتم ڪرڻ لاءِ ڇهن جي بجاءِ پنهنجن جو سهارو وٺي رهيون هيون. مير ايترو وڌي ويو جو ٽرنفڪ بند ٿي وئي.

آخر هڪ پوليس وارو وڌي آيو، جنهن ماڻهن کي پاسي ڪري ٽرنفڪ بحال ڪرائي. پوليس وارو روانو ٿي ويو ته وري ٽرنفڪ جام ٿي وئي. بريڪ لڳڻ جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو هڪ شاندار شوربست رستو نه ملڻ ڪري بيهي وئي. ڪار مان هڪ صاحب لٿو ۽ مير جو ڪارڻ پڇيائين. معلوم ٿيو ته جو موت ٿي ويو آهي، صاحب پنهجو ٽوپلو لاهي مرڻ واري جي عرب افراني ڪئي. کيسي جي گهرائين مان هڪ پٽون نڪتو ۽ هڪ ڏهن روپين وارو ڪزنڪنڊر بٽ صاحب جي هٿ مان نڪري قوم جي بيڪدار جي هٿ ۾ پهچي ويو. ڳجهون هن خبر جي ڪم تي ڪڏ ڌوڻڻ لڳيون. ميهي ساڄي طرف کان بيل فقير جي منهن تي مسڪراھٽ باج ڪرڻ لڳي. طريہ آواز ۾ ”ڊاڪٽر ڪريم زنده باد“ جو نعرو هڻائين. ڏهين ريتي جو بٽ بيهي ڪم قيمت پائرن سان ميدان ۾ پهچي چڪو هو ۽ سامهون بيل هڻڻ جو پيڇو کيس ٽڪي رهيو هو.

”محمد ڀائي! ڇا آهي“ هڪ متاري ڳجهه هڪ سهيءَ ڳجهه کان

پڇيو.

”حو؟“

”اهو فقير ڇا جنهن کي قاتل لٽا پيا هوندا هئا؟“

”ها اهو ساڳيو فقير.“

هن جو ڪفن آءُ ڏيندس. ”متاري ڳجهه چيو. آءُ دڪان تي فون

ٿو ڪريان ڪو ماڻهو وڃي ڪفن کڻي اچي.“

قوم جي بيڪدار ڪڏ ڌوڻي هائو ڪئي. ساڄي طرف کان بيل

فقير چپن تي مرڪ آڻي بلڪل جهيٺي آواز ۾ ”سب علي ڀائي ولي ڀائي

زنده باد“ جو نعرو بلند ڪيو.

دیر جي احساس مون کي هي مرندار مٿڙ ڇڏڻ تي مجبور ڪيو.  
منهنجي ساڄي طرف کان بئبل دڪان پڻ منهنجي پٺيان استسار ڏانهن  
اچڻ لڳو.

حيدرآباد کان ڪوڪرا پار ويندڙ ڪنڊن اکڙ ڪري ماڻهن سان  
مٽيل هونديون آهن. شروع ۾ جڏهن اڃا ان طرف سفر ڪو ڪيو  
هيو، ته ائين سمجهندو هيس ته اها ريل گاڏي نه آهي پر ڪڪڙن جي  
موڪلڻ جو منجھو آهي. جنهن ۾ ڪڪڙ ۽ ڪڪڙيون ٿوري هڪ  
طرف کان ٻي طرف موڪليا ٿا وڃن. اڄ انهيءَ گاڏيءَ ۾ سوار ٿيڻ بعد  
مون ائين محسوس ڪيو ته مان ڪڪڙ مان ڦري آيو ٿي ويو آهيان. ايتري  
۾ هڪڙو هاڻي جهومندو ۽ جهولندو ڪڪڙن جي ٽنگن ۽ سامان تي  
سفر ڪندو اچي منهنجي پير سان ويهڻ جي بجاءِ مون تي چڙهي ويٺو. مون  
ائين محسوس ڪيو ته ڄاڻ منهنجي بدن مان زردي-آبي جي زردِي ٿينديون  
ڪري وڃي سندس منهن ۾ لڳي.

”پائو ٿورو سري ته وٺ. هاڻيءَ مون کي چيو.“

دل چيو ته اتي هڪ تقرير ڪريان ”اي ڪڪڙو اي آٺو!.... اوهان  
جي حقن کي پائمال ڪيو وڃي ٿو. هاڻي اوهان جي منجي ۾ داخل ٿي  
اوهان جي حقن سان گڏ اوهان کي لتاڙي ۽ چيپاتي رهيا آهن، اٿو  
پنهجن جهڻن سان....“

”السلام عليڪم“ مٿڙ ۾ بئبل مولانا گاڏيءَ ۾ ٻرول فرمائيندي  
چيو. منهنجي تقرير جا اڃا دل ۾ تيار ٿي رهي هئي ۽ ريان مان ڪو  
ٻڪتي هئي؛ اڏوري رهجي وئي. هاڻيءَ جي ڦهلجي وڃڻ ڪري منهنجيءَ  
چاٽيءَ تي زور آيو ۽ ڦڙڻ مان بلند نڪري ڳلي ۾ اٽڪي پيو، جنهن کي  
خارج ڪرڻ لاءِ کنگهڻ جو سهارو وٺو پيو. کانگهاري اڇلڻ لاءِ هيڏي  
هوڏي نظر ڦيرايو. دريءَ تي هاڻيءَ جو مڪمل قبضو هو. اٿن جي جاءِ  
ملڻ مشڪل پئي نظر آئي. ان ڪري کانگهاري کي بئچ جي هيٺان  
اڇلائي چٽير. هاڻيءَ مون ڏانهن ڪاوڙ مان ڏٺو. ڪجهه وقت اهڙي  
طرح ڏسڻ کان پوءِ ڪو ڦيرائي دريءَ مان ٻاهر ڏسڻ لڳو ۽ چوڻ لڳو:  
”پاڻ ته ٽئين درجي ۾ آهن، پر ٻين کي به سله ٿا ڏيڻ گهرن.“

مون کي پنهنجن ڦڙڻ ۾ ڪروڙين جيورن پلجندا محسوس ٿيڻ لڳا.

"اداا هتي اچي ويه." هڪ آواز ڪن تي پيو. منهنجيون اکيون  
 اوداهن ڪجي ويون. گاڏيءَ جي پريسءَ سٽ تي سر ۾ بيل فقير نظر آيو.  
 هو ڪڪڙ ۾ تبديل ٿيڻ بعد به فقير ٿي ڏسڻ ۾ آيو. هن ڪڪڙ ۽ هٿ  
 جي اشاري سان پاڻ ڏي مڏيو. ڪاٺ ۽ گوشت جي ديوارن مان جان  
 چڏائي فقير وٽ وڃي پهتو. فقير سري پري دريءَ وٽان مون کي حياءُ وٺي  
 ڏني. مان دريءَ کان ٻاهر ڏسڻ لڳس. ڏهن روپين جي نوٽ کي گهرويل  
 هڏائون پيجرو وڌيون وڌيون وڪون وجهي هڪ گاڏي ۾ داخل ٿيڻ جي  
 ڪوشش ڪري رهيو هو.

"اوهان حياءُ کي سڃاڻيندا هئا؟" فقير مون کان پڇيو.  
 "نه" مون کيس جواب ڏنو.

فقير هڪ وڏو ۽ سرد سام ڪيو. هاڻي مون پنهنجي طرف کان  
 ڳالهائڻ جي شروعات ڪئي. "مون کي رڳو اهو معلوم آهي ته هو هڪ  
 فقير هو. پر اوهان ٻڌائي سگهندا ته ڏهن جو نوٽ ڏيندڙ صاحب ڪير  
 هو؟"

"اهو ڊاڪٽر ڪريم هو."

"ڊاڪٽر ڪريم؟" مون پڇيو.

"ها سائين! ڊاڪٽر ڪريم، غريبن جو همدرد، جنهن جي خيراني  
 اسپتال شهر جي چؤنگ ۾ آهي. ان ڊاڪٽر ڪريم ئي حياءُ جي هٿ  
 مان دوا جي شيشي کڻي هاري ڇڏي هئي، انهيءَ ڪري هو حياءُ وٽ  
 دوا جا چار آنا ڪوٺ هئا. ڊاڪٽر ڪريم جي خيراني اسپتال ۾ رڳو  
 دوائن جا پئسا ورتا ويندا آهن. چار آنا يا اٺ آنا."

فقير جي اکين ۾ ڄمڪ ۽ هن جي چپن تي نفرت نهجي رهي هئي.  
 "يلا اهو ڪفن ڏيندڙ ڪير هو؟"

"سيٽ ولي پائي شهر ۾ ڪپڙي جو وڏو واپاري، جنهن جو لکس جو  
 ڪاروبار هلندڙ آهي. مهينو کن اڳ پنهنجيءَ گهرواريءَ سان ڪراچيءَ  
 کان موٽيو هو. جنهن وقت هو اسٽيشن کان ٻاهر نڪتو ته حياءُ هٿ  
 ڊگهو ڪري کائونس حيرت گهري. سيٽ حياءُ جي لباس ڏانهن بهاري  
 ڳاڙهو ٿي ويو. ڏانهن اشارو ڪري چيائين:

"هٿ بي شرما! اڳهاڙو ٿو ٿئين."

مهنجي صلاح ميجي پئي ڏنهن جو سبب وٽ ويو ۽ اڪهڙ ڊڪڻ لاءِ  
 ڪائونس گودَ جو ڪپڙو گهرائڻ، پر دڙڪا ڏني سبب هن کي دڪان  
 تان لاهي ڇڏيو. هاڻي ماڳيو سبب جوڙ کي ڪفن پهراڻي اماڻي رهيو  
 آهي.

فقير جي منهن جون نسون اُڀري آيون. سندس آواز ۾ نفرت هئي.  
 گارڊ سڀني وڃائي. ريل ڪڪڙن، آنن، هائين، مولائين، فقيرن ۽  
 هنن جي پيڇرن کي کڻي ڪوڪرا پار ڏي وڌي وئي.

\*\*\*

## اداس پليئر

هو اداس ڪنهن به صورت ۾ ڪونه هو ۽ نه وري پليئر ٿي. اهو نالو مٿس ڪيئن پيو، سو هڪ راز آهي، جيڪو توهان کي ٻڌايان ٿو. شائينگ اسٽار ڪلب، پنهنجن يارهن پليئرن ۽ يارهن اسپيئر سان قمر رواني ٿي، جتي 'لڪي اليون' سان ميچ ڪيڏيائون. لڪي نالي ۾ رڳي لڪي هئي، پر هتي ان لڪي 'Unlucky'.

شائينگ اسٽار تاس جيتي وڃي وارو ورتو. اوپننگ ۾ نور ۽ سرو ويا. نور جو چڪوئي پهريون لڳو. ٻئي بال تي بٽ ورائي ٿي نه هئائين ته اٺو ٿي ويو. سروءَ هڪ سڪر هنيو ۽ ٻئي ڌڪ ۾ به رنس ڪري اچي نور پيرو ٿيو. هاڻي اٿيو رحمت الله (جو ٽيم جي ڪپٽن هجڻ سان گڏوگڏ پٽي والو پڻ آهي، ڇو جو ڪٽ ڪاٺڻ ۾ ڪوبه پليئر هٿ ڪونه ورتائيندو اٿس، چوندا آهن ته ڪٽ ڪاٺڻ يا ته ڪپٽس جو ڪم آهي يا ته پٽي والي جو، مٿي پيو پاڻ ڳڻ ڏيندو آهي). رحمت الله بٽ ڪلهي تي رکي گرائونڊ ۾ ائين اچي ڪرڪيو جيئن جنگ جي ميدان ۾ سپاهي. اسڪور ۾ دستوري وڌي او ڪري ماٺ ڪري اچي ويهي رهيو. ان کان پوءِ ويا هڪ ٻئي پٺيان اٺو ٿيندا. واري ونڻ بعد ليڪو ڪيائون ته جملي اٺاويهه رنسون هيون. سراسري ٻه سڃيون ۽ هڪ رن جو ڪجهه حصو هر هڪ پليئر جي حصي ۾ آيو. بٽنگ پوري ڪري آيا بالنگ تي. اشتياق عاسي فاسٽ بالر هو. پهرين بال تي چوڪو لڳس ۽ ٽين بال تي چڪو ٻي اوور ونڻ تي نه ڏٺائونس. اشتياق بال ڦٽو ڪيو ته وروءَ ڪيو. ڌم لائي ڏنائين، ويو پليئر مٿان پليئر اٺو ڪيو. ليڪو ڪيائون ته لڪي اسٽار جيڪي پهريون چوڏهن رنسون ڪيون هيون، سي سندن ئي آخري رنسون هيون. شائينگ اسٽار جا ڏند سڄ جي ڪرڻن تي ستارن وانگر

ڄمڪڻ لڳا.

هي انگ ۾ به ويهن اٿويهن جو فرق هو ته حال مڙني ماڳا هنن انهيءَ رات جو ڊبر ڪاٺيندي رحمت الله انڪشاف ڪيو ته، ”بيراڻي اداس پليئر جي منهن به پوان ها ته اسڪور رٿو ڪڏهن به ڪونه ٿئي ها!“ اداس پليئر جو نالو ٻڌندي ئي سڀي ڪس ڪڙا ڪيا. انوءَ پڇيو، ”اهو اداس پليئر آهي ڪير؟“ چيائين، ”ڇاڇو جيوڻو.“ رڙيون پنهي ويون. پليئرن پهريائين ڄمڇن سان ميز ۽ پوءِ پليئن کان ڪٽڻ شروع ڪيو. ميزبان جيڪڏهن کين ائين ڪرڻ کان نه روڪين ها ته ٻن جي بجاءِ ٻارهن پليٽون پڇي پون ها، ٻارهن پليئرن جون ۽ ٻارهن اسپئر جي.

ڇاڇو جيوڻو انهن پليئرن مان هڪ جو پيءُ هو. پليئر جو نالو هو اشتياق عباسي. ڇاڇو جيوڻو، جو حقيقت ۾ حيون بخش هو، سو هڪ مڪاني بئنڪ ۾ ڪيشيئر هو ۽ اشتياق عباسي سندس ٻيو نمبر پٽ هو. ڇاڇي جيوڻي جي شڪل ئي ڪجهه اهڙي هئي جو ان مان اداسيءَ جا شعاع اڏائي سٺو ڪنڊل پاور بلب جي روشنيءَ وانگر چڻي چڻي نڪرندا هئا. لوڏ به ڪجهه اهڙي نموني جي هئس چڻ، ڄاڻ بڻ ڪٿي ميدان ۾ لٿو.

رحمت الله مالو ته چڱو رکيس، پر اشتياق کي ان ۾ اعتراض هو، چيائين، ”بابو نه اداس آهي ۽ نه ئي پليئر، ان ڪري جيڪڏهن ڪو ٻيو پليئر پنهنجي پيءُ لاءِ اهو نالو چونديندو ته وڏي خوشيءَ سان کيس ان نالي استعمال ڪرڻ جي اجازت ڏني ويندي.“ پر ڪنهن به ان درياهه دليءَ مان فائدو حاصل ڪونه ڪيو ۽ ڇاڇو جيوڻو اداس پليئر ئي رهيو.

ياجوج ماجوج، تعداد ۾ الائي ڪيترا هوندا، پر جيڪڏهن اهو عدد ٻارهن آهي ته پوءِ عبودءَ جو چوڻ سچ آهي ته، ”اهي شائينگ اسٽار ئي آهن.“ ياجوج ماجوج جون عادتون الائي ڪهڙيون هونديون، پر اها ڀڪ آهي ته شائينگ اسٽار کان وڌيڪ حراب ڪونه هونديون، اداس پليئر کين سڏيندو ئي ڏانامائيت هو.

هلندا به وفد جي صورت ۾ آهن انو ڪوريءَ کي دادوءَ لاءِ موڪل ڪپندي هئي، جا کيس به پئي ملي. انوءَ جو پيءُ نبو، ٻاهر نڪتو ته در تي ٻارهن چوڪريون بيٺل ڏٺائين، هو پراڻن خيالن جو ماڻهو، ليٽو پائي واپس

وريو. اچڻ سان اٺو کي حياتي ته ”ٻاهر ڪاليج سون چوڪرون آيون  
ٿي.“ اٺو حيران ٿي ويو، سدس ڪاليج ۾ به هڪ چوڪري به ڪانه  
پڙهندي هئي. ڳالهه سمجهي ويو، مرڪي کڻي ماڻ ڪٿائين، در بي رارو  
آيو. نڪ نڪ ڪندو وڃڻ لڳو. ماڻ مٿي تي ته ڪو در کي مڪي  
مان ڪٿڻ لڳو، سو حيران نه منلو الاڻي ڇا آهي؟

انوءَ ٻڌائين ته، ”ٻاهر چوڪرون به پر چوڪرا پيا آهن.“ سوءَ کي  
اعتبار ٿي نه پئي آيو. قسم ڪڻڻ لاءِ تار هو ته هو چوڪرا بالڪل ڪره  
هئا، پر وري جو انوءَ کي خيال سان ڏٺائين ته اعتبار آيس، انوءَ انهن ٻارهن  
جو هر جنس نظر اچڻ لڳس. نڪري ٿيو ٻاهر، وٺ ويڙهيءَ وانگر  
وڪوڙي ويس. سوءَ ’هائو‘ ڪري انوءَ کي موڪل ڏيئي جان ڇڏائي.

شائينگ استار ڪلب ۾ دنيا جا وڏا وڏا مسئلا حل ڪيا ويندا  
هئا. هڪ ڏينهن رجب چيو، ”يار، اٺو نه پيشن تي آيو، پر مون لاءِ  
مصيبت پيدا ٿي! واندو ويهڻ تي نه ٿو ڏي، ڪڏهن ڪتاب ٿو لهرائي ته  
ڪڏهن چارو ٿو لهرائي، ڪالهه به پنهنجي ٽيل جو سڄو سامان مون کان  
چنڊايو هئائين.“

سڀني پنهنجا پنهنجا ويچار پيش ڪيا.

پر جيڪي اشتياق چيو، سو سڀني کي پسند آيو. چيائين ته، ”ٻيءَ  
کي واندو وهڻ نه ڏي جي هو واندو هوندو ته توکي واندو ويهڻ نه ڏيندو.  
چو نه کيس پنهنجي ڪلب جو ميمبر بڻايون!“ سڀني تازيون وڇايون. انوءَ  
ترميم پيش ڪئي ته، ”سڀني پليئرن جي پيئرن کي ڪلب ۾ ميمبر ٿيڻ  
جو حق ڏنو وڃي.“ ٻيهر تازيون وڃڻ لڳيون. اڃا انهن جو آواز پورو نه  
ٿيو ته رحمت الله اٿيو ۽ چوڻ لڳو، ”اسان سڀڪجهه برداشت ڪري  
سگهنداسون، پر اداس پليئر جي، ڪلب ۾ موجودگي برداشت ڪانه ٿي  
سگهندي، هو نسورو نوريٽ آهي. پنهنجي موجودگيءَ سان پوري ڪلب کي  
بور ڪندو.“ ان ڳالهه جو اعتراف اشتياق پڻ ڪيو. ان طرح پليئرن جا  
پيئر شائينگ استار ڪلب جا ميمبر شجدي شجدي رهجي ويا.

ٻي ڏينهن تي سڀني محيو ته اهو فيصلو اسان جي موقوف ٿي. به  
رڳو چاچو جيوڻو، پر ڪهن به پليئر جو ٻيءَ ڪلب ۾ برداشت نه ٿي  
سگهي ٿو.







ان ڏينهن شام جو اشتياق سڀني جي ماني موڪلائي. منس صحيح  
 سلامت اچڻ تي چاچي جيوڻي خيرات ڪئي هئي ۽ ان ئي رات رحمت  
 الله کي پنهنجو فيصلو ٻڌڻو پيو. هن ويجهو ڏٺو ته چاچو جيوڻو بلڪل  
 اداس ڪونه هو. انکان سواءِ اڌ رات جو رجب جي گهر وڃي چاچي  
 جيوڻي اسپورٽس مين اسپرٽ جو برو مظاهرو پيش ڪيو هو، ان ڪري ان  
 دعوت بعد رحمت الله چاچي جيوڻي تان، 'اداس پليئر' جي لقب ختم  
 ڪرڻ جو اعلان ڪيو.

## رداي

”خدا جي واسطي رحمت مون کي نه مٽاءِ. مون غريب تي رحم ڪاڻ.  
تنهن جو خيال آهي ته اهي به گهڙيون جيڪي گهر ۾ اچان ٿو، سي به  
اچان ڇا؟ هڪ طرف آفيس جي مصيبت ۽ ٻي طرف تهجو ويل. مان  
ويان ته وڃان ڪاڏي؟“

رحمت جي دل پرحي آئي ۽ اکين مان لڙڪ لڙي پيس. ”هي اهو  
ڪامران آهي، جنهن کي مهجي هڪ هڪ ادا پسند هئي. ڏه سال اڳ  
جنهن مان پرڻجي آئي هيس، تنهن جون حالتون اڄ کان ڪو گهڻو بهتر  
ڪونه هيون. ان وقت ڪامران هڪ ڪلارڪ هيو. فائيل ۾ چيپٽيل ۽  
قرض ۾ مبتلا. اڄ خدا جي مهربانيءَ سان هو گڏيٽيڊ آفيسر آهي. به پڻا  
پاڇي به اٿس. پوءِ آخر هي سڀ ڇو آخر مون ڪيو به ڇا؟ دل کان محور  
ٿي اچي سندس پٿر سان صوفي تي وينس ۽ سندس هٿن مان ڪتاب کڻي  
ورنر. اها ساڳي حرڪت اڳي ڪامران ۾ رندگي پيدا ڪندي هئي ۽ هو  
بي خود ٿي مون کي چيڙي پوندو هو. هو مون کان ڪتاب کڻڻ جي  
ڪوشش ڪندو هو ته مان وري گرفت مضبوط ڪندي هيس. آخر هو  
منهجي ٻانهن مروڙن لڳندو هيو. ڪهڙو نه مٺو مٺو سور ٿيندو هو، ان  
وقت: مهجي اکين ۾ لڙڪ هوندا هئا ۽ وات تي تهڪ، هو مون کي  
وڌيڪ سزا ڏيڻ لاءِ ٻانهن چيپٽل لڳندو هيو. مان کائڻ پاڻ ڇڏائڻ  
جي ڪوشش ڪندي هيس. تينن هو پنهنجي گرفت کي وڌيڪ مضبوط  
ڪندو هيو... ۽ اڄ!“

رحمت سمجهي نه سگهي ته ڇو اها ساڳي حرڪت جا ڪجهه سال  
اڳ ڪامران ۾ حوشيءَ جي لهر پيدا ڪندي هئي، سا هاڻي ان جي  
ڪاوڙ جو باعث بڻجي رهي آهي. ڪتاب کڻڻ وقت رحمت سمجهيو هو



مرڪن لڳو هو سڄو دس سوڍ ۾، سو سامر جو حڪمي رحمت کي  
کڻي ڇاڻيءَ سان لائين ۽ چوڻ لڳو ته: ”رحمت تون رحمت جو هرڻو  
آهين.“

رحمت سمجهڻ لڳي ته هن درد جو درمان هٿ ڪيو آهي. هاڻي هو  
مڙس جي وڏون وڏ جلد ڪرڻ لڳي. ڪامران ۾ به جڳو ڦيرو آيو. سڄي  
ڏسهن جمع جو گهر ۾ گداريائين. رات جو به سويل اچڻ لڳو. نه هفتا  
مس ائين گذريا هوندا ته ڦرڪو ڦري ويو. ”ساڳيو لائون ساڳيا جڳهه.“  
رحمت مٿي کي هٿ ڏيئي ويهي رهي.

اوچتو ئي اوچتو نئون انقلاب آيو. شهرار ڇا آئي، ڪامران جي  
طبيعت تي بدلي وئي. شهرار، ڪامران جي براهن مائيتياڻي هئي، هاڻ  
شهر ۾ ڪاليج ۾ داخلا وٺڻ آئي هئي. جيستائين ڪو گهر جو بلو نٿي،  
نيستائين بهجي پاءُ سان گڏ اچي ڪامران وٽ رهي هئي.

هاڻي ڪامران ڏسهن جو گهڻو وقت ۽ سڄي رات گهر ۾ گهارڻ  
لڳو. ڏسهن ۾ به دفعا ٿيو ڪندو هو ۽ گهڻن جا ڪپڙا پهري به گهر ۾  
وٺو هوندو هو. ڪتاب، جي ڪامران جا گهر ۾ رهن هوندا هئا، تن  
کي نه هاڻي ڪندو به ڪو به هو. من سن مس لاءِ ڪو ڪتاب ڪندو هو  
ته بيرار ٿي کڻي ڦٽي ڪندو هوس. نازن دوستي بهريائين ته سد ڪيا، پر  
بيماريءَ جا بهانا ٻڌي اچڻ کڻي سد ڪيائون. رحمت ڪامران جي  
زندگيءَ ۾ وڏو ڦيرو محسوس ڪيو.

هڪ ڏسهن رحمت ڄاڻه جو سامان کڻي ڊرائينگ روم ڏانهن ٻئي  
وڃي ته هن جون اکيون دريءَ مان اوچتو ڪمري ۾ ڪڇي ويون، جيڪي  
ڪجهه هن ڏٺو تنهن هن جي پيرن کي زمين سان ڇڙي ڇڏيو. هن ڏٺو  
ڪامران ڪتاب پڙهي رهيو هو ۽ شهرار پير پير ۾ وجهي ڏانهن وڌندي بي  
وڃي. رحمت جي ڏسندي شهرار صوفي جي پٺياڻا پهچي ڪامران جي هٿ  
مان ڪتاب کڻي ورتو. ڪامران جي مهن تي ڪاوڙ ڊوڙي آئي. هن  
ڪتاب ڪمپيٽر کي ڪڍڻ ورائي ڏنو. اميدن جي خلاف رحمت جي بجاءِ  
شهرار کي ڏسي وائڙو ٿي ويو. اوچتو ٻي ڏني اٿيو ۽ وڃي شهرار کي  
ٻانهن کان جهليائين ۽ لڳس ڪتاب کڻڻ. ڪامران جي مهن  
مسڪراڻ هئي ۽ شهرار جي وات تي تهڪ.

رحمت جا هنر بهت ڀڄي اچي ۽ سڄي دنيا ۾ پکڙي وئي آهي.  
 رحمت جيهن وقت درنگ ڏوڙ ۾ پکڙي وئي آهي ان وقت جي ڏهه  
 هو ۽ شهراري هڪ ڪم ۾ ويهي ويٺي آهي ۽ هنن.  
 برساتي لڪائڻ لاءِ مٿيون سوال ۽ جواب رحمت جي مان به آهن ته  
 هوءَ ”تو مان اڃا سوار ۽ سلسلر ساهي پهريدار آهي.“  
 ”نه“ ڪامراڻ جواب ڏنو، ”مان سوار نٿي وڃن ۽ سلسلر ساهي  
 ساهي ردي ٿي چڪي آهي.“  
 ردي ”رحمت جي دماغ تي چڻ هڻڻو لڳو. هن جون اکيون شهر  
 جي پريل بدن ڏانهن کڄي ويون.

## پريشان

”اها پريشاني نه وڃڻ جي ئي نه آهي رنوف! ڪريم وڃاڻو، ”رنگي  
نالو آهي پريشاني جو.“

”تون پليل آهين ڪريم! پريشاني مدافعت جوڊ ڪا شيءِ ئي ڪانه  
آهي. اها اسان پاڻ ئي ٿو پيدا ڪري. اسان پريشان ٿيڻ جيڏي ڏئي نه  
پريشان ٿئي ڇو؟“ روئوف جواب ڏنو.

”انسان جو حمير ئي پريشاني جو ٺهيل آهي. سدس ٺاهڻ ۾ خدا  
تعالٰي مخالف عنصرن کي تربيت ڏئي آهي. هوءَ جو ڪم آهي پريشان ٿيڻ  
۽ پريشان ڪرڻ. ڪڏهن ڏٺو اٿئي هوءَ کي قرار؟ ڪڏهن هٿ نه ڪڏهن  
هٿ نه. هوءَ گهلي مٽي، ٻاه ۽ پاڻي کي پريشان ڪري ڇڏيندي آهي. مٽي  
کي ئي وٽ، پريشان ٿي هوءَ جهڙي لطيف شيءِ کي ڪنافت جي جادر  
ٿي پهراڻي. ٻاه سان نه سدس وير آهي. آدم ۽ ابليس جو قصو نه توکي  
معلوم آهي. وري پاڻي ٻاه جو دشمن آهي ۽ حاڪ جو ويري....“

”اها فلاسافي پاڻ وٽ قابو رک سقراط تنهنجي حيان موجب هر ڪا  
شيءِ پريشاني ۾ مبتلا آهي. آرام ۽ سڪون جو نالو ڏيا ۾ آهي ئي  
ڪونه؟“

”اهو سج آهي رنوف! ڏيا ۾ سڪون آهي ڪٿي؟ هر ڪا شيءِ  
گردس ۾ آهي. بهراءِ نه ڪهڙي شيءِ ۾ آهي ئي ڪونه. هي سڙو، هي  
پروٽرون، هي اليڪٽرون هميشه پيا هلن....“

”ڪنهن هائي سس ڪمر، مون کي سهجور برساتن ۾ ساڻي  
پاڻيوار نه هڪر...“

”سج آهي دوست! هر اسان کي سهجي صلب پاڻ کي ئي ڪٽي  
آهي. مون کي سهجي، صلب پاڻ ئي ڪٽڻ ڏي، مارا“

”ڪريم ڇڏ انهيءَ ڊڪر ڪري. بداءُ نه منهن، پر شاهدن سان شاهد  
ڪڍي هٽي؟“

”ها دوست! اهو بددعا جو بدڻو ئي هئو. ڪڏهن نه، ۽ ڪڏهن نه،  
ڇوڳائي ۽ برائي هڪ هنڌ رها آهي؟ لطافت ۽ ڪثافت ڪم ڪم جا  
وڃي آهن. شاهدن شاديءَ کان انڪار ڪيو پاران.“  
”پوئر ڪريم!“ رونق ٿيو ساڻ ڪٿي چيو.

ڪريم وڃي مٿس مٿس ڪري، ڪٿي ئي شاهدن جهڙي پريور عورت  
کي حاصل ڪري سگهيو. اير- اي جي اسڪان ۾ قبل، محب جي  
امتحان ۾ قبل ۽ صحت ۾ تارل کان ئي قبل

سافي ڪاٺي جي ديوار بلڪل جي شاس سان تحريدي آرٽ جو  
شاهڪار بي نظر آئي. ڪمري ۾ جرس جو بيلو بيلو ڏونهن جا بجا ٿيڻ  
هو. سندس مخصوص بوءِ گندگي، ڏونهن ۽ مڱهر جي بوءِ سان گڏجي  
دماغ تي هٿوڙا پي هليا.

”ڪٿون ڪٿون“ هڪ چرسي ڪنگهي رهيو هو.  
”ڪٿون ڪٿون، آڇ نوا“ برهان ڪند ۾ هڪ چرسي بلڪل ڪڍي  
رهيو هو.

ان کان پوءِ هر طرف کان ڪنگهي ۽ ٽڪڻ جو آواز پي آيو.  
اهڙي ماحول ۾ هڪ پاسي کان چيل گودڙي ڊڪيل ڪريم  
پنهجن پرشائين کي جرس جي ڏونهن ۾ گم ڪرڻ جي ڪوشش  
ڪري رهيو هو. کيس پنهجو ننڍڙو، اسڪول جا ڏهن، ڪاليج جو  
وقت اکين اڳيان ڦرندا نظر آيا. سي- اي ۽ فرسٽ ڪلاس فرسٽ اينڊر گولڊ  
ميڊلسٽ ڪريم اير- اي ڪري نه سگهيو. هو زندگي جي امتحان ۾  
ناڪام ٿي چڪو هو.

”هون!“ هڪ چرسيءَ سلميءَ کي ڪريم ڏانهن وڌائيندي چيو.  
ڪريم هڪ وڏو ڪش هنيو. باه جي هڪجي سلميءَ سان  
نچي ڏونهن ۾ تبديل ٿي وئي. هڪ هڪجي بوءِ فضا ۾ رقص ڪرڻ  
لڳي. جرس جي بوءِ- شاهدن جي بوءِ جرس ئي حقيقي شاهدن آهي يا  
شاهدن ئي حقيقي جرس؟ ممڪن آهي ٻئي هڪ محسوس. ڪن محسوس  
ڪري سگهجي پيو، پر ذهن ڪن اندر ۾ وهارڻ جي ڪوشش ڪئي پي





"عجب آهي! نرس کي اهو حساس ۽ درد مند ٿي رهجي. اها به"  
 "مون کي افسوس آهي سسترا! پليز هيلپ مي."  
 سسترا شاهه جي هنن مان دوا وٺي ۽ ڏيڻ لاهي ۽ چوي ته  
 وڌائيندي چيائين، "دوا آندي اٿم! اتي پئو."  
 "بيڪار آهي سسترا! مان دوا جي اکر کان بهه اٿي وڃي ڪجهه  
 آهيان."

"اوهان غلط آهيو، سسترا! گراف ٻڌائي رهيو آهي ته اوهان جي  
 طبيعت مسلسل ستري رهي آهي."  
 "هي نلها دلآسا آهي، سسترا! خير مون کي دوا ڏيو."  
 "هاڻي ڪجهه آرام ڪريو." دوا پيارڻ بعد سسترا شاهه چيو،  
 "آرام؟" مريض پڇيڪيو.

مريض جي اکين ۾ هڪ خاص چمڪ ٻڌائي ۽ سندس چنن تي اڻ  
 لکي مرڪ- مرڪ جهڙن ۾ سونن شڪوا، هزارين شڪائتون ۽ لکين  
 پرڻايون لڪل هيون. پرڻايون جي جو انت هو ۽ شمار.  
 تون سچ ٿي چوڻ، سسترا شاهه اهي اڪيون اداس ڪري ٿيون  
 چڏس. شايد مريض کي پنهنجي حالت جو پورو پتو آهي. ان مريض ۾  
 الانهي آهي ڇا؟ ائين محسوس ٿو ٿئي ته چڻ هو ڄاڻ قضا ۾ تحليل ٿي  
 ويندو ۽ دونهن وانگر پرڻيان.

"پرڻيان!" سسترا شاهه دستور کان وڌيڪ وڏي آواز ۾ چيو.  
 "مان پرڻيان آهيان سسترا! مان جاهيان ٿو ته مون ۾ انهي طاقت  
 هجي ها جو رڙهي اوهان وٽ پهچان ها."  
 شاهه وڏي مريض وٽ اٿي ۽ چوڻ لڳي، "اوهان گهڻو ٿا گهڻو  
 سسترا! اوهان کي وڌيڪ وڌيڪ آرام ڪرڻ گهرجي."  
 "آرام؟ دنيا ۾ آرام ڪٿي آهي سسترا!"  
 "اوهان کي به ڪرڻ گهرجي پائو!" شاهه برمائي سان چيو.  
 "نٿي؟ ڪاش! مون کي ابدي نند اچي سسترا"

.....

"سسترا شاهه، هن وارد ۾ هڪ ٻي به ته نرس آهي؟ مون اها ڏٺي ٿي  
 ڪانه آهي. اوهان جي غير حاضريءَ ۾ به ڪڏهن هو مون وٽ ڪانه اٿي

آهي. اوهن به مون به مون آهي. مون به مون به وارڊ پوءِ اچي اٿلائيندو آهي  
 ۽ دوا به اهوئي ڏيندو آهي. اهو ڏيندو به ڏيندو آهي مسترا مان کيس  
 محسوس ڪري سگهان پوءِ مٿس هٿ کي ڏسي به ٿو سگهان. مان سندس  
 پوءِ محسوس ڪري سگهان ٿو، پر کيس بهي به ٿو سگهان. هي هوندي  
 به هو، مون کان به ڪا به دور آهي دل ڇاهي ٿي ته هي ڏيندو لائيندو آهيون  
 کيس هڪ دفعو وري ڏسن.

"پاڻ نه ٽڪاءِ پاڻ ڪجهه آرام ڪر."

"مان ٽڪجي چڪو آهيان، رندگيءَ جي دڙو مون کي حشر ڪري  
 ڇڏيو آهي. مان آرام ڪرڻ چاهيان ٿو، پر آرام آهي ڪٿي؟"

هي جوهر، هي سالم مرڻ بعد به پريشان ٿيندا ئي رهندا... ٿيندا ئي  
 رهندا... ٿيندا ئي رهندا....

"حدا جي واسطي خاموش ٿيؤ."

"مان مري رهيو آهيان،" ڪريم جهڙي آواز ۾ چيو.

"سهنجون طاقتون حشر ٿي رهيون آهن. رڳو.... هو.... مون وٽ  
 هجي.... جيتوڻيڪ مان.... آرام سان سامهون.... ڏئي.... سگهان."

"ڪريم! شاهه اچي وڌي آئي."

"شاهه! مون هتي اچڻ سان ئي توکي محسوس ڪيو هو. شاهه!  
 سهنجون اکيون بي نور ٿي چڪيون آهن، مان توکي ڏسي به ٿو سگهان!"  
 (ڪنگهڙي) "توکي محسوس ڪري سگهان ٿو."  
 "سٽر شايد ڊوڙي وڃي ڊاڪٽر الياس کي وٺي آءُ."  
 شاهه جي آواز ۾ درد هو.... النجا هئي.

"بڪار آهي شاهه! ڪريم ڪنگهڙي چيو، "مون کي ڪجهه  
 چوڻ ڏي." (سهڪو) "وقت ٿورو آهي." (ڪنگهڙي).

"زنوف مهن جو.... دوست هو. گهاٽو دوست ۽ رقيب به."  
 (سهڪو) "هن نوسان شادي ڪئي. (سهڪو) - "مون کي افسوس ڪوڙ  
 ٿيو، پر (ڪنگهڙي) هن مالانق... توکي (رور سان سهڪڻ جو آواز)....  
 توکي.... طلاق ڏئي مون کي پريشان ڪري ڇڏيو. (روردار ڪنگهڙي جهڙو)

## آسانتي

ڪاري دهر جي سرڪ ڪپڙن ۾ ڇمڪندڙ سلسلي وانگر 'وڳڻ' کان 'واره' وڃي رهي هئي. سندس مڇاڙو اونهاري جي آسانيدڙ اس ۾ ٻي گرم هوا جا ڀڃڪڙا ۾ جوڙي گرميءَ ۾ اڃا به رهيو هو. هن رستي جي ٻنهي طرفن توب ۽ لوڻ زمين آسانين اکين کي اڃا به اڃائي رهي هئي. سڙڪ تان لارڻ ۽ ترڪڻ جا راکاس ڏانهن ڪڍڻ ڏنل ڏکائيندا هيڏانهن هوڏانهن ٿي ڊوڙيا ۽ پنهنجي پٺيان ڏونهن ۽ مٽيءَ جا طوفان چڙهندا پئي ويا.

لاڙڪاڻي کان واره جو سحر جهڙو آهي ٽڪائيندڙ، تهرڙو آهي بي روت. ٽن ڪلاڪن جي نوبت وري به 'وڳڻ' ۾ ڪي قدر گهٽ ٿئي ٿي. هن هنڌ تي لاريون ۽ سون مڙيون اڌ ڪلاڪ کن ترسديون آهن، جن مان مسافر لهي ڪڍڻ موڙي پر وارين هونلن تي اونهاري جون ٿڌيون بوتلون ۽ سياري ۾ چاهه جون چمڪيون وٺي نارا توانا ٿي وري اڳتي روانا ٿي ويندا آهن.

وڳڻ کان پوءِ لارڻ جي ٻي منزل آهي 'لالوراوڪ' جتي پنج منٽ کن ترسي وري اڳتي ڌوڪيدون آهن، پنهنجيءَ منزل مقصود ڏانهن. لالوراوڪ کان ٻن ڪلاڪن تي جڏهن اسان جي لاريءَ جي رفتار ۾ ڪمي آئي ته مون کي ڪٽيون وٺي ويون. لاري سڙڪ جي ڪاري بيل ڪپڙ جي وٺ وٺ اچي پسي. وٺ هٿان هڪ سڌيءَ عمر وارو مٺو هڪ هٿ ۾ جست جو وڏو وٺو جهليو پيو هو. هن جي عمر ٻارهن ورهيه مس هئي.

لاريءَ جي ٻيٺ سان هن جي منهن تي رونق ڊوڙي آئي. هن جون ٻي نور اکيون چمڪي پيون. پنهنجو وٺو وڌائي لاريءَ جي لڳ اچي لنگهيو. ڪنهن پنج پسي اچي ته ڪپڙن ۾ ڪجهه ڪڇيائين ۽ نه

ڪجهه پڇيائين. دعا جا ۽ اکر ۽ ريان نه ڪونه آندائين. لاريءَ کان پري  
 ٿي سو. ٻااڻديءَ ۽ ذڪ جو ٻلو. هڪ دڌڪو آيو ۽ لاري هٿ لڳي.  
 'واره' مان واپس وريدي مهجڻيون اکيون کپڙ جي هٿان ڪهن  
 کي ڳولي رهيون هيون، پر هو اتي موجود ڪونه هو.

ڪجهه ڏينهن کان پوءِ وري واره وڃڻ ٿيو. ڏسڻ لاءِ ته هو اتي آهي  
 يا ڪونه. مهجڻيون اکيون کپڙ ڏانهن ڪڍي ويون. هو اتي سر هو. سڙا  
 انتظار. لاري هڪ ڏجڪي سان بيهي رهي. فقير لاريءَ ڏي وڌو، اڄ به  
 هن جي بي نور اکين ۾ اميد جي تروري جي جهلڪ موجود هئي. وٽي ۾  
 پيس ڪرڻ جو چمڪو عجيب پني لڳو. دري مان ڪڍ ڪڍي ڏسڻ.  
 ڪافي ڪجهه ملي چڪو هوس. مون کي هڪ ٿي ته فقير اڄ ايترو پيس  
 ملڻ تي خوش ٿيلو، پر لاريءَ هلڻ وقت ڏٺو ته هو هميشه وانگر ٻااڻديءَ  
 جو پتلو پني نظر آيو.

ڌنڌي سانگي ائين ڏينهن مڙيو ٿي پيو واره وڃڻ ٿيلو هو. کپڙ  
 هيٺان هميشه ايتو چوڪر آسائو ٿيو بيلو هوندو هو. لاريءَ جي هٿ  
 وقت هن جي آس نراسائيءَ ۾ بدلجي ويندي هئي.... الائي چو؟ عام طرح  
 مان واره پهرينءَ لاريءَ ۾ ويندو هوس، جيئن شام موتي ٻڄڻ سان اچي  
 سڪي ٿيان.

هڪ ڏينهن پهرين لاري ڪري وئي، ان ڪري ٻيءَ لاريءَ ۾ روانو  
 ٿيم. لالورانوڪ کان لاري هلي ته مون کي اڪيون رستي ۾ ڪپايون. اڄ  
 کپڙ اڪيلو هو. پوءِ معلوم ٿيو ته هو صرف پهرئينءَ لاريءَ تي اسو  
 هو.

ليڪو، جنهن ڪري مون کي واره وڃڻو پوندو هو؛ پورو ٿي چڪو  
 هو. حساب ڪتاب سمجهي پائيوار ڏانهن باقي ڪري چٽوور هوم.  
 انهيءَ وصوليءَ لاءِ پنڌ پيا پوينا هئا. ڪي ٻي ڪم ڪارس ۾ اسرو به  
 مصروف رهيس جو مهس کان پوءِ واره وڃڻو پائيوار وعدو به ان  
 ڏينهن جو ڪيو هو. لالورانوڪ کان لاري هلي ته مهجڻيون اکيون وري  
 کپڙ کي ڳولڻ لڳيون، اڪيلو کپڙ موجود هو، فقير ڪونه هو. لاري اتي به  
 بيبي ۽ دڌ ۽ دوڙهن جا مڊل ٺاهنديءَ، ڪڙ کي پوئي ڇڏندي واره وڃڻ  
 لڳي. اٺان سان مون کي ڊرائور جي ڀر واري سبب ملي وئي هئي. کپڙ

کان اڳي لاري هلي ته درانيور کان ميس وٺي:  
"ادا! اڄ فقير ڪونه هو؟"

هن رستي تان اڪيون هائين مون ۾ مٿي ڪاٺون ۽ جھانڻن: "مري  
ويو."

منهنجي بدن مان سبڙاٽ نڪري ويا.

جيومانس: "ڪڏهن؟" جھانڻن: "پريو مهينو اڃي ٿيو اٿس."

افسوس جو اظهار ڪيو.

درانيور پڇيو: "اوهانجو واپس هو ڇا؟" ڪڪڙ ڏوٿي انڪار ڪيو.

جيومانس: "واره ويندي رات تي ڏسندو هومانس، اڄ ڪونه هو، ان

لاڙ پڇيم. ويچارو ڪهڙيءَ آس سان سو لارس کي تڪيدو هو؟"

"ان جو به ڪو سبب هو." درانيور ڳالهائيو.

"ڪهڙو؟" مون پڇيو.

گادي ڪڍي وٺ بهي ڇڪي هئي. لالورايو ڪ ۽ واره جي وچ

۾ ڪڍو نالي هڪ اسٽاپ آهي، جي سون اڃي سهندو آهن. نه ئي

ماڻهو مڙيوني پيا لهندا جڙهندا آهن. ڪڪڙي مان گادي هلي ته درانيور

سگرت کي سونو هڻي چوڻ لڳو: "انو، جو داسان ڏاڍو درد پريو آهي."

"انو هڪير؟" مون کائونس پڇيو.

"سائين! انهيءَ فقير جو نالو انو هو. شروع ۾ نه اندو هو ۽ نه وري

پڻ لاءِ ئي ايندو هو. آسانو هو. ڪا آس رکي اچي اتي بيهندو هو.

آس پوري ٿيندي ۽ ڏسي هو براس تي واپس وريندو هو. 'انو' منهنجي

استاد جو پٽ هو. هيءَ درانيوري انهيءَ استاد سڪاري آهي، استاد جو

گوت ۽ ڪٿر سان لاڳيتو آهي. سڌ پڌ تي، انهيءَ هڪري سڌوني ڪٿر

آهي."

"منهنجو استاد جيئرو آهي؟" مون کائونس پڇيو.

"نه" درانيور جواب ڏنو.

درانيور لاريءَ کي بربڪ لڳائي. سامهون ميس جو ڏٺ رستو پار

ڪري رهيو هو. هاڻي ڏٺ رستي کان پار وڃي چڪو هو ڏڌڪي سان

لاري وري هلڻ لڳي. درانيور سگرت جو پونو سونو هيو ۽ ٿورو دريءَ

کان ٻاهر اچلائي ڇڏيو. ٿورو ڪجهه ۽ چوڻ لڳو:

"سائين؛ سمورو داسان دل تي د وٺڻ جهڙو آهي. سندن ناکي مر  
 ناهي پر جي اسنو، مهجي استاد سان ملڻ تي حڪو آهي."  
 "اهو ڪيئن؟" مون بيچينيءَ مان پڇيو.

لاري وائر ڪورس تي هاءِ اسڪول وٽ پهچي وئي هئي. ڊرائيور  
 بربڪ هتي لاريءَ کي رستي جي هڪ طرف سڀاري ڇڏيو. واره اچي وئي  
 هئي، مسافر لهڻ لڳا. ڊرائيور کان موڪلائي مان پائوار وٺ وٺي هو  
 زمين تي ويل هو، شمار جو گهر پهتو. حساب سمجهي حڪو ڪيائين.  
 اسٽند تي پهتو ته لاري هلي چڪي هئي. مان بيان مد ڪاءِ جي  
 مشيءَ ٻڌي ورتا ۽ لاريءَ کي سڀاريائين، جيڪا تب ڀريل هئي. مٿي،  
 چو ته ڪٿي اٿڪي سو. ڊرائيور جي نظر مون تي پئجي وئي، سد ڪيائين  
 ۽ پنهنجي ڀرسان ٽول ناڪس تي ٿڌي رکي مون کي وهارائين. هيءَ  
 ساڳي لاري هئي، جنهن ۾ صبح آيو هوس. ڊرائيور مگرٽ جو ٻاڪيٽ  
 ڪڍيو، مون کي صلاح ڪيائين. ان بعد هڪ مگرٽ واٽ ۾ وجهي  
 هڪ هٿ سان تبلي ناري ان کي دڪانن ۽ پوءِ انوءَ جو اڏورو داسان  
 شروع ڪيائين.

"سائين! مهجي استاد جو ٻائو محمد رمضان هو. مان وٽس پهريائين  
 ڪليئر هوس، دل جو ڏاڍو صاف ۽ سچو هو. رڳو جنهن مهيني ۾ ئي مون  
 کي پٽ ڪري ڇڏيائين."

"انو هن جو اڪيلو پٽ هو. جنهن سان استاد جي ڏاڍي محبت  
 هئي. استاد ۽ مان صبح جو لاڙڪاڻي کان هلندا هئاسين ۽ شام جو واره  
 کان واپس ٿيندا هئاسين. ان وقت هونديون هون رڳيون نه لاريون. هڪ  
 رات جو اچي واره بيهدي هئي ۽ سي هئي اسان جي. رات اسان کي  
 لاڙڪاڻي بيهدي هئي. مالڪ هئا لالچي، مهيني ماسي اڏارن ۽ مٿس سان  
 مس هڪ رات گهر ۾ رهڻ جي اجازت ملندي هئي ته ڳوٺان تي ايندا  
 هئاسين.

صبح جو جنهن وقت اسان جي لاري ڪٽر وٽ پهچندي هئي ته اتي  
 انوءَ کي اڳ ئي بيل ڏسندا هئاسين. هن جي هڪ هٿ ۾ ماسيءَ جي  
 ڳڙ هوندي هئي ۽ ٻئي هٿ ۾ لسيءَ جو جهازو. ان وقت انوءَ جي عمر  
 ڇهه ورهيه کن مس هئي. اهڙيءَ طرح استاد ۽ انوءَ جي روز پني ملاقات

ٿيندي هئي. استاد مائي ڪولي مون کي. ته هڪڙو هو. ٻه ٽي چڪ هون  
هڻندو هو. ٻي چڪ مان. لسي بي اڙا. وڏا بي اڙا. وڏا بي اڙا. وڏا بي اڙا.  
هٿاسين. وڃن کان پوءِ مٿي اڏي به بي اڙا ڏي وڃندو هو. هٿ بي  
دسهن کٽ وٽ، مٿس به دسويهين به اٿي اهو چڪور هو. ان جي مٿان هي  
جو مامو مٿي جهليو سٺو هو. ان مان معلوم ٿيو. اهو شمار ٿي. آهي.  
استاد لاريءَ کي ڇڏي اٿو جي حرج چار لهن لاءِ ڪهر وڃي. حلد ٿي مٿي  
آيو پڌاڻين به. اهو عش لڳو پيو هو. ڳالهائين به ڪور. مائي محنتي  
اٿس. استاد جي اٿو سان اها آخري ملاقات هئي...

ميسر انتظار وڌندو پئي ويو. سموري قصي کي ٻڌڻ لاءِ بيشمار  
هوس. ڪڍي وٽ پهچي چڪا هئاسين. محورا درانيور کي ڳاله  
روڪڻي پئي.

اڄ ڪڍي ۾ گاڏي ڪجهه وڌيڪ ترسي. ان ڏم ماڻهو انتظار ۾  
بيٺا هئا. حق کي ويهڻ لاءِ جڳهه به پئي ملي. کين لاريءَ جي مٿان وهاريو  
ويو. مٿيءَ لاريءَ جي سائڊ کي به ڏڪ هيا ۽ لاري رڙهي. مون کان  
انتظار سٺو نه ٿيو، درانيور کي چوريم:

"اها ڀلا اٿو جي تنهنجي استاد سان پوئين ملاقات ڪيئن ٿي؟"

"پني ڏينهن استاد جو خون ٿي ويو."

بدن مان درڙي نڪري وئي، پڇيم: "ڪيئن؟"

"پني ڏينهن استاد جو وڃڻ وٽ هڪ ترڪ درانيور سان جهڳڙو ٿي  
پيو. 'تون چا،' تون چا مان وڃي، هن نجي پيا، اٿي جو ترڪ جو  
ڪلبير، سو ترڪ مان لوهو هيڊل ڪڍي استاد کي معر ۾ وهائي  
ڪڍيائين. اسين پهچون ٿي پهچون! تنهن کان اڳ ئي استاد ڪري سو.  
ڏڪ هڻائيندو هو، چڙهون ٿي به هيائين. اٿو انهيءَ وچ ۾ شمار هو. پيءُ  
جي موت جي کيس خبر ٿي نه پئي، ڪنهن به ماڻس اها ڳالهه ڪاه  
ڪئي. اڳ ڪوليائين ته پيءُ جي پڇا ڪيائين. اڳ ڪهري ڪوليائين،  
مائيءَ ۾ ويچارو پئي اڪيون وڃائي وڃو هو. سرن پرو ٿيو ته ضد ڪرڻ  
لڳو ته ابي ڏي مامي ڪٿي ويندس. ماڻس روڪيس به مني پاڻي وجهه، پوءِ  
مائي ڪٿي وڃي هاڻي. پر هو هڪ ئي ٿي پيو. لاجار ماڻس مامي پڇائي  
ڏس! جو هو ڪٿي مامي سان گڏجي اچي ڪهڙ هيٺان پيو. لاري اٿي،

اندر اکس جس کي نالو جي ڪوشش ڪئي. اڌ موڙا ڪن "او  
س ڏسڻ لاءِ آڻ هئا، پر اسناد نه ڪري جي هڪ م هو. اسان ساڻس  
ڪور "اعاو نه اسناد ڪراجي، پر مال وٺڻ ويو آهي، موهي اهو، وڃڻ  
وقت منشيءَ انوءَ جي هٿ تي اٿ آنا رکيا..."

هندي وانس م هڪ همراھ هٿ ڏيکاريو. ڊرائيور برڪٽ هڻي، لاري  
بهه رهي. مسافر مٿي وڃي ويٺو. منشيءَ لاريءَ کي به ڏک هيا، لاري  
وري هلڻ لڳي. ڊرائيور ڪنگهي وري ڳاله شروع ڪئي.

"او پوءِ روز اچي ڪٿر وٽ بندو هو. اسين نه روز به کس ڏلاسا  
ڏندا هئاسين. منشي روز نه چار آيا هن جي هٿ تي رکندو هو. ڪجهه  
ڏيهن مائي آندائين، تنهن کان پوءِ جس جي وٺي ۾ رڱي لسي آڻيسو  
هو. جيڪا مٿي ۾ مان بندا هئاس. گهڻا ڏيهن ته انوءَ جي ڀڄا  
ڪندو رهيو، پر پوءِ بحث نه ڇڏي ڊائين. انهيءَ وچ ۾ انوءَ جي ماءُ نه مري  
ويئي."

هاڻي هو لسي نه آڻيسو هو. پر وٺو سو سندس هٿ م هوندو هو.  
لاري ايندي هئي ته اسان سندس سان اچي وڌندو هو. ماڻهو هن جي وٺي  
۾ ڪجهه نه ڪجهه اڇلائيندا هئا. اهڙيءَ طرح انوءَ ڀريا ڇه سال ايندو  
رهيو. آخر گذريل مهيني مدي جو بحار ٿي پيس، هغو نه ڪيائين،  
فوت ٿي ويو. پر ساڻين اڌسوءَ بيگو مرڻ وقت نه ائين چئي ويو :-  
"مهجو مزه ان ڪٿر هينان پورجو، جتي مائي جي لاري بهندي آهي."

"پوءِ؟" مون خيالن ۾ گم ٿيندي پڇيو.

"هو اتي ئي پوريل آهي." ڊرائيور روڻن هارڪو ٽسڻي جو.  
ڪٿر وٺان لڳندي مهجئون نظرون ان ڏانهن ڪڍي ويون. "هو  
اڪلوهه آهي، هن جي هينان جيڪا هر آهي، سا اڃا تائين "او به"  
بڻڻ لاءِ آساني آهي."





مون کي لارڪڻي آئي سڀ مهل سڀ هنڌ سڀ ڏورن سڀ جهيڙن  
مٽيون هنڌ. هندن جون ٺهيل حدون کڻن ۾ ڪهڙيون ۽ من ٺي موهن  
ٿيو. اتي به نواز پهچي پيو. چيائين، "عارف لارڪڻي جون حدون اجهو  
اهي اٿئي. البت وڏي حواليءَ ۾ رهين به سگهن ٿي."

جيومانس، "وڏي حوالي ڪٿي آهي؟"

کلي کڻي ماڻ ڇڪيائين. سوچيم وڏي حوس سال ڪو مٽامي  
مهاورو هجي. ش به آهي به ڏسڻ ڪڍ ڪڍ جو ڏس ڏو هجي. نواز  
سان اهڙو رستو ته هو منهن ڇو

هڪ ڏينهن سار پهچي پيو. ڇو من ڏس ڏس ڏو به اهو وڏي حواليءَ  
جي وٽ ۾ آهي. سار سال من ڏس ڏس ڏو به هر ڪن وڏي حواليءَ ڏس.  
ٻاهران ئي مٽس وٺڻ به ڏس ڏس ڏو به "اها جاءِ سڀ  
سهيڙا ڪم ڪم ٿي پهرين هئي. وڏي ڏس ڏس ڏو به ٻي ڏس ڏس ڏو به  
ڏها ڪول ڪول وٺو هو. جاء به ڏس ڏس ڏو به ڏس ڏس ڏو به ڏس ڏس ڏو به  
سال ورهاڱو سو به جاء کي به ڏس ڏس ڏو به ڏس ڏس ڏو به ڏس ڏس ڏو به  
اوڙي وارن کان سو گهر، سڀر جو حال ڏس ڏو به. ناسي مرحوم سان هٿس  
پاري، پر آهستي آهستي حقد ۾ وڻي وڻي ٿي. آخر ٻڌ ٿي ويا.

ڄڻو ولد ٿي ڪي جاءِ مني ڪليم ۾. ڪليم به الائي ڪهڻي جو  
هو. سڄو الائي ڪورو. حر حد به ڪي. ڏنهي پيو. جاء به پهچي، جاء به  
پر جيڪا ان مان مڏي مٽس نه ٿي ڏس ڏس ڏو به ڏس ڏس ڏو به ڏس ڏس ڏو به  
سو. هاڻي هو وڏي حواليءَ جو مالڪ ٿيو وڏو آهي. آهي به اڪلو مڙه  
نجاه ٿي ٿو حدي. ڏوڪر به جهجهي ٿا مٽس. حال اس ته شاد اندر  
ڪو خزانو پوريل آهي."

انفاقاً بي آخر بي جو ولد ٿي سان گهاڙ واه ٿي اوچي ملاقات ٿي.  
انهن ڏينهن جمعي جي نجاه آخر تي موڪل مٽي هئي. ناري پاس  
ڪڍائي هنڌ. ڏس ڏس ڏو به ڏس ڏس ڏو به ڏس ڏس ڏو به ڏس ڏس ڏو به  
موڪل ۾ وڃي ويهندو هوس گهاڙ واه جي ڪاري تي. ڪڏهن به به

ڪڏهن به ڏسرا ملي نوندا هئا. پاڻ به کائيندو هئو ۽ پاري وارن کي به  
پهچائيندو هئو.

اهري آجڙي جي هڪ محصور ماڻهو اهي مهجتي به ۾ وڃي ڪڏهن  
مون واري جريءَ کي نهي ڏٺائين، ڪڏهن ان ۾ لنگل حمڪندڙ بل جي  
جرحيءَ کي ۽ وري ڪڏهن سندس اکون وڃي بي ڪون رکائي لڳي قلاب  
۾، جو پاڻيءَ جي لهرس تي نهي هب مٿي سو. هن جي ويڻ جي انداز ۽  
دستن جي نموني مان محسوس ڪيم ته يار به مون وانگر حقيقي هو. ايتري  
۾ قلوب پاڻيءَ تي هب مٿي ٿيڻ لڳو. مهجتي سمورو توجه وڃي ان ۾  
ڪو. قلوب مٿي حصي کان مٿي پاڻيءَ ۾ گم ٿي چڪو هو ۽ اڃا به ايتري  
چڪڙيو نهي ويو. سب ڏٺو. ائين محسوس ٿيو ته ڪڏهن وڃي ڪنهن  
پٿر ۾ اٽڪي. هڪ وڏو هندائي جي سڱ جهڙو ڳاڙهو ڏيپرو پاڻيءَ مان  
جار ٿيڻ کي مٿي اچي حب ڪري وڃي پاڻيءَ ۾ ڪريو. جرحي ۾  
زر ڪري گڻ لڳي. بلاسڪ جي مصوط ڏور هلڻ لڳي، ده ٿيڻ،  
پندرهن ٿيڻ، ويه ٿيڻ. مافي وڃي ڏهاڪو ٿيڻ ڏور جرحي تي رهي هئي  
ته مڇيءَ جي رفتار ۾ ڪجهه ڪمي آئي. مناسب وقت تي مان آهستي  
آهستي ڏور لپيڻ لڳم ته اوجھي زوردار چڪ آئي، ڏور ته سڄي کلي ويئي،  
پر ساڳي وقت چڙي مٿي پيڻي ٿي ويئي. مان ائين بني محسوس ڪيو ته  
جي چڪ ايتري زور سان جاري رهي ته چڙي مهجتي هٿ مان ڇڏائي  
ويندي.

اندر جو وحشي انسان ايتري آيو هو. مٿي جي پيڙا ۽ بڪلف ڏسي  
جو اندر کي آرام ايندو آهي، سو محسوس ڪرڻ لڳس. منڪار اڄ به  
پيڻ لاءِ نه ڪو نه ٿو ڪجي، ان جي پٺيان تراشي زماني جي جنگ ۽ رب  
ڇاڻ جو حدو ڪارو ما هوڻو آهي. مان بهي هن سان جريءَ کي  
چنڙي پيس. مهجتي پور پور مان ٺڳهر ٺڪري سو. هب الائي ويا. مڇي  
ريڊگي بچائڻ لاءِ ٻڙي رهي هئي، ۽ مان بهجتي دوق جي سڪن لاءِ  
چڙيءَ کي جهسو پيو هوس. سو به آهي ته ڪسرو وقت هيءَ جدوجهد

جاري رهي. آخر ٻڪري سڄي مڇي ۽ کڻي پاڻ ڇڏيو. هاڻي هو آهستي آهستي ڇڪي ڇڪي ڪناري ڏانهن اچي رهي هئي. ڇڏڻ وڃي پئي ته نه هس سب ۽ نه سام. هاڻي هن جو سب مٿي هو ۽ سڀي هس. مڇي ڪا به حرير موجود ڪانه هئي، سواءِ سندس ڪلن جي، جي آڪسيجن حاصل ڪرڻ لاءِ کلي ۽ بند ٿي رهيو هيو. ماڻ ني بهيڻ بعد هاڻي حالت مسافر جي ٿيندي آهي سا مڇي هئي. سڳو ڏکي رهيو هيو ۽ بدن بسو ٿيندو پئي ويو. ان محصور ماڻهوءَ جون ڏانهن ڏسڻ مان ڪندڙ سان هاڪار ڪئي، هن ٻئي هٿ ٻاٽيءَ ۾ وجهي مڇيءَ جي ڪلن ۾ آڱريون ڦاسائي کڻي اچي رکيو ڪناري تي. ان ماڻهوءَ ۽ مڇي اڳيون حيرت مان ڦاسي ويون. اندي وڌي ۽ سڀئي مڇي جون ان وقت ٿاڻي ڪانه ماري هئي. ان محصور ماڻهوءَ مڇي نالو جو ٻڌايو.

هاڻي ڇڏڻ نه مڇي مارڻ وڌندو هوس نه جو مڇي ٻر ۾ اچي ويهندو هو ۽ مڇي ڪري جي ٽلبي مان بلاسڪ جي ڌور ڪڍي ان ۾ ساڀا وجهي ڪندو هو گهاٽو راه جي حوالي ۽ پاڻ ڪندو پاڻ جي جگالي. هڪري ڏانهن گهاٽو جي ڪاري لڙ پئي ويو، پري کان ڪو ڏانهن ڪري رهيو هو "اسپيڪٽر اچي ويو، اسپيڪٽر اچي ويو." ۽ پوءِ گهڻائي جڙيون ۽ ڌوريون ڇڏي پنڌ سائيڪلن تي رسو ڏئي بحث لڳا. جو نه نڪرڻ ۾ ڌور ويهڻ لڳو ته مون کيس اٿس ڪرڻ کان روڪيو. جڏهن وقت اسپيڪٽر آف فئريز جون وٺ اچي پاس پئي ته ڪڍي ڏيکاري پاس، ڇڏڻ حيرت ۽ وڌيو ته جنو پاس ته اها ڌور مڇي آهي. پاس ۾ هڪ حيرت ۽ هڪ ڌور جي اجازت آهي. هن محسوس ڪيو ته اها ڌور مڇي نه هئي پر سواءِ ڇڏڻ جي ڪجهه ڪري نه سگهيو، هليو ويو. اڃانئن مون کي اهو سو ڪونه هو ته اهو جو وڏي حويلي ۽ وارو ٿي هو.

هڪ ڏينهن اها ٻاله به کلي پئي. ڪنهن ڪم سانگي ستار مان ملڻ وس. ستار نه ڪو مليو پر چوڻ کي وڏي حويلي جي ڏر وٽ بيل ڏسڻ. وڏي اچي مليو ۽ چيائين: "اسناد! ڪيئن اچڻ ٿيو آهي؟"



هو ان مرئس وندو به هو اول به سرور کائي وارن حي دست رس کان  
 ساهر هو، سو به سدس حوڻ مڻائي ”گهٻاٻ خراسل هو.“ هو به گهٻاڻي  
 سڪاري، اهو به جس کي حوڻو ڪو لائي احي ويهندو هو، حو محال آهي  
 حو بزرگ ساهر بڪري. سدس حوڻ هو ته ”آوار سي فنجون نهديون آهن،  
 شڪار بيڪار آهي.“ ڪڏهن به ڪافي سڪار ملندو هو ۽ ڪڏهن به  
 هڪ ”حال“ به نه نبيدي هئي. وڏي گهي حصدار هوندا هئاسين. هو حالي  
 هئس هوندو هو ۽ مون وب مڃي هوندي هئي ته مناسب حصو سدس بدر  
 ڪندو هوس. پاڻ به اٿس ئي ڪندو رهندو هو. وڌيڪ جوڻندو هو ”عارف  
 صاحب“ مان اڪلو آهنون، اوهان حر سان مارن سان ٿا رهو، مون کي  
 مڃي ڇا به پيرا ئي کوز آهن.“

هو مون سان هاڻي سي بخت نبي ويو هو، دور پائي حو هئاسون.  
 هڪ ديهن سڪار نبي رسي رسي بحوماس نه ”مار، انڌي وڏي گهر ۾  
 اڪيلو رهندي، ڊپ نه ٿيندو اٿس.“

”ٿيندو آهي عارف ميان،“ هن جواب ڏنو.

”ڪجهه ڏنو اٿس ڇا؟“ مون پڇيس.

”ڏسڻ ڇا جو. هوءَ اتي آهي،“ هن چيو.

”ڪير؟“ مون پڇيس.

”ڪالڪا،“ هن جواب ڏنو.

”ڪالڪا؟“ مون حيراني مان پڇيو.

”ها، ڪالڪا. سدس ٿت گهر ۾ موجود آهي ۽ مان ان کان دڃدو  
 آهيان.“

مون چيس، ”مر ان ديهن ته مون ڪالڪا حو ت ڪو ڏنو.“

حواب ڏنائين، ”ڪمري ۾ آهي. سد ڪري ڇڏو اٿماس.“

سو حمر به شايد اڪلو رهڻ حي ڪري، دماغ بي اثر بو اٿس.

هڪ ديهن چائين، ”ٻاڻو، جاءِ وڪڻڻ نه گهران.“

پڇيومانس، ”گهڻي ڏيندين؟“









## ڈی وٹ

محمد رمضان ۽ محرم علي مٺي سڳ مٺ نار هئا. هئا به مڇ ۽ ماڳي. به رڱو پيهجي لاءِ ٻر پراون لاءِ به نار هئا. سندن مصري، جهرو مو گنهائڻ سڪهڻ کي پيو وڌندو هو. پاڻ به به هئ پتيم دلون ۽ هڪٻئي نان بيا گهور وسدا هئا. ملاقاتون پهريائين ناڻ مانين محدود هئ، ساڻس سچين وري شيروءَ جي طهر کان پوءِ اچڻ وڃڻ لڳا.

شیر علی، محرم علیء جو ھڪڙو نٺي پٽ ھو. ان کان اول نثر علي  
جانو ھوس، جيڪو ڏھ ڏينھن رندھ رھي راھ رباني وسي ويو. پٽس اڪثر  
پيو ان جون ڳالھيون ڪندو ھو. چوندو ھو: ”نظر علي مڙس مٿي نٺي  
ھا.“ ”نظر علي کان اول وري من کي ھڪ ڌيءَ قابل نالي ھئي، جيڪا  
شبروءَ کان چھ ورھيه کس وڏي ھئي. ھوءَ پيءُ کي پھريسي ڌيءَ ھئي. قابل  
کان تي ورھيه پوءِ نظر علي جانو ۽ ان کان تي ورھيه پوءِ شير علي، جنھن  
کي پيءُ شيرو ڪري سڏيندو ھو. شيرو شڪل جو مور ھو. کلڪل رڱ،  
بعضوي چھرو، ڪڪادي پيشاني، ھاڙا ڀرون، آندار اکيون، سھرا ۽ مھڻ  
چپ، اب جي ڦار جھڙو ڪڪ، دٻس جھڙو پو لڳندو ھو. طھر ٽنن ماڻس  
بارايس بہ ڏيٺا ٿا ڪتا.

ٻي رقصاڻ پاڻ موڪلو. عرصي ۾ آهر ڇڻو سر پهرائين. سر  
 موڇي، جو ڇوڻ آهي نه سوا منو رپا ۽ رڱو ڇاڇي کي ڏاڏائي، گهور  
 ڪهاڻو، سڀ کان سواءِ. اڄ ڪر تو اٿس ڪري؟ محرم علي ۽ ڇڻو ڦلر  
 ڪسي، ۽ ڇوڻو ڇوڻي، رسي وڻو ڏس کي، ۽ بوسڪي ۽ جي  
 ٻي ڏس پهرائين. رقصاڻ ۽ ڏر ۽ ڇڻي، ڇاڻي: "محرم ۽ بيلي ماڻهن  
 ۾ مهڻو مهڻي ڪڍان، اڄ ۽ سڀ ماڻهن." بوسڪي ۽ جي پڳ

لاهي رسائين محرم علي، جي مٿس بي ان جي ملڪل جي نڪ وٺي پاڻ  
بدائين. اها اصل روح اڃا اهي ڪي؟ خدا اهي ها به هوندا اها سا هي  
نه اچي ها، جهن بهي گهرن کي بهوڙي نئون.

رمضان جي ساڻي مياڻي به سو بهن ۾ سرس هئي. هئي به سوچي،  
اهي ڪري مائس هار سڪار مڙي سرس ڪرائندي هس. سرور جي  
طهر بي اها بس ۾ سر هئس. سرور جي ماءُ ان وقت ئي موجود نه هيو  
۽ مائتي جي جوڙي به واه جو نهدي. هڪ ڏينهن مڙس سان به ڊڪر  
چيڙائين. مڙس هس کيس ڏرڪا ڏنا ۽ چيو: "جو ٿي اسان جي دوستيءَ  
۾ ڏفير وجهين. مٽي مائتي آهي حلال، پوءِ اها محبت به ڪاه رهندي جا  
هاڻي آهي."

پر هوءَ مڙن واري نه هئي ڪاه، نئي مڙس کي چوريندي هئي. محرم  
عليءَ کي وري ان خيال پئي ماريو به يار کي گار به ڏيان ۽ هو به مڃي ته پوءِ  
دوستيءَ نان هٿ ته کڻو بوندو. ٻڌي ٻڌي هڪ ڏينهن آخر رال کي چئي  
ڏنائين، "وڃي ڪڏ ۾ پڙا جو هروڀرو رهڻ وه ڪري ڇڏيو اٿئي؟ وڃي  
پاڻ ڄاڻ."

رمضان ته پئي هٿ ڪڍي اکين تي رکيا. پر سندس رال "نوراڻ" پڙ  
ڪڍي بيئي. چيائين، "اٿين ڪو ٿيندو آهي ڇا؟ دوستي آهي پهچيءَ  
جاء تي ۽ مٽي مائتي آهي پهچيءَ جاء تي، کيس به ته پٽ پڙائڻو آهي."  
پڇيائونس، "يلا توکي پٽ آهي ڪٿي؟"

چيائين، "ڪا سيد ٿوري آهيان، الله جي مهربانيءَ سان اميد سان  
آهيان، مرشد قلندر ۾ لک اميدون آهن، پٽ ڄمندو."

چيائونس، "پٽ ڄمئي ته پوءِ ڏسو ويندو. هروڀرو ڪڪڙهن گهرس  
ٿي ته محرم علي لکي ڏيندو ته پنهنجي شاديءَ جو سمورو خرچ هو  
پريندو ۽ کيس پنهنجو پٽ ڪري پڙائيندو."

پر هوءَ هڪ ٿي ٿي بيئي. چيائين، اهي ڳالهون ڪوڙيون. محرم  
مون کي لکي ڏي دمنابر تي ته پٽ ڄمڻ بي محرم علي کيس ڦايل جو

سڱ ڏيندو.

گهڻوئي سمجهايا تونين ته ”قابل آهي ٻارهن ورهن جي ۽ سوکي حدنهن پٺ پٺي ۽ اهو جسمائين احي حوان نئي ته هو ۽ اڌ وهيءَ کان نه جڙهي ويندي.“

مڙس ته گهڻوئي سمجهايس پر هن مريءَ جي بيل نئي لائڻ نه ڏٺس. جيانين، ”مان اولاد ڏهه مهيا پست پر سائيس ته پيو پوي رانن جا اوجاگا مون ڪيا يا تو؟ سڄي رات سٺو پيو ڦوڪون ڏيندو هئس...“

رمضان چيس، ”وڃي ڪڍ پر پورن!“

ون رڳو پاڻ ته ڪڍ پر نه نئي پر پاڻ سان گڏ س پرس پرس گهرن کي به برباد ڪري ڇڏيائين. حبش چاهيائين، نيو نه ائين. انعاما کيس پٺ ڄمي پيو. مالو رکبانوس دادِي جو ”نور محمد“. قابل هاڻي پوري جي مانو پر هئي.

سيائي ۽ شروعات جي شادي ٿي وئي. نئي قوم حوائي پر هئا. ليلي مجنون جهڙي محبت ٿي وين.

پورو حدنهن ارڙهن ورهن جو ٿو ته قابل تيهن پر هئي. شاديءَ جي پهريون رات ئي نوري جي دل ۾ ڪٽر پنهي ويو.

قابل جي زندگي رهبر ٿي وئي. هر وقت طعام ۽ مهتا پئي مليس. مڙس پنهنجي ليکي به سسٽس پنهنجي ليکي پئي پرشان ڪس. سهري جو الٽ مٿس هٿ هو. زال کي سمجهايائين ته هي سسٽس صد جو سسٽو هو، هو نه ان جي جوڙ شادي لاءِ صد ڪري ها، نه اهي حالون سڌا س ها.

حواب ڏنائينس، ”نئون جنم ڇا ٿو رمون! دبا نه ڏسي ائين ڇا؟ اهي به عورتون آهن جن جا ويني ويني وار اجا نئي وڃن. ڪو ڌارو مٽي جو وار به سو ڏس. مون کي نه مرون ٿا مون به چوريءَ کي نه به هجي!“ چوريءَ کي پست نه هو پر ساهري گهر ۾ پست پري مائي ڪانه ڪاڏائين. مائي اڳيان آس نه هليس سسٽس جي موڪ، مائي مان هٿ ڪڍي ڪڍندي هئي.

آخر برداشت جي به حد نٿي آهي. هڪ ڏينهن قابل پاران ڪندڙي  
مٿي تي حسي قرآن کڻي مٿي. مٿس کي ڄاڻي، هي بهي ڇهاڻ جو  
وسيلو ساڳي آهي به مهينو انگ بهرائي ٿو ڏنو آهي. ڪوڙ ڳالهائين به  
ڪوڙهي ٿيان.

”مٿس کي اعتبار اچي ويو. قرآن محمد وٺي اکين تي رکيائين.  
پٺ جي پوتي گهرائي ان کي بهرائي، سڄي ريتي جي مٿي وٺي  
ورهائين. ان ڏينهن کان قابل سان مٿس جي خاطر ٿي. اهو حال جو ڏٺو  
پوران ته ان جون به به ويون نه ڇه به ڪڙڪو ڪري چيائين، ”ڪوڙو  
قرآن ڪيو اٿائين.“ رمضان گهڻوئي سمجهاس ته ”اسان ڏٺو ڇا آهي؟  
مسلمان ڏٺو ته اهوئي آهي خدا جو ڪلام! جي ان تي به اعتبار به ڪريون  
ته ڇا تي ڪريون.“

پر پوران هڪ ئي ٿي پئي. چيائين، ”مان چوان ٿي چوري حراب  
آهي! حراب آهي! حراب آهي!“

مٿس پڇيس، ”ڪا ثابتي اٿي؟ توڻي ٻڌاءِ، ڪا ثابتي ڏي نه  
مان تو چوريءَ کي خون ڪريان.“

پوران ثابتي نه پيش نه ڪئي پر هر اٿي وٺي سان پئي سور مليائين ته  
”ڪوڙ تي قرآن ڪيو اٿائين.“

هڪ ڏينهن نورو ڪهاڙي کڻي وڃي ماءُ تي پيو. چيائين، ”اما!  
جو ٿي مهيني قيامت بڪاري ڪري. توڻي اسان کي حراب حوار  
ڪيو آهي. شريف ماڻهو سڄي ڳالهه به لڪائيندا آهن ۽ تو ڪوڙي ڳالهه  
کي واءِ واءِ ڪري اسان جي ٽڪي جي عزت ڪئي اٿي. ڄاڻ ٿا  
لنگهون ته ماڻهو آڱريون ٿا ڪس. ٻوٽي مون کي چيو هو ته ڦاٽي ڪواري به  
آهي. اهو بلڪ ڪوڙ هو، پر مون کي يا توکي؟ جي اڳي جپ چورما  
اٿي ته ڪهاڙيءَ سان ڳترا ڳترا ڪري ڇڏندوسان.“

نوران اٿي وڃي ٿي تان پئي هٿ پريا، مٿس تي گهمائي اچي وڃ  
صحن ۾ ويٺي. پئي چسا زمين تي هڻي وري ٿي هيائين مٿس بي. پنس

۲۔ سي ڪهڙيءَ جا گس وهائي ڪڍيس، پر رمضان اچي وڃ ۾ پيو، پٽ کان ڪهڙي ڪسي به سي ڄاڻون وهائي ڪڍيائين.

نوران ڪا به ڪوڙ جي هئي، اسري حواري مڃيائين جو پوري فيصلو ڪيو ته رال کي ڪهڙي وڃي ٿو بولس ۾ پس ٿان. هڪ رات ان حال سان وڌيو ته پر رال جو معصوم چهرو ڏٺائين ته هٿ ڏڪڻ لڳس، وڃي ڪهڙي رکيائين. کيس پڪ هئي ته ڦاٿل پاڪ ۽ صاف هئي. ان کي پتو نه پئي پيو ته آخر ان حواري مڃائڻ ۾ ماڻس کي ڇا پئي حاصل ٿيو.

نوران جو وات بند نه ٿيو هو سو نه ٿيو. نورو به اها ئي سري راڳي ٻڌي ٻڌي تڱ ٿي پيو. هڪ ڏينهن قرآن مجيد اڳيان ڳچيءَ ۾ ڳارو ڪري اچي بيٺو. ڇيائين، ”پهري جهاس جا وسيلو مون کي توتي اعتبار آهي، پر مان لاچار آهيان، مهجي ماءُ ڏاڏي حواري مڃائي آهي. ٻاهر ڪنڌ به شو کڻي سگهان. بس ا هڪ ئي رسو آهي، تون واهر ويٺو تجاڙيءَ.

ان رات پوري جون اکيون نه لڳيون. ڪڪڙن پهريون دس هيو ته هي آهستي آهستي ڪٽ تان اٿيو. ڪليءَ مان وڃي ڪهڙي لائين. ڦاٿل جي مٿان وڃي بيٺو. ٻه هٿاري پئي هنيائين ته وڃي پش پتو، ”مٿان سوٺرا“ ڪري وڃي ڪهڙيءَ کي پڪڙيائين. ڪهڙي ڪسي پٽ کي ڏٺائين ڏڪو. ڪڙڪي تي نوران ۽ ڦاٿل پئي جاڳي پيون. نوران اٿي به ماٺ ڪرڻ واري ڪاهه هئي. لڳي ڦاٿل کي پٽ ته ”کوٺ! مهجي جوان ڄماڻ پٽ جي اچي ڪڍ پئي آهي.“

پئي ڏينهن رمضان ڦاٿل کي وٺي پيڪڙي ڇڏي آيو.

محرم علي ڪجهه ڏينهن کان بیمار هو. ڦاٿل جي پهچڻ جي پئي ڏينهن لاهو ٿي ويو. تون ڏينهن به ڪڍيائين. رمضان کي دلي صدموون رسيو. جڻو مڙس هو ايٽو چوٽاڪ وڃي ڪريو. ڏمڻ پئجي ويس.

محرم علي جي مرڻ جي ٽن ڏينهن تي، متاڏوءَ ٿي. انهيءَ رات

قابل ماءَ کي ٻرائي ڳالهه ڪري بدائي. هوءَ حيراني مان کيس دست لڳي. هن کي اهو سوئي ڪونه هو ته ڪا نوارن اڀري ڪرمل عورت هئي. ان وقت ته هوءَ خاموش ٿي وئي، پر حالتي تي صاف صاف جواب ڏنائين ته مهجي ڌيءَ ساهري گهر نه وڃي. پورو مڙس اسان، خدا ويهي نه هوءَ رات اٿس نه ته آلو سڀ جو ڀلو.

نوران مانگ وانگر رت کائڻ لڳي. واکا ڪري وڃڻ ورائڻ لڳي. ڏيڻس اچي رات کي هٿ ڏس. جيانيس، ”اماڻ ڪهڙي عورت لاءِ ٿي اهيون ڳالهون ڪرس. مون کي ست قرآن ڏي نه اها ڳالهه ڪانه آهي. مان به ته آخر ان گهر ۾ رهي آهيان.“

مائس اچي نيس، ”ڪلهه جي جوڪري سي مون کي سڀ ڏي، توکي ڪهڙو ٻيو اسان جي گهر ۾ ڪي اهيون ڳالهون هلدون آهن ڇا؟“

”ڪري ڇا ٿي رن؟“ رمضان آئي ڪن ٻڪري ويو. هڪ هٿ ٻادر ۾، ٻيو هٿ جلدن ۾، اچي حوءَ کي ورائڻ. حوت لاک لائينس. آخر گهلي وڃي گاديءَ ۾ هٻانيس. گهر بهي نه اڏي هئي.

نوري جو گهر تاهه ٿي چڪو هو. هائي وارو هو سرور جي گهر جو. نوران سڀاڻيءَ کي سوين بيابا موڪليا، هن جواب ڏناري موڪليس: ”اماڻ، ڇو مهجي ڪڍ اچي پئي آهي. من مان جي ماءُ آهيان. پٽ جو گهر نه تاهه ڪيئي، هاڻي اچي ڌيءَ جي گهر کي لڳي آهي. ڪجهه خدا جو خوف ڪر.“

نوران في الحال نه ڪٿي ماڻ ڪٿي، پر اندر ۾ پٽي سڙا ڪاماڻ سڙا ڪاماڻ ڪيائين. پائس روشو هڪ نالي چڙهيو ڏاڙيل هو، ان کي گهرائي لڳس سور سلڻ. ٻڌايائين ته ”محرم جي مرڻ کان پوءِ رڳو هوندو گهر ۾ شيرو. اول ته هن ۾ اها نوم ڪانه آهي جو اڳيان اچي، جي آيو ته پوءِ مان ڏورايو ڪين ڏيندي مان.“

دندنه سار جو سڙو، جي ٽهر کي ڌارو لڳو، سڀرو شهر ويل هو،  
سڌو سج - لڳ ڳهاڙس ۽ اٺن مان اٺي سدس گهر سا. محرم علي  
جي جڳا مري چوڏي هئي سا به ٽٽائون. سڀائيءَ کي ٻارن سميت  
وٺي دٻيا هٿا رندا رها. ڪنهن کي هٿ ڪٽاءِ تي جوا آڻ وٺين.

سڙو سهر مان موسو نه سدس گهر ۾ هل هڳامو موسو هو. ماڻس  
دندشي نٿي هئي. پاڙي وارن جو وارو وارو نٿي پيو. هاڻي ڪپرو وارو نٿي  
ها حدن ڌاريل وڃي گهرن کان نڪتا هئا. شيرو بهرائين ويو وڌيري وٽ،  
جنهن حس، "نما ڌرو آهي، راجوڻي ٿوري ٿندي، وڃي پوليس ۾ فریاد  
ڪر."

پوليس فریاد ورتي. شڪ گمان لاءِ محسوس، هن رمضان ۽ پوري جو  
نالو ورتو. پوليس ٻنهي کي گهرايو. نه ڏهن لاکڻ ۾ رکي کين چڏي  
ڏنو. رمضان ٻن ڏينهن جو سج به نه ڏٺو، گهر بهو نه دل سٽي پيس.

ڏهن ڏينهن کان پوءِ سڀائيءَ ڦرڪ ڪلاس ماحسريت وٽ بيان ڏيو  
نه، "مهجو مڙس ڪريل آهي. مون ۾ اڃا ساڻس وڃندو آهي، ان ڏينهن به  
نڪران ها به موٽي ڪهاڙس مان ڪڍي ڇڏي ها، ڌارو ماڙو ڪجهه به  
هو. مان اڪيلي حوسان خوشيءَ ٻڪي هيس، سرڪار مائي مات آهي  
مان وات وڪيل آهان. مڙس ڏي به وٺندس، بهجي ماءُ وٽ رهندس."  
ڪورب جي ٻاهران شيرو ڏيئي سول ڪوٽ جي ڪسي ۾  
وجهي مڇون مروتي رهيو هو.



## مٿي

روزي، ربي ۽ راڻي جوڻ ۾ به ٿي هيون ۽ عدد ۾ پڻ، هر خفت ۾ هو هڪ ۾ ٿي ۽ نس ۾ هڪ هون. روزي ۽ حو دڪر ربي ۽ راڻي، حني بيان کان سواءِ اٿيو هو به ٻئي طرف ربي ۽ سان گڏ راڻي ۽ روزي ۽ حانالا به ٻانهيڻڊڙ حني زمان تي ارحود اچي ويندا هئا. راڻي ۽ سان به ساڳي ڳالهه لڳو ٿي مگهي ٿي.

برڪو پڳي حنن فادر حبيڪ کان پنسا وٺي برڪت ميع ٿيو ته نالي حني تدلي ۽ سان گڏ سدس قسمت ۾ به ڦيرو اچي ويو. حني سر حني تيلي حو وڏو بهارو سدس هٿن ۾ هوندو هو، اتي ناس حو دڳهو ۽ تلهو دندو سدس هٿن ۾ نظر اچڻ لڳو، جنهن حني مٿي سري تان هڪ مصوط ميع مان مارڻ تصويرن حو هڪ دڳهو ۽ ويڪرو آلم ڏور مان لڙڪيل هوندو هو. ان ڏندي کي صليب وانگر ٻنهي هٿن ۾ پڪڙي شهر حني چوراهن، مٿي ملاڪڙن ۽ ٻين وندر حني هنن تي هو بيٺل نظر اندو هئو. تصويرن ڏيکارڻ وقت سندس اکين حو جمڪو ۽ ڳالهائڻ حو انداز ڏسڻ ۽ ٻڌڻ وٺان هو. ”هي جيسو آهي پڳوان حو سروب ۽ سدس اڪيلو به، حو اسان حني گناهن حو بار سر تي کڻي صليب تي چڙهيو. هيءَ ڪنوار، سري آهي، جنهن حني گود ۾ هن گل حنر ورتو. هي اهو طلبو آهي، جنهن ۾ جيسو پڳوان، جو ڪرس آهي، بيٺا ٿيو. هي پورب حان ٿي مهاپرس آهن، حني سرداعلي بش ڪرڻ لاءِ ساري جو سهارو وٺي پڳوان جيسو جا چرن چڙهڻ لاءِ آيا هئا.

فاسر هاشم نان سو: ”ادا هي ڪهن حو دڪر ٿو ڪري؟“  
 هاشم چيو: ”ٻاءُ! هي گورو، بادشاھ حني مدد حو دڪر ڪري رهيو آهي. ڏس پاڻ ڪٿارو صاحب آهي به. مٿي بي نوبلو، بدن تي ڪوب ۽ هيٺ تي پتلون.“

ساما پاما ڪي ۽ وڏي آهي، ان جي چهره آهي، ۽ ڪنهن سان سڻ  
سان ڪيڏي نه عزت ٿي آهي سندس؟

پاما چيو: ”مهجو ڀاءُ رادو به وڏي ۽ ڪنهن سان به آهي، ۽ ڪنهن به  
جوي نه، پر مان ۽ امان ان ڪار ڪئي يا، مان به ڪنهن سان سندس، ۽  
ڪي ابو امان ناراض ٿين.“

ٻئي ساهيڙيون کلڻ لڳيون.

روزي روردمسٽ فيس مانوڊر جي هلڪي ته ڪارهن بعد ڪتاب جو  
گل ٿي بوندي هئي ۽ پنهجي نالي جي عزت رکدي هئي. ربي، رب جي  
گيتانيءَ جي مرضي هئي. وقت بوقت ٿوري گهڻي تي سندس چيو باقوت  
وانگر ڳڙهو ٿي ويندو هو، جنهن تي لال موهيرا ڌاري ڌاروونءَ جي  
ڪش وانگر حرڪدا نظر ايندا هئا. راڻي جنهن وقت ڪر جهڙا اڃا ڪرا  
ٻئي سوڙهي ڪوٺي پيرل چاڻيءَ تي ڪسي، مٿي بي ڪپڙي جي اڇي  
ڪٽ پائي اسپتال وڃڻ لاءِ ٻڪريدي هئي ته ماڻهن جون اکون ڪڍي  
وينديون هيون.

پهرين ڏينهن جڏهن راڻي مهجو نمبرچر ڏسڻ لاءِ ٿرماسٽر لڳايو  
ته مان سندس چهرې کي تڪيدو رهيس. ٿرماسٽر ڪڍي، نمبرچر پوٽ  
ڪري جڏهن ٻئي ڏني هلي، ته مون کي الائي ڇو ڪليويٽرا بدل وانگر  
لڳي ڦٽاور ۽ وڻندڙ.

روزي، ربي ۽ راڻي برڪت مسيح ۽ پاما جون ڏينر هيون. ڪجهه  
اڪر پڙهيون پڻ هيون. روزي ۽ ربيءَ پڙهائڻ جو پيشو اختيار ڪيو ته راڻي  
وڃي برس ٿي. ٽنهي پير برادريءَ ۾ عزت جي نگاه سان ڏٺيون وينديون  
هيون.

راڻي اساف برس کي ڏانهن ڏني ته سد برس ۵ مون کي تنگ ٿو  
ڪري. هڪ ڏينهن اساف برس مون ڏانهن وڌي آئي ۽ تشيع ڪيائين،  
مون کيس کلي حوت ته راڻيءَ کي سد به روڊرو فصلو ٿئي. راڻي منهن واءُ  
ڪندي اچي سامهون ٿي. اساف برس کي چيو: ”محس به مان ڇا  
سو ڪريان؟“ راڻي منهن ٻاڙهي ٿي وئي. سڄي اک کي اد موٽيندي  
چيائين: ”هنءَ به ڪندو آهي“ سڄو وارد ڪلڻ لڳو، اساف برس  
سميت. راڻي روز سان سر رمين بي هئي هلي وئي. اساف برس اڌ

گيسيربا مان ۽ اڌ مرڪڙي جو: ”سگ نه ڪريو، بد نصير ۵.“

هي مهاڀاري لرائيءَ جو زمانو هو. جڀاڻي هندستان ڏانهن وڌي رهيا هئا. انگريزن کي جنگ جي محاذ مان گڏ آزاديءَ جي غريڪس مان هندستان اندر مهڻ ڏٺو پيو. مان ڪاليج مان مڪس ٿي مس ته فوج ۾ جوبينر ڪميشن ملي. مرزا محاذ تي هياسون ته آفيس جي ڀرسان گولي ڦاٽڻ ڪري جنگه زخمي ٿي پئي.

هڪ وڏي عرصي کان پوءِ ڦٽ وري اٿلي پيو ۽ اسپتال ۾ داخل ٿيو. اسپتال ۾ پيو ته ڪم هيو ڪونه. بستري تي ليٽي ليٽي پرائيئون يادون دل تي اڀري پئي آيون.

ننڍو هير، شهر ۾ چوريل پنهنجي ويو ته والٽير اح لوڻ ٺاهي جيل ۾ ويٺا. مان حيران هيس ته لوڻ، جيڪو پيسي ۾ هڪ جيترو پئي مليو، ان کي ٺاهڻ ۽ بعد ۾ جيل وڃڻ جو سبب ڇا آهي؟ مامي جي آڱر پڪڙي تجرب باغ جي در وٽ وڃي بهتس، حني هشام ماڻهن جا گڏ ٿيا هئا. هڪ طرف کان پوليس جي لال بگڙس جو مڙو به نظر پئي آيو. باغ کان ٻاهر هڪ ڪڙاهي چڙهيل هئي، جنهن ۾ ڪا بائيٽ پيل هئي ۽ ڪڙاهيءَ هيٺان ڍڳ ڪاٺين جا ٻري رهيا هئا. ڪجهه وقت بعد پوليس جون سيٽيون وڃڻ لڳيون ۽ ماڻهن ۾ گورڙ پئجي ويو. ”لوڻ ٺهي ويو لوڻ ٺهي ويو.“

والٽيرن جن لوڻ ٺاهيو هو، سي خوشي خوشي وڃي ٽانگي ۾ ويٺا، جنهن ۾ پوليس به ساڻس گڏ چڙهي پئي. ماڻهن جو خوش ڏسڻ وٺان هو. نعرا پئي لڳا، ”انقلاب زنده باد، هندستان آزاد.“ مامي بعد ۾ ٻڌايو ته سرڪار لوڻ تي ٽيڪس وڌي آهي، جنهن ڪري ان جي مخالفت ۾ ماڻهن لوڻ ٺاهيو آهي.

پني دعويٰ پتو پيو ته شراب تي پڪيٽنگ ٿي رهي آهي. مان مامي سان گڏجي سينو بازار ۾ نانڪرام جي شاپ تي ويس، جتي شراب جو وڪرو ٿيندو هو. شهر جون مڏيون وڏيون ڇوڪرون دڪان جي ٻاهران بيهي نعرا هڻي رهيون هيون. ”بد ڪيو، بد ڪيو، شراب جو ٺاهيو بد ڪيو.“ ۽ ”شراب جاءِ حرام“ انهن نعرن مان گڏ هندستان جي آزاد ٿيڻ ۽ انقلاب جي زنده باد ٿيڻ جا نعرا پڻ ٻڌڻ ۾ پئي آيا. پڪيٽنگ دوران

هڪ نه گهروري بگي اچي دڪان جي باهراڻ سنڀي. ان مان هڪ مضبوط بدن جو ڪرورڊ ماڻهو پنڪو ۽ ساوار بهريل هٿ لٿو. دڪان ڏانهن وڌڻ وقت چوڪريون کيس ورائي ويون. "ادا اڏاهڻ نه وڃ. پائو اڏاهڻ نه وڃ." هو هڪ قدم وڌيو ته حواتيون ٻانهن ٻڏي اڳيان بيهي رهيس. نه مڙيو نه هو سدس بيرن وٽ زمين تي ليسي پيون. هڪ نوجوان ڀينگري وڏي ونس آئي. چيائينس، "پاءُ اسان نوکي اندر وڃڻ نه ڏيندئون سين. وڃڻو اٿئي ته اسان کي لتاڙي پوءِ وڃ."

ان ماڻهوءَ جواب ۾ چيس، "مون کي مٿي جي ضرورت آهي، جنهن جو پوراڻو يا ته بوتل ڪندي يا ڪهن حسبه جو گلائي ڳل." چوڪري ٻانهن ٻڌل حالت ۾ اڳتي وڌي ۽ ڳڻو اڳتي ڪري چيس، "چمر ناناا پهچي نياڻيءَ جي ڳل کي چمر."

ماڻهوءَ کان ڏانهن ڪري وٺي. پنڪي جو ٻلڙ لاهي ان کي ٽاڙي رڻو لاهي ان ڀينگريءَ جي مٿي تي رکيائين ۽ ڏهن رين جو بوٽ سنڀس هٿ تي رکي چيائين، "ڏيڏا پليل پيءُ کي معاف ڪجانءِ. مان واعدو ٿو ڪريان ته اڳتي شراب کي جهلس نه ڪين." روئيدڙ اکين سان بگيءَ ۾ چڙهي همراه هليو ويو. ٻلڪ ۾ پڪار پنڄي وٺي. "نند ڪيو، نند ڪيو شراب خانو خراب بند ڪيو."

"تنهنجي اٿ جو آواز مون ته ڳولڙن ۾ پتو، هرڪو ڳائيندو ٿي وٺيو، ڦورا ناهيندو ٿي وٺيو، تنهنجي اٿ جي آواز....."

"دڪايل" کي ٽپڪي هٿ ۾ هڻي ۽ پاڻي تولوار کي هارموبير ڳچيءَ ۾ ٻڌل، ڪڍ ماڻهن جو ميڙ، ڪهي هٿ ۾ ڪپهه جي پوڻي ۽ سڄي هٿ ۾ پتل جي تڪلي. ڏاڳا ناهيندا، ڳائيندا گهڻي گهڻي گهڻ لڳا. ڏهن مان چهن کي ڪنڊر جا ڪپڙا پاتل هئا.

"نند ڪيو نند ڪيو، وڏيشي مال نند ڪيو." نورو اڃا ڪن ۾ گوڙي رهيو آهي. سڀني بارار جي چوٽڪ ۾ سون ماڻهن جو ميڙ وڃ تي ولاپي ڪپڙي جو ڊبر، حق ۾ ساڙهيون، جمبر، رواء، ڪوٽ، ٽوپلا، نايون، پلٽيون وغيره، مٿان گاسليٽ جو ٽن هاريل، رڳو ٽيلي ڏيکارڻ جي ڊبر، پيڙ اچي مٿو. ولاپي مال سڙڻ لڳو. نورا لڳڻ لڳا، "انقلاب زند"

باد، هلمسان آزاد.

هاڻي جتي هلمسان آزاد جا نعرا بي ندام اتي پاڪستان رماء باد جا نعرا به ٻڌڻ ۾ پئي آيا. مسلمان تحريڪ هلائي ته هلمسان آزاد ٿيڻ سان گڏ مسلمانن کي سندن اڪثريت وارن صوبن ۾ جدا ملڪ تي ملي. ميسنگرون، ڪامرنسون، جلسا، جلوس ٿيڻ لڳا، ”پاڪستان! پاڪستان! تهجو وطن منهنجو وطن پاڪستان! پاڪستان!“ ”ڇا ڪبي؟ ڇا ڪبي؟ پاڪستان! پاڪستان.“

به مهينا اسپتال ۾ رهيو، جتي راڻيءَ سان گڏ روزي ۽ ربيءَ سان به واقفيت وڌي وئي. هڪ ڏينهن معلوم ٿيو ته روزي هڪ ولايتي ٽاميءَ سان، جو هٿيارن جي نمائشي تربين سان آيو هو، هلي وئي. ربيءَ جي شادي پنهنجي هم پيشه استاد سان ٿي ۽ وڃي حيدرآباد رهي، جتي سينٽ فرانس اڪيڊمي ۾ هو مئٽرڪ جان سان گڏ ٻارن کي پڙهائڻ لڳي. اڪيلي ٿيڻ سبب راڻي ڪنهن ڪنهن مون وٽ استول تي اچي ويهندي هئي ۽ هڪ بنگالي ڪرسچن بيرجيءَ جون ڳالهيون ڪندي هئي، جو ڪانگريس جو سرگرم ڪارڪن هو.

اسپتال مان موڪل ملڻ کان ٽي مهينا پوءِ معلوم ٿيو ته راڻيءَ جي شادي بيرجيءَ سان ٿي وئي هئي. مان جوڙي کي دل ٽي دل ۾ دعائون ڪرڻ لڳس. راڻيءَ منهنجي اسپتال ۾ پنهنجن کان وڌيڪ خدمت ڪئي هئي. ورهاڱو ٿي چڪو هو. لڏپلاڻ جاري هئي. فوج مان ڊسچارج ٿيڻ بعد مون کي پوليس ۾ صوبيدار مقرر ڪيو ويو. منهنجي ديوتِي پاڪ پارت سرحد تي لڳائي وئي.

هڪ ڏينهن ايندڙ ويندڙ مانهن تي نظر رکي رهيو هوس ته منهنجي اڳيان ڪليو پيٽرا نيدل اچي لنگهي.  
”راڻي!“ مون کان رڌ ٺڪري وئي.

هوءَ بيهي رهي. هن سان گڏ بيرجي پڻ هو. غريب الوطني جا سڀئي نشان پتڙا هيا. راڻيءَ جي اکين ۾ نه اها شوخي هئي ۽ نه مک تي مرڪ، وسائيل ڏيئي وانگر پئي لڳي. نه ڪو سامان ساڻ نه ئي ايندڙ ڏيهن لاءِ ڪا تناءُ. سندس ساڙهيءَ جي پلوءَ ۾ ڪجهه پتل هيو.

پڇيومانس، ”سون جو پورو ٿي ڪٿي وڃين ڇا؟“  
چيائين، ”ان کان به وڌي وٽ، ملڪ جي مٽي!“

## فرست دليوري

اهو ڪبر هو، جنهن جييو هو ته بهرسيءَ نظر ۾ ٻار ئي ئي نه ٿو  
سگهي؟ هو آئي، مسڪرايائين. منهنجي ڳچيءَ ۾ ٻانهون وجهي چيائين،  
”پاپا“

”هٽ! مون کيس موت ڏني ۽ پنهنجي چاٽيءَ سان لائو.  
سندس پاءُ، جو ڪانس ئي سال کن وڏو پئي نظر آيو، مون وٽ  
ڊوڙيندو آيو ۽ چيائين، ”هن توکي بابا سمجهيو آهي.“  
”مان توهان ٻنهي جو چاچو آهيان، هٽ!“

مان شيخ زيد زباني اسپتال جي لان ۾ ويٺو هوس. اڄ منهنجي ٻائي  
عارف جي فرست دليوري ٿي هئي. فرست دليوري! يا الله تون پناه ڏجانءِ.  
ان فرست دليوريءَ ۾ ئي عارف جي ماءُ فوت ٿي وئي هئي. ان بعد مون ئي  
عارف جي پيءُ سان گڏوگڏ سندس ماءُ تي کيس پاليو.

ٻي شادي! مائٽن زور ته ڏاڍو ڀريو. عمر به ان وٽ 28 جي لڳ ڀڳ  
هئي، پر آءُ مائيلي ماءُ جي زبان جي ڪهرائي ۽ هٿن جي سختي ڏسي  
چڪو هوس ۽ نه پئي چاهيم ته عارف پڻ ان عذاب مان گذري، جنهن ۾  
منهنجو پيش گذريو هو.

مون کيس چاٽيءَ سان لائي آهي جيءُ ”عارف.“  
”هن جو نالو صوفيه آهي.“ پائڻ اعتراض ڪيو.  
صوفيه منهنجي اکين ۾ نهاري مسڪرايو ۽ چيو، ”بابا“

صوفيه جي ادس ۾ بهارنديءَ مون کي عارف نظر آئي. اهي ئي پوري  
ماسي ريل واري ماڻهجيءَ واريون حرويون اڪون، اهي ئي گلاب جي پٽين  
جهڙا ٻاراها سهڙا حب! اهوني بدو ۽ اچري چٽري بي اڻ لکو مٿي وريل

هڪ، اهي ئي مهارن مان مارو ٻڪريائڙ به کڻي وارا ڏند. ان عمر جي عارم  
 سنڌ ٻڌ صوفيه جهڙي هئي به؟ ائين نه به آهي به ان عمر جون عارمانون ۽  
 صوفيائون هڪ جهڙيون نظر اينديون آهن!

سڌو چوڪرو، جنهن مون کي صوفيه جو نالو ڏنائو هو، سو وارد  
 کان اسڌر هڪ ماڻهوءَ ڏانهن ڊوڙيو ويو ۽ چيائين ”بابا صوفيه کي به ڏسو،  
 ڇاڇا کي تنگ ٿي ڪري.“

صوفيه ان ماڻهوءَ کي ڏسندي ئي منهنجي هج مان ٻيو ڏٺي اٿي ۽ ان  
 ڏانهن پڇڻ جي ڪوشش ۾ به قدم کڻي ڪري پئي. ان ماڻهوءَ صوفيه  
 کي اچي ڪيو. صوفيه جي والد ۽ مون ۾ جيڪڏهن ڪا هڪجهڙائي هئي  
 ته اها هئي عيڪ، نه ته ٻيئي جي عمر، قدم، بت ۽ بيهڪ ۾ ڪافي تفاوت  
 هو.

هو وڏي اچي منهنجي ڀر ۾ ويٺو ۽ چيائين، ”دوست! صوفيه هر  
 عيڪ واري کي تنگ ڪندي آهي. توکي به پریشان ڪيو هوندائين.“

”دوست، مون کي ته سندس اکين ۾ پنهنجي ڌيءَ عارفه نظر آئي.“  
 ”منهنجو نالو انور آهي،“ ان ٻڌايو. ”هن جو نالو اڪر آهي“

(چوڪري ڏانهن اشارو ڪندي) ۽ هيءَ جري چوڪري صوفيه آهي.  
 سندس والده تين ڏيوري ڪئي آهي. اڪر کي ٻيو ڀاءُ احترام ڄائو آهي.  
 اسان کي سڀاڻي موڪل ملندي. اسان پئسنگ وارد ۾ آهيون. اوهان....؟“

”مان ستن وارد ۾ آهيان، اڄ ئي آيا آهيون. منهنجي نياڻي عارم جي

فرسٽ ڏيوري ٿيڻي آهي (منهنجي اکين ۾ پاڻي ڀرجي آيو) توهان کي پتو

آهي ته پهرين ڏيوري جو خرچ پڪا ڪندا آهن. عارم جو گهوٽ، شهاب

انجنيئر آهي، هو دوائون وٺڻ ويو آهي استور تان. منهنجو نالو فرید آهي، فرید

احمد قريشي. ادا انور منهنجي دل ٿي ڏڪي، عارم جي والده پهرين

ڏيوريءَ ۾ ئي راه رباعي وٺي راهي ٿي هئي ۽ هاڻي.... (آواز ڀرجي اچڻ

ڪري وڌيڪ ڳالهائي نه سگهيم.)

مان حيران هئڻ نه چاڃي ڪري هن ڌاربي ماڻهوءَ سان اهي سڀ

ڳالهيون پئي ڪيم. شايد ان جو سبب منهنجو ذهني ساءُ هو.  
انور چيو، ”خيال نه ڪر دوست، فرست ڊلبوري هروڀرو ايندي خطري  
واري نه آهي، جيئري سمجهين ٿو.“  
”مان ڏڏل آهيان يارا“ مون جواب ڏنو.

انور جي موڪلائڻ وقت مان سيڙي صوفيه کي کڻڻ لڳس ته هو  
روئڻ لڳي. هاڻي پنهنجي پيءُ ۽ عينڪ پاتل غير ماڻهوءَ ۾ هو ته تير ڪري  
پئي سگهي.

شهاب اڃان ڪونه آيو هو. مان لان ۾ ويٺي، سندس انتظار ڪيو.  
لان جي ٽن پاسن کان گلن جا ٻارا هئا، جن ۾ مختلف قسم جا گل  
پنهنجي رنگي پٺاڻي رهيا هئا ۽ هڪ- رڳو هڪ- گلاب جو ٻوٽو گلن  
سان جهنگهيل نظر پئي آيو. گلاب سان ڪيڏو نه پيار هو عارو جو؟ روز  
به گلاب جا گل وڏي ڏانڊي سميت ڪٽي انهن جا پن پٽي ٿيڻي جي  
گلدان ۾ رکڻ وقت ڪهڙي نموني مختلف زاوين سان انهن کي ڏسندي  
هئي. سندس گلاب جي هڪ تصوير، جهن تي ماڪ ڦڙا جرڪي رهيا  
هئا، نمائش ۾ ڪيڏي نه پسند ڪئي ويئي هئي. ان رنگين فوٽو گرافي تي  
ٻهريون نمبر انعام مليو هيو کيس. اها تصوير فوٽوگرافيءَ جي هڪ ڪتاب  
”عڪس ۽ عڪاس“ ۾ عارف جي پورٽريٽ سان گڏ شايع ٿي هئي.

گلاب! منهنجو ڏيل ڌڪي ويو. گلاب لاءِ ئي ته عارف چيو هو مون  
کي، ”بابا! جي مان مري وڃان ته منهنجي جنازي ۽ قبر تي گلاب جي گلن  
جو ڍير رکجو.“

گلاب- مون هڪ وڏو سڌڪو ڀريو.

ڪار جي بيٺڻ جي آواز، مون کي حيانن مان بيدار ڪيو. هو  
شهاب هو جو دوائن جو ڪارٽن ڪار مان لاهڻ لڳو.  
”ڇاڇا! توهان اتي ويٺا آهيو. اس ورائي وٺي آڻو. اٿو ته ڪمري ۾  
هلي ٿا ويهون.“

ڪاريدار مان هلندي، جڏهن پنجين نمبر ڪمري جي پيرسان اچي



لڳيس ۾ اوجو در کٺو ۽ صوفو ماهر هڪي مان اوجو ويهي، ساهون  
ڦهلندي چيو: ”عارف“ اهو نالو مهجي مان مان الانجي چيو هڪه. صوفو  
مهجي ساهون مان هڪري، مڏا قدم کڻي، اندر ڪمري ۾ هلي ويئي.

”چا عارف. مهجي عارف پڻ اهڙي نموني حلدناتي سان هيءَ جي آغوش  
کي خالي ڇڏي هميشه لاءِ هلي ويندي؟“

در کولي ڪمري ۾ ويس، سامهون عارف لوهي پلنگ تي ليٽيل هئي،  
سندس ڳالهي جهري تي هاڻي چڻ هيد هاريل هئي. چپ تي هڪي مرڪ  
آئي چيائين، ”ماما مون کي اڪيلو ته ڇڏي نه وڃ. مون کي اڪيلاپ ۾  
ڊپ ٿو ٿئي. شهاب ڪاٿي آهي بابا؟“

”دوانون وٺڻ ويو هو، ڊاڪٽر کي ڏيڻ ويو هوندو شايد، ڄاڻ آيو.“

عارف ڪجهه وقت مهجي اکين ۾ نهاريندي رهي، آخر چيائين:  
”بابا! مهجو بچڻ محال آهي، ڪمزوري وڌي ويئي آهي، سهارو کان سواءِ  
اتني به نٿي سگهان.“

”چنين چاٿي ڏي؟“ دامي ٿي، ايئن دل نه لوڙهه، هن اسپتال جو  
استاف وڌي ڄاڻ رکندڙ آهي. ان کان سواءِ وقت سر ڪم اچڻ جون  
مٿيون به سڀ موجود آهن. تنهنجي والده جي ڳالهه ٻي هئي، ان وقت به  
اهڙيون ڪارآمد دوانون موجود هون، جي اڄ آهن ۽ نه اهڙو ڄاڻ رکندڙ  
عملو. وڃر به ته اسپتال کان ٻاهر ٿيو هو سندس، هڪ ان نريند دائيءَ  
هتان. مان ميدر نادره سان ڳالهايو آهي، سندس چوڻ آهي ته خطري جي  
ڪار ڳالهه ڪار آهي، ٿوري ڪمزوري الت آهي، پر ڪار ڊپ جي ڳالهه  
ڪار آهي.“

”الله ائين هڪري اها.“

شهاب ٻڌايو، ”ميدر نادره جو چوڻ آهي ته عارف جي دلوري ڏاڍي  
ڏکي ٿيندي: هڪ ته پاڻ ڏاڍي ڪمزور آهي ۽ ٻيو ٻار به ڪمزور ٿو لڳي.  
الٽراسائونڊ ۾ ٻار صحيح پوريش ۾ به نظر نٿو اچي. سور به ڏاڍا ٿين اٿس.  
وري به دلاسو ڏنو اٿائين ته هر طرح جو احتياط ۽ ڪوشش ڪئي ويندي.“

هونء به معاملو ايندو ڏکيو نه آهي، جيترو اسان سمجهون ٿا.

شهاب مون کي وٺندو ته ان ڪري هو جو هن کي دلداري ڏيڻ جو  
ڍنگ ايندو هو. مان فطرتاً ڪمزور دل انسان آهيان، جنهن کي هر چير جو  
اونداهو پاسو ته يڪدم نظر ايندو آهي، پر ان جي روش پهاو ڏيکارڻ لاءِ  
ڪنهن ٻئي جي ضرورت پوندي آهي. شهاب ان ڪم ۾ ماهر هو. مون  
سوچيو، ”ڳالهه ڪيتري نه گهڻائي ڪري رهيو آهي شهاب! سمجهان ٿو ته  
ڊاڪٽر نادره هن کي سڀڪجهه ٻڌايو هوندو. هو ڄاڻي وائي دلاسا ڏئي  
رهيو آهي مون کي. ڪمزوريءَ ٻار ڪمزور، سور هلڪاءَ ٻار جي غلط  
پوزيشن. ڇا ائين نه آهي ته سيزرين آپريشن ڪيو ويندو؟“

عارف لير روم ۾ هئي. شهاب ڪمري جي در وٽ بيٺو هو، ۽ مان  
لان ۾ صوفيه کي سيني سان لائي ذهني ڪشمڪش ۾ مبتلا هوس. انور  
مون کي دلاسا ڏئي رهيو هو. مان ڪڏ جو کڻي لير روم ڏانهن ڏسان ته  
شهاب اتي موجود ڪونه هو، منهنجي دل بي قاعدي ڌڙڪڻ لڳي، مٿي تي  
پگهر جون بوندون ظاهر ٿيڻ لڳيون، ڪن ۾ مان سان جا آواز اچڻ لڳا.  
”ڇا ٿيو؟ شهاب ڪاڏي ويو؟“

صوفيه انور جي حوالي ڪري اٿڻ جي ڪوشش ڪيم ته  
اڪين اڳيان اوندھ چانچي ويئي. چنگهون ڏڪڻ لڳيون، ساهه تڪليف  
سان کڄڻ لڳو، پير ٽڙڪڻ لڳا. ڪيڙ تي هوس ته شهاب اچي پاڪر ۾  
جهليو ۽ آهستيءَ سان چيائين: ”ڇاڇا مارڪ هڃيو، ڊليوري بنا تڪليف  
جي ٿي، عارف ۽ ڪڪو ٻئي ليڪ ٺاڪ آهن.“  
”پر فرست...“

شهاب جو وڏو تهڪ، ان وقت مون کي برو نه لڳو ۽ ڀلو نه.

## ٽڪل مسافر

کيس سو هو ته ان طرف چورن ۽ ڌاڙيلن جون دڻيون هيون. جوريءَ،  
قر ۽ ڌاري ۾ ليل مال جو وڏو حصو ڪڇي جي ان ٺڪر ۾ عارضي  
طرح اچي گذرندو هو ۽ ٿورن ڏينهن بعد اناڻ پٺڻ رستي ٻار بهڃايو ويندو  
هو. ان لٽ جي مال ۾ جويابو مال، ڳئون، ميهون ۽ ڊڳا پڻ هوندا هئا،  
جي ساڳي نموني هن ۾ موڪليا ويندا هئا. ڪجهه مال ڀنگ بعد مالڪن  
کي موٽي پڻ ملندو هو. ان ڄاڻ هوندي ته هو ان طرف هلندو رهيو. سندس  
بچاءُ نه ان ۾ ئي هو. ”هن وقت تائين گوڙ ۾ ماڻه سري چڪي هوندي،“  
هو خيالن تي خيالن ۾ بهنجي مٽيءَ جي اچي ڌاڙهي ۽ بهنجي رال جي  
ڪاري چوني پولس حمदार جي هٿ ۾ ڏسي رهيو هو. هن جي بدن کي  
ڪٽيون وسي ويون. اکين اڳيان بيرا پيلا الا اڏندي محسوس ٿئي  
ڪيائين.

”ڪمينوا“ هن ڏند پيڪوڙي گار ڪڍي.

اڄ چوٿون ڏينهن هو کيس ان نموني پنڪڊي. هو سڙڪون، رسا  
۽ راهون ڇڏي پيچرن تي هلندو، ڳونس ۽ واهڻ کان پاسو ڪندو، ڪڇي  
۾ جهنگ جهر جهلجي رهيو هو. پگهر ۽ مٽيءَ ڪري سدس بدن تي مير  
جمي ويو هو. ٿوري وقت لاءِ آرام ڪرڻ کان سواءِ هو لڳاتار گهميو هو،  
ان ڪري سدس پيرن ۾ بوٽ جي رڳڙ سبب هڪڙيون لغون پيدا ٿيڻ  
ته ٻيون ڦٽيون پئي. هڪس هڪس هنن تي نه گول رپڻي جيئن ڦٽ نه ٿي پيا  
هئس.

هاڻي هن ۾ وڌيڪ هلڻ ۽ سهڻ جي سگه ڪانه هئي. هو چاهي پيو  
ته ڪنهن ٿڌي ڇانو ۾ ويهي ڪجهه ٽڪ پيئي. پوءِ ڇو نه کڻي

پوليس....

ڪجهه قدم اڳتي وڌيو ته سدس نظر وڃي هڪ مسجد تي ٽڪي،  
جنهن جي ٻاهران بل به لڳل هو. مسجد جي ڀرسان سرنهن جي وٺ جي  
گهاتي ڇانو هئي. هو اڳتي وڌيو، نوٽ لاهي وٺ هٿان رکي وڃي بل جي  
ڀرسان بيٺو. نل کي هلائي به هڪ پاڻيءَ جا مٿس تي هٽائين. ٻانهون  
ڌوئي جڏهن پيرن تي پاڻي وڌائين، ته ڏانهن مڪري ويس. ڦٽن تي پاڻي پوڻ  
سان هن ائين محسوس ڪيو ته جڻ انهن حاس تي ڪنهن ٻرندڙ اماڙي  
رکي هجي. رڙ نڪري ويس. ”ابوءَ ڙي!“

جمن مسجد جو در کليل ڏسي پٽڪيو، ”ڇو نه اتيان ته در بند  
رکندا ڪريو. بي زبان جانورن کي ڪهڙو سو ته هي پاڪ جاءِ آهي.“ هو  
وڌيو، قميص جي مٿن ڪسي مان ماڇيس ڪڍي ڏيئي کي روش  
ڪيائين.

”اڙي ڪير آ؟“ جمن کان ڏانهن مڪري وئي. پٽڪڍي ڇيائين  
”ڪو مسافر ٿو ڏسجي پر هن طرف ڪين؟“ ڪو ڀلجي آيل ٿو نظر  
اچي.“

هو اڳتي وڌيو، مسافر جي ٻانهن تي هٿ رکيائين. ”اڙي هن کي  
بحار آهي؟“ هو چين ۾ پٽڪڻ لڳو. پير بيهوش مسافر هٿس جي ڇهه  
تي اکيون کوليون. ”پاڻي؟“ هن جي نوٽ ريان مان آوار نڪتو ۽ وري گهل  
وئي ويس.

جمن مسجد مان نڪري سڌو گهر ويو. دلي جي پاڻيءَ مان لوٽو  
پريائين. اسٽيل جو گلاس دريءَ مان کنيائين ۽ مسجد ڏانهن نڪڙو وڃڻ  
لڳو. ويندي ويندي عيسيٰ، يعقوب ۽ شمن کي سڏندو ويو ۽ چوندو ويس ته  
جلدي مسجد ۾ اچن.

ٿڌي پاڻيءَ جي چنبن مسافر جو من سڌير ڪيو. هن اکيون  
کوليون. پاڻيءَ جي ٽن چئن ڏڪن ان جي م جي ماندائي ڪنهن حد  
تائين دور ڪري ڇڏي. ان دوران عيسو، يعقوب ۽ شمن به اچي مسجد ۾

پهتا ۽ ڏانهن سوالي انداز ۾ ڏسڻ لڳا.

ڄمن حيو "ڪو مسافر تو ڏسجي، ٽڪل ۽ مائدو. شائد ڪو به  
هجي. يار، ڪهڙو رت ڪجهه تيار هجي ته ڪٿي اچي."

بعقوب ويو ۽ جانور کير کڻي آيو. مسافر مائي کاڌي ته ڄڻ اکيون  
کلي وس. ڄڻ ڏسڻ ۾ هن پٽ پري ڪجهه به نه ڪاڌو هو.

ڄمن وڃي بانگ ڏني. مسافر سميت سڀني وضو سارڻ لڳا. ان وح  
۾ رفيق به اچي پهتو. سڀني گڏجي سومهڻيءَ جي نماز ادا ڪئي. دعا  
گهرڻ بعد سڀ اچي مسافر جي پيرن سان ويٺا ۽ لڳس حال احوال وٺڻ.  
صورتي حيرت انگيت بعد مسافر ٻڌائين ته هو ڳوٺاڻ ويهڙ وڃڻ لاءِ نڪتو هو،  
پر رستو پلجي اتي اچي پهتو هو. ڳوٺاڻن سمجهيو ته مسافر سچ نه پئي  
ڳالهائيو. ويهڙ ۽ ويهڙ طرف ويندڙ رستو اتان ڪافي پري هو. ماڻهو ڪنڙو به  
پلجي ۾ هو رستي کان پل ۾ ايترو ته پري نه پئي وڃي سگهيو. ڄمن  
مسافر کي چيو ته هو بي فڪرو ٿي به ٿي ڏسڻ آرام ڪري، بحار ۽ ٽڪ  
گهٽ ٿيڻ بعد هو سندس ويهڙ پهچائڻ جو بندوبست ڪندا.

رفيق، جنهن ڏوڪريءَ مان مينرڪ پاس ڪئي هئي، سو ڳوٺ ۾  
دروڪي ڪم سان گڏ هلڪي قلڪي حڪمت به ڪندو هو. هو گهر  
ويو ۽ وڃي به ايسرپس جون تڪيون کڻي آيو. مهمان کي مسجد ۾ ئي  
هندو وڃائي ڏنو ويو. رفيق کيس تڪيون ڦڪائي موڪلائي وڃي گهر  
پيڙو ٿيو. ايسرپس جادوءَ جو ڪم ڪيو. ان جي ڦڪڻ سان مسافر جي  
ٽڪاوت دور تي ويئي ۽ لڻ ۾ جيڪي چڪ پئي پيا، سي بند ٿي ويا.

مسافر ساري رات بي حر سمهيو پيو هو. دوا ڪري بحار به هٽي ويو  
هئس. سندس اک ان وقت کلي جنهن وقت ڄمن صبح جي بانگ ڏني  
رهبو هو. هو اُٿيو، ڳوٺ کان پري ضروري ڪم کان واپس ٿي، وضو  
ساري جماعت سان نماز ادا ڪيائين. ڳوٺاڻن ڏٺو ته نماز پڙهڻ بعد جنهن  
وقت ڄمن دعا ۾ چيو: "حقون به رکيندين ناحقون به رکيندين منهنجا مولا"  
ته مسافر جي اکين مان ڳوڙها ڳڙي پيا. سڀني سمجهيو ته هو ويچارو

مصيبت جو ماريو هو.

مائي جت، جا مسافر جي اچڻ کان وافت نه هئي، سا جڏهن مسجد جي وٽ کان اچي لنگهي ته سدس ڪنن تي قرآن مجيد جي پڙهڻ جو آواز پيو. اهو وقت ته هو ڳوٺاڻن جي ڪمر تي هجڻ جو. ڀت وٽان سهي اندر ڏٺائين ته هڪ ڌاري ماڻهوءَ کي رحل تي قرآن مجيد رکي پڙهندي ڏٺائين. هو پڙهي به رهيو هو ۽ روئي به رهيو هو.

رفيق مسافر کي جنهن وقت ڄاڻ ڏيڻ ويو ته ان جي نظر وڃي مسافر جي پيرن تي پئي. ڦٽ ڏسي هو تڪرو گهو موني آيو ۽ دلي جي ڍڪڻيءَ ۾ مڪڻ وجهي ان ۾ رنڪ ۽ بورڪ گڏي آئي ڏٺائين مسافر کي. چيائينس ته ڏينهن ۾ ئي دفعا لائي.

مسافر کي ڳوٺ ۾ هفتو ٿي ويو هو. هڪ به دفعو بي دليو وڃڻ لاءِ چيو به هئائين، پر ڳوٺاڻن نه پئي چڏيس. وقت گذارڻ لاءِ مسافر جنهن پهچو نالو نبي بخش ٻڌايو هو، سو ٻارن کي قرآن مجيد جي تعليم ڏيڻ لڳو. آهستي آهستي اڌان ڏيڻ ۽ نماز پڙهائڻ به شروع ڪيائين. مسجد کي بهاري سھاري صاف پڻ رکڻ لڳو. هاڻي هو سي بخش جي بحاءِ ملا نبي بخش سڏجڻ لڳو. ڳوٺ ۾ ملا جي شرافت ۽ عادت جو ذڪر گهرن ۾ اڪثر ٿيندو هو. ڪن ماڻهن کيس دعا گهرڻ وقت يا تلاوت ڪرڻ وقت روئيندي به ڏٺو هو.

پوڙهي جت، جنهن جو گذر سفر اڪيلي مينهن ۽ زمين جي هڪ ٻاري تي هو، تنهن کي ڪاپاري ڌڪ لڳو، جڏهن لڳاتار ٽي ويلا سدس مينهن ونگ نه وجهڻ ڏٺو. رن زال، جنهن جو ولي وارث ٻارهن ورهين جي عمر واري پوٽي کان سواءِ پيو ڪونه هو، ڳوڙها ڳاڙيندي رڻو لاهي اچي ملان بي بخش جي پيرن تي رکيو ۽ چيائين، ”ملان! مون رن زال ۽ منهنجي ڀتير پوٽي جو گذر سفر هڪ مينهن تي آهي، سا به ڪنڻ ٿي پئي آهي، ڪنهن کي ويجهو اچڻ نه ٿي ڏئي، مهرباني ڪري ڪو تعويذ لکي ڏي.“





بيقرار رهو. تنهن ڏسهن تي هن رفيق سان ڪلاڪ کي ڪن جون ڳالهيون ڪيون. لاڙڪاڻي وٽ ان کي هڪ جسي ڏنائين ۽ چيائين ته جي اهو ماڻهو جهڙو لاءِ چئي لکي وٺي آهي، مهان مهان به ملتي ته چئي پني ڪهڙن کي به ڏجان، واپس کڻي اچجان.

امتحان پورا ٿيا. موٽڻ وقت رفيق سان به ٻيا ماڻهو به ساڻ هئا. هڪ سٺ پڄهه ورهين جو پوڙهو ۽ ٻيو ٻارهن ورهين جو ڇوڪرو. انهن کي پري کان ايندو ڏسي نبي بخش جهوپڙيءَ مان نڪري انهن ڏانهن دوڙ پاتي. پوڙهي جي پيرن کي جهلي پاڪر پائي وڃي ڇوڪري کي ڪيائين. چاتيءَ لائي پنهي ڳلن تان چميون وٺي آهستي سان چيائين، ”پت زمان!“

”بابا سائين!“ زمان هيانو ڦٽي رڙ ڪندي چيو.

محمد شريف هڪ سٺو تپيدار ليکيو ويندو هو. جهڙو هيو ڪم تي سوار اهڙو هو ڳالهائڻ ۾ سٺو. وهنوار ۾ به سٺون سڌو هو. سندس آفيسر منجهانئس راضي هوندا هئا ته کاتيدار به. ٽپي ۾ نڪرندو هو ته سندس ديرو ڪنهن وڏي آفيسر جي منزل کان گهٽ ڏک ڪانه ڏيندو هو. هن دفعي الائي هن جو ڊر ڪٿي هئي. جولاءِ جي پهرين هفتي ۾ بي باقي ڏيندڙ محمد شريف کي 28- جولاءِ تي اجا به لک ڪن ڍل جي بقايا وصول ڪرڻي هئي. ان ڪري پوين تاريخن ۾ ٽپي ۾ هن هائيدوس مچائي ڏنو هو. وڏو وڏيري کي به نه بخشيو هئائين. ائين تاريخ تائين هڪ لک روڪ وصول ڪري چڪو هو ۽ سوا لک رپين جو وڏيري محمد هاشم جو ڏنل چيڪ سندس ڪيسي ۾ موجود هو، جنهن تي پهرين آگسٽ جي تاريخ پيل هئي. پر بي باقي ته جولاءِ جي 31- تاريخ تي ڏيڻي هئي! هو ڪريم ڏني سپروائيزرنگ تپيدار کي سندس اوطاق ۾ وڃي مليو. ڪريم ڏني ڏاڍي دٻ ڪيس.

”تنهنجي ڪري سرڪل بدنام ٿي ٿئي. ٻين تپيدارن ته بي باقي لکي ڏني آهي، توهان ڪهڙي وڌيڪ آهي؟“ به ڏينهن بي باقي ڏيڻ ۾ آهن.



ٻڌاءُ ته سڀني توکي اڃا ڪري وصولي ڪرڻي آهي؟  
”رئيس وصولي نه موري ٿي وئي آهي. به لک مانا هئي، هڪ لک روڪ وصول ڪيو اٿم، مولا لک جو چيڪ ڪسي پر موجود آهي.“

”پوءِ دير چاڃي آهي، لک به باقي.“

”پر رئيس! چيڪ پهرين آگسٽ جو آهي.“

”ڪنهن ڏنو آهي چيڪ؟“

”محمد هاشم.“

”محمد هاشم زرگر؟“

”ها سائين.“

وج، هاڻي ئي سکر وڃي ساڻس مل. کيس منهنجا سلام وڃي ڏي ۽ چئس ته رئيس چيو اٿي ته پهرين آگسٽ جو چيڪ نه کڻي 30- جولائي جو لکي ڏي. پنج پنج، هاڻي ئي گاڏيءَ ۾ چڙه. سپاڻي هو ڪراچي وڃڻو آهي. اهو به چئحانس ته ان هڪ ڏينهن جي وٽي ڪري ٿي، سرڪل، تعلقه سان گڏ ضلعي جي به بدنامي ٿيندي..

”پر هي لک رپيا؟“ محمد شريف پڇيو.

”اهي چالاڻ سان گڏ مون وٽ ڇڏي وڃ. مان سپاڻي پڻا پياري

چئينس.“

”پر سائين....“

”پر پر ڪي ڇڏ. مون تي اعتبار ڪو نه اٿي ته پڻي ڪم ڪي وڃي ڏي. پر اهي پڻا سپاڻي ئي پيارجن. هن دفعي ڇا ٿيو اٿي؟ هوءَ نه پڻا مون وٽ ڇڏي ويندو هئڻ. ڪنهن پاڻي به ميري ٿي آهي تنهنجي؟“

”سائين، ڪم ٿي ويو، 30- جولاءِ جو چيڪ ملي ويو آهي.“

”چيڪ موڪلي ڏي. ڊوڙ وڃي لک رپيا پيار.“

”پڻا اوهان ڪون پيارا آهن ڇا؟“

”مان پياريا ها پڻا! ڇڏي وڃين ها ته پياريا ها. هاڻي ڊوڙ بئنڪ

بند ٿيڻ واري هوندي.

"پر سائين پئسا!"

"ڇا جا پئسا، دماغ حراڻ ٿيو اٿئي؟ حونا ۾ هارابا اٿي ڇا؟"

"سائين سکر وڃڻ وقت ڇالان ۽ پئسا اوهان وٽ ڇڏي ويو هئس."

"ڇريو آهين ڇا جٽ جا پٽ. پئسا ڪڍ نه گهرايان ۽ ٿو پوليس

کي."

محمد شريف جو سامه منجهڻ لڳو. اکين اڳيان اوندهه اچي ويس.

دماغ ڌٽوڻ لڳس. پري کان آواز ايندي محسوس ڪيائين، "بيح چوراءِ،

ڪاٿي وڃي لڪ، ڄاڻ پوليس ڪڍ لڳئي."

## پيشنفر

په جيڪي هن بچايا هئا، سي واريءَ جي ڪوٽ وانگر اچي پٽ پيا. سوچيو هنائين ته پيشن تي پهچڻ سان هو پنهنجي.... گهر جي لال ۾ صبح سوڀرو اچي ترڪي ٿي ويهندو. سندس آڏو ٿيل تي تاري احار، عيڪ ۽ سندس پينده سگرٽس رٽمينس جو پاڪيٽ پيل هوندو، جنهن مان هڪو ڪش هڻي (سگرٽ کي چيڪس وانگر هن ڪڏهن ڪين چڪيو) دونهون نڪ مان خارج ڪري، چانه جي سرڪ ڀري (چانه جا سندس جيءَ جو جياپو هئي)، عيڪ اکين تي چاڙهي، هو احبار جا عنوان ويهي ڏسندو (حبرون پڙهندو رڳو اهي هيو جي نوڪريءَ دوران سندس ڪنهن تقريبن ۾ ڪيل تقرير يا ڪنهن خبر [يا نا خير] جي ڪم لاءِ بڻايل اداري جي عمارت جي افتتاح بابت هونديون هيون. اهڙيون خبرون هو ورور ڏيئي پڙهندو هو ۽ سندس ڪهي طرف (سڄي طرف ننڍي ٿيل تي ته ٽيليفون رکيل هوندو ۴۰) بگهڙ جي ڏک ڏيندڙ السيشن ڪٿو ”جاگر“ وينو کيس تڪيندو.

”اٺ ته مهين.“ جوڻس سندس نوڪريءَ جي ڏينهن جي شامي وولس پلش بليٽڪيٽ ڀري ڪندي چيو. ”پهر سج چڙهي آيو آهي. اڃا پيو هونديس چا؟“

”اٺان ٿو سدوري،“ اهو نالو پاڻ ڏنو هئائيس. سندس ۽ جوڻس جو اهو خيال هيو ته سندس بخت ئي شادي بعد وريو، جنهن ۾ سندس ڪوشش گهٽ پر سندس سهري جي سفارش وڌيڪ ڪارفرما هئي ”پلا چانه چڪو ته ڏي.“

”ڏيان ٿي. گرڙي ته ڪر.“ جوڻس ورائيو.

"ڪيان ٿو." هن ڪر موڙيندي اٿندي چيو.

"اڄ گوشت کانڻ بي دل ٿي ٿئي. چوڪرا چڱو نه ٿا آئين. اڌ سير آڻان." پٺاڻا وڃي پورٽ ڪنڊس مهانگ نه ٿيو آهي؟ توبه! نوڪريءَ تي هوندو هئس ته لکا به نه پوندي هئي. گوشت به ڪهڙو چڱو وٺي اٿندو هئو. بورچي! سٺو سٺو ۽ سير جو سوا سير. توکي ته سودو وٺڻ به نه ٿو اچي. ڪنهن تور به پوري ڏني اٿئون توکي؟ آڻو سوا آڻو هميشه گهٽ."

"سدوري! اهو ڪرسيءَ جو ڪرشمو هيو جو بورچي سٺو سٺو ۽ سير جو سوا سير گوشت، سو به سنڌائتو آڻيندو هيو. هاڻي ته ڪلڪائي ڀر ۾ بيهڻ به نه ٿو ڏي. چوي ٿو ميان ڪروڙ ٿو ڪري. گوشت ٻئي هنڌان وڃي وٺ، مون وٽ ڪونهي. هڪ ڏينهن هٿن مان گوشت ڪسي ورتائين، رڳو اهو چيو ماس: "ميان مون سان ساڙاڻي ڇا؟ ٻين کي سڌ پيو ڏين ۽ مون کي هڏا!" ساڙ ته اهڙو آيو. اا جي نوڪريءَ تي هجان ها ته.....!"

"ڇا ڪري ها پوءِ؟" سدوريءَ ورائيو، "شانا منهن تي چڙهي ويٺ ڪڍي ويئي هئي. توکي دانهن ڏهر ٿيو ڇا؟ به ڏينهن ٿاڻي تي ويهاري پوليس ڇڏي ڏنو نه مڙسهنس کي."

"تنهنجو ڇا خيال هو. ڦاهيءَ ڇاڙهايانس ها ڇا؟"

"هاڻي گهڻو ٿيو. گوشت وڃي وئي آءُ، چڱو ته اڳ ۾ ئي ڪپي ويو هوندو." سدوريءَ چيو.

"پر ڇانهه؟"

"مٺي ٿي. ساه نه نڪرئي. ڇانهه کان سواءِ چرندو آهين ٻاهر؟"

پينسر ٽپ ۾ اچي ويو. جڏهين هو "صاحب" هئو. صبح سوڀر سندس اک ڇانهه جي سڳند تي کلندي هئي، جا خاصا سامان پلنگ جي ڀرسان ساڻيد تيل تي اچي رکيل هئو. ڇانهه کان اول "مارنگ تي" بسڪوٽ جو ڏندن هيٺ پُرڻ ڪهڙو نه مزو ڏيندو هئو کيس. ان بعد خوشبودار دارجلنگ تي (جا هڪ سمگلر کيس پهچائيندو رهندو هو) جون چسڪيون."

"هان پيءُ ڇانهه" جوڻس ساسر ۾ ڪوپ ڪڙڪائيندي اچي اڳيان

اڪيون ڪشي مٿي ڏنائين. نه نري به سڪون! حشر ٿيل ڪهڙو هٿ ۾ اچي مليس.

"سدوري! ڪڏهن به چڱي ڪوپ ۾ چاهه پاريدي ڪر،" هن جو، "ڪجهه چڱا ڪوپ نوان پيا آهن ڪٿي ۾."

"تنهن جو خيال آهي ته ڪراڪري- جيڪا وڃي به چا بهي آهي سا سڀ وڃائي ويهي رهان. مهمان اچن ته پڳل ٿائون ۾ کاڌو کائين!

ان ڏينهن بورچي ڪيڏو نه دنو هو، جڏهن سندس هٿ مان ڪامي سيٽ جي پيالي ڪري پڇي پئي هئي. هو ان وقت مازار ويو ۽ اتفاق سان کيس اهڙي ئي پيالي هٿ اچي وئي. صاحب کي جڏهن اهو پتو پيو ته هو ان پياليءَ کي ڏهه دفعا اٺلائي پٽلائي ڏنو هئائين ته ڪونه ڪو نقص ان مان نڪري ته کيس بورچيءَ کي ڌڙڪن ڏيڻ جو موقعو مهيا ٿي سگهي.

"هيلو سارنگ سٺيما؟"

"ها سائين. ڪير ٿو ڳالهائي؟"

"مان رٿوف آهيان.... صاحب جو پيءُ- اي. صاحب آڇ رات پڪڇر ڏسڻ ايندو. اُهر ڪلاس ۾ به سيٽون رزرو ٿيڻيون آهن. پٺا نائب قاصد هٿان موڪليان ٿو."

"پٺا رهڻ ڏيو. صاحب کي ٻڌائجو ته ان لاءِ چئن سيٽس وارو باڪس نمبر 2 رزرو آهي. چاهي ته به پيا دوست به آڻي."

"اهو ته ليڪ ۾ اوهان کي پتو آهي ته صاحب اسٽريٽمينٽ ٽئڪس پرنٽ کان سواءِ ڪيل...."

رٿوف جي ڳالهه ڪٽيندي سارنگ سٺيما جي منڇير چيو.

"مون کي معلوم آهي سائين. فري پاس سان گڏ اسٽريٽمينٽ ٽئڪس جون ٽڪيٽون پڻ نائب قاصد هٿان موڪلي ڏيندس. صاحب کي اهو به ٻڌائجو ته اسٽروبل جي دوران باڪس ۾ ٽي لائيت رفرېشمينٽ

جو بددوست ڪو وٺو آهي. اهو به بددائوس به اسانڙ چسج ۾ ”منڪار  
گولڊ“ ڏيکاريو ويندو. پڪڙ ڏسڻ وٽان آهي.“

”ڄڻو، خدا حافظ،“ رنوف سيلهون جو چوڻو ڪرندل تي رکيو ۽  
ان ڏينهن سارنگ سنيما تي ٺهي.... تاري ڳالهه ياد ڪندي پيشتر ٿنو ساه  
ڪيو.

”اٿين به ٿو؟“ سدوري پورچيخاني مان رڙ ڪئي.  
”ويان ٿو. گهمي نٿو سگهان، ٽيڪ ٿو ڳوليان.“  
”ٽيڪ!“ پيشتر لڪڻ ڳوليندي چيو.

”ها صاحب! الله ۽ اوهان جي ٽيڪ آهي نه ته هن ظالم ته مون سان  
ظلم ڪيو هو. پتو پيو اٿس ته اوهان جو منهنجي سر تي هٿ آهي ته هاڻي  
هو به هٿ ٿو ڪري.“ نصيبان مڙس جي شڪايت ڪندي چيو، ”سائين!  
مان جيڪو وقت ان نڪتو سان گڏ گذاريو آهي سو الله جي ڪاغذ ۾  
آهي. پاڻ ڪجهه ڪري ڪين ٿو، رهندو شام جو ٺولهي ڪئي اچي ٿو  
سر تي بيهي. نصيبان به ڇا ڪري صاحب، سارو ڏينهن پورهيو ڪري پنج  
پنسا ڪمائي ٿي ته مٿان ٿو اچي مڙس بيهيس. ڏي ته ويل نه ڏي ته به  
ويل.“

”اٿين ٿو نڪتو،“ سدوري ڏانهن ڪري چيو.  
پيشتر جي دل هڪ ڌڪ گسايو.

”مان ۽ نڪتو،“ پيشتر سوچڻ لڳو، ”ان ۾ منهنجو ته ڏوه نه آهي جو  
پيشتر جي ڪاغذن مطور ٿيڻ ۾ ايتري دير ٿي آهي. هونءَ به گهر ۾ جو  
خرچ هلي ٿو سو به ته منهنجو آهي. زال جي دستوري پيسن جي تقاضا جي  
باوجود ڪجهه هزار مان بينڪ ۾ بچايا هئا. پر جي اهي پيسا به نه بچس ها  
ته....“

”هانوا اٿان ٿو. لڪڻ ٿو ڳولهيان،“ ڌڪ ڀريل آواز ۾ پيشتر چيو.  
”گولين به ڪٿ تي ويهي ٿو. اٿ ته سهين. ڪمري جي ڪڏ ۾ پيو  
اٿي جتي سڀڻ جي مشين رکيل آهي.“

”سٺ جي مشن! بسر جي اکڻ اڳيان مٿس ٿري ويو، جڏهن  
 سيٺ اسماعيل ابراهيم کي چئي ست سلائيءَ جون مشينون گهرائون  
 هٽائين. ڪيتري به پيلسٽي ٿي هئي سندس. معامي اچارن کان علاوه  
 قومي اچارن ۾ ان حسرت جي ڪم جو ڊڪر سندس تصوير سان ڪڍڻ شروع  
 ٿيو هو. هو اٿيو ۽ ڪپٽ مان وڃي آلمر ڪڍيائين، جن ۾ سندس  
 نوڪريءَ جي عرصي جون تصويرون هيون. هڪڙي پٺيان ويو آلمر  
 اٿلائيندو. هن جي اکين ۾ ڇمڪ، ڇپڻ تي مرڪ ۽ ڏهن ۾ حسرت  
 جون لهرون پئي اڀريون. آلمر ڏسي، ڪپٽ ۾ رکي، پٺي جاني مان  
 ڪڍيائين فائيل، جنهن ۾ سندس خدمتن جي اعتراف جو ڊڪر اڃا  
 تراشن جي صورت ۾ موجود هو. کيس پتو ئي نه پيو ته ڪيترو وقت هو ان  
 جي اٿلائڻ پٿلائڻ ۾ مشغول رهيو. جنهن وقت هو گوشت وٺي اچڻ جي  
 خيال سان اٿيو ته سندس ڪن تي سدوريءَ جو آواز پيو. ”مياڻ! جلدي  
 اڃيان به متان منو رشيد گڏجي دڳ تي.“

نوڪريءَ تي هو ته رشيد جهڙا منو سندس سلامتي هئا. شام ٿي ته  
 رشيد جي اچڻ جي سڏاچي نوڪر ڏيندو هيس. رشيد تيستائين ورائدي ۾  
 ويٺو هوندو هو جيستائين صاحب وهنجي سهنجي لٽا تبديل نه ڪندو هو.  
 ان بعد ٿيندو هو کيس بينڪ ۾ سڏ. صاحب اڃا چاهه لاءِ صلاحيس  
 تنهن کان اول ئي رشيد چونڊو هو، ”سائين! اڄ هٽل ڪامران ۾  
 هلنداسين. اڳئين دعويٰ جا اسپيشل ڊس ڪاڌي هنيسين تنهن ڏاڍو مزدو  
 هو، اڄ به هلون ٿا اتي.“ هڪ ڏينهن هو هٽل ڪامران ۾ ماني کائيندا  
 هئا ته پٺي ڏينهن نويد ريسٽوران ۾. هفتي جا باقي ڏينهن سواءِ حميس،  
 جمع جي (جن ڏينهن تي صاحب رشيد جي گاڏيءَ ۾ ئي اڪثر ڳوٺ  
 ويندو هو)، ڪڏهن ”شاهه“ ۾ ته ڪڏهن ٻيءَ هٽل ۾ وڃي کاڌو  
 کائيندا هئا. ظاهر هو بل رشيد ئي پريڊو هو. ان جي باوجود رشيد  
 ڪڏهن به صاحب کي حائر يا ناجائز ڪم لاءِ ڪونه چيو. اها ٻي ڳالهه  
 هئي ته صاحب جي نالي ۾ (کيس پٺي پوڻ کان سواءِ) سندس سوين ڪم

پيا ٿيندا هئا. گهاٽو يار هو نه سندس.

”الائي مهجڙو يار رشد ڪهڙن حالتن ۾ هوندو. اهي گهڻ ڪميون وقت ئي نه ملن هوندي ملڻ جو.“ پينشنر سوچڻ لڳو.

مارڪيٽ مان موٽندي پينشنر محسوس ڪيو ته هو ڏاڍو ٽڪجي پيو هو. هن چاهيو پئي ته هو ڪهن رکشا ۾ چڙهي گهر پهچي. ان خيال ۾ هو رستي تي هڪ بجليءَ جي ٿيڻي ڀرسان بيهي ڪهن رکشا واري جو انتظار ڪري رهيو هو. هن جي ڪن تي ڪار جي هارن جو آوار پيو. هن ان طرف نظر ڪئي. ڪار ۾ رشيد هيو جو سندس ڏيان چڪائڻ لاءِ مسلسل هارن وڇائي رهيو هو. پاڻ ڏانهن کيس متوجہ ڏسي رشيد پينشنر کي ٻن آڱرين سان سلام ڪري پير سان اڪسيلير کي وڌيڪ دٻايو ۽ هڪ زباني سان پينشنر کي دونهين ۽ ڌڌڙ جي طوفان ۾ ڇڏي ڪار اڏائيندو روانو ٿي ويو.



## ادوري تصوير

هو حق گرات ود جي پيٽنگ مان نڪري اتي اچي ويٺا هئا. اهائي  
گيسرتا، اهوئي نفيس. اهي ئي وقت جي گاڏيءَ جي ڦيٽس جون بايل  
سندس چهرن تي اڻ مٽ ليڪون. مان سڙڪ جي ڪاري بيهي ڪين  
ڪجهه وقت ڏسندو رهيس.

آفتاب مون کي آرٽ ڪائونسل ۾ جذبي ٻاڻ اڌ ڪلاڪ ۾ موٽي  
اچڻ جو وعدو ڪري گاڏي ڪاهي هليو ويو. اڌ ڪلاڪ جي بدران مون  
بمائش ۾ سندس ڪلاڪ کي اسفطار ڪيو، پر هو ڪوڙ آيو. ان ڪري  
مان اڪيلو بند ئي مد ڳوٺي اسٽيوٽ واري رستو ڏئي روانو ٿيس.  
اسٽيوٽ کان سي چار عمارتون جدي مون هڪ پراڻي عمارت جي پورچ  
۾ کن ويندڙ ڏٺو. خاموش، بهرحال جيئڻ ۾ گهر، نه ستر سالن کن جي  
پيٽي ۾ انسان، عورت ۽ مرد.

ڳوٺي اسٽيوٽ ۾ هڪ اهرينڊر فڪار فمرالمان جي آرٽ جي  
بمائش هئي. هن دفعي نه ڪهن دوست کي هلڻ چيم ۽ نه وري آفتاب  
کي ئي گاڏيءَ لاءِ چيم. جيڪب لائيس مان نڪري صدر لٽاري رڪيم  
رخ ڳوٺي اسٽيوٽ ڏانهن. دراصل آرٽ جي بمائش کان وڌيڪ مون  
کي ان قديم ڳوٺڪ طرز تعمير واري پٿر جي ٺهيل عمارت جي پورچ ۾  
ان پوڙهي ۽ پوڙهيءَ کي ڏسڻ جي خواهش هئي، جن کي ڪجهه مهينا اڳ  
آرٽ ڪائونسل مان موٽندي اتي ويندڙ ڏٺو هيم. اڄ به هو ساڳئي فرير ۾  
بت پني نظر آيا، رڳو رومر لیس کي گهمائي ڪين فوڪس ۾ آڻي ڪلاڪ  
ڪڪڙي هئي. هو سهجي ڪئميرا جي رنگين فلم ۾ هيٺ لاءِ اتارجي  
ويا.

پوڙهي جا به آهن مود. ڪنهن انداز به ڪرڻ جهڙس ڳالهين تي  
کلي ڏندا آهن ڪنهن ڪنهن ۽ ڪنهن ڪنهن تي عصب ٻاڪ ٿي  
ويٺا آهن. مون کي سندن قدرتي مود ۽ دستي ۽ ڏهريءَ ۽ نه هو هميشه  
گهٽ ڇو مامڪ مهن تي چاڙهي ساهيون ڪندا نظر ايندا هئا.

ميورم ۾ اسلامي خطاطيءَ جي نمائش هئي. موندِي آفتاب کي  
گوشتي اسٽيٽيوٽ واري رستي تان هلڻ لاءِ چيم. اسٽيٽيوٽ وٽ  
بهچندي، آفتاب کي گاڏي ڊري ڪرڻ لاءِ چيم. پورچ ۾ به ڪرسبون  
پيل هيون. انهن مان هڪ تي پوڙهو ويٺل هو. پوڙهي ٻاهرين گيت وٽ  
ڪنهن اوسيٽري ۾ بيٺل پئي نظر آئي. مون آفتاب کي گاڏي روڪڻ لاءِ  
چيو. لهي وٽس ويس ۽ انگريزيءَ ۾ کائس پڇيم: ”ماڻ ڪا اوهان جي  
خدمت ڪري سگهان ٿو.“  
”ضرور“ هن ورائيو.

”منهنجي لاءِ خوشيءَ جو باعث ٿي.“  
”مارٽا اڄ ڪاڏي آئي آهي، ڊبل روٽي، ٻيڙيا ۽ مارجرين حشر ٿي ويا  
آهن. ڦيرڻ واري جي انتظار ۾ بيٺي هيس.“  
”هن وقت ته هو مشڪل ايندا هوندا.“  
”ايندا آهن، ڪنهن ڪنهن.“ هن ورائيو.  
مون سندس گهريل شيون آڻي ڏنيون.

وڏي ڏينهن تي مون انهن کي سوکڙي موڪلي. انڊيس مون سندن  
گيت واري براس پليٽ تان نقل ڪئي هئي. جواب ۾ انهن منهنجو شڪريو  
مڃيو ۽ ڪنهن موڪل واري ڏينهن تي اچڻ لاءِ چيائون.

مسٽر ۽ مسز ڊسوزا، گوئن هئا، پر هندستان ۽ بعد ۾ پاڪستان ۾  
هو ايترو ته رهيا هئا جو هو پنهنجي اصلي وطن کي وساري چڪا هئا. گوئا  
۾ هاڻي سندن هئو به ڪير؟ هو پاڪستاني هئا ۽ پاڪستان ۾ پورچڻ  
پسند پئي ڪيائون. کين رڳو هڪ ڌيءَ هئي جا مس ڊسوزا مان بدلجي

مسر رچرڊس ٿي آمريڪا جي ڪنهن رٿاڪار پر پنهنجي مڙس سان گڏ  
رهندي هئي. پنهنجي ڌيءَ جا سڏڻ، خواهش، سادي ۽ بعد جا ڏهه ڏهه مون  
کي ڄاڻ مان ڏٺڪارندا هئا. مسر رچرڊس هاڻي مڙس سان جي ماءُ هئي.  
هوءَ شاديءَ بعد رڳو هڪ دفع پنهنجي والده سان ملڻ پاڪستان آئي هئي.  
هن وقت هوءَ چاليهن جي پيسي ۾ ته واڌ جي هوندي.

مسٽر ڊسورا نوڪريءَ جي سانگي انگريزن جي رٿاڪار ۾ ڪراچي  
پهتو هو، جتي کيس اسطاف ۾ هڪ اعليٰ عهدو تي مقرر ڪيو ويو هو.  
نوڪريءَ جي دوران سندس واقعت مڙس ماريا وانس سان ٿي هئي، جا  
بعد ۾ سندس زندگيءَ جي ساٿي بڻي. پيشن تي اچڻ بعد ڊسورا فئمليءَ  
موجوده بنگلو هڪ انگريز ميجر کان حريد ڪري ورتو، جو واپس انگلينڊ  
وڃي رهيو هو.

ڊسورا هائوس انهن پٿر جي سيل عمارتن مان هڪ آهي، جي  
ڪراچيءَ ۾ ڪنهن وقت نه ڪافي هونديون هيون، پر اڄ حال حال نظر  
اچن ٿيون. مسٽر ۽ مسز ڊسورا پنهنجي گهر ۾ اڪيلا پنهنجين پرائين  
يادگيري جي سهاري جيئن هئا. سندن گهر جي صفائي هڪ جمعدار  
ڪندو هو ۽ سندن روزمره جي ضرورت جي پورٽ مارٽا ڪندي هئي، جا  
صدر جي علائقي ۾ رهندي هئي.

ڊسورا فئمليءَ پنهنجي جيئري ٿي هڪ انڊرٽيڪر سان طئي ڪري  
ڇڏيو هو ته سندن مرڻ بعد کين ڪرسچن طريقي سان تدفين لاءِ دمو قبول  
ڪري.

وقت ڏاڍي وڻي ٿو وجهي، نفرتن ۾ به ۽ محبتن ۾ به. منهنجي بدلي  
سڌ جي اندوني حصن ۾ ٿيندي رهي. ڪم جي گهڻائي ۽ گهرو  
جهجهڻن ۾ ڊسورا فئملي جي ياد مون کي تڏهن ايندي هئي، جڏهن پهچا  
پراڻا آلهر ڪڍي ڪراچيءَ جون يادگيريون تاريون ڪندو هئس. ڊسورا  
هائوس ۾ ٻن ڪرسين تي ويٺل جوڙي لاءِ ڪڏهن ڪڏهن سوچيندو  
هئس ته ”جي ان جوڙي مان ڪوبه هڪ.....“ ان تڪليف ڏيندڙ خيال کي

ذهن مان تڙي پنهنجن خيالن جو رخ ٻئي طرف تبديل ڪري ڇڏيندو هيس.

آفتاب جي پاءُ نعيم جي شاديءَ جو سڏ هو. باوجود سرڪاري ڪم جي گهڻائيءَ ۽ ضروري هئڻ جي، تن ڏينهن جي موڪل وٺي ڪراچيءَ پهتس. پهريان ٻه ڏينهن ته آفتاب جي ٻلي هئا، البت ٽين ڏينهن تي آفتاب جي ئي ڪار تي بسوزا هائوس جو رخ ڪيم. هائوس اڄ گراٽ وڌ جي ادوري تصوير جي ڏک ڏيئي رهيو هو، جنهن ۾ عورت ته موجود هئي، پر مرد غائب.

بورچ ۾ رنگي هڪ ڪرسي پيل هئي.

## نانگ ڏي نانگ

هلڪي سرسراھٽ ٿي جا جمن جي سرل ڪن ٻڏي ورتي. هن  
 پهتجو ڪڇيل پير پٽي موٽايو. سندس اڳيان هڪ ڪارو واسينگ ويڙهيو  
 سيڙهيو ڪر کنيو ڦوڪارا هڻي رهيو هو. چنڊ جي هلڪي روشنيءَ ۾  
 نانگ جون اکيون تانڊن جيان پري رهيون هيون. جمن پنهنجي لٽ هوا ۾  
 کڻي ۽ زور سان واسينگ تي وسائي ڏني. واسينگ وٽ کانئڻ لڳو ۽ ڀڄڻ  
 جي ڪوشش ڪرڻ لڳو پر جمن جي ٻه هٿاري لٽ سندس پويون حصو  
 چٽي چڙيو. هاڻي هو ڪڍل هڻي ڪر ڪڍي ڦوڪارا هڻي رهيو هو.  
 سندس اکين ۾ وڌيڪ چمڪ پيدا ٿي چمڪي هئي ۽ آواز ۾ وڌيڪ شدت  
 . جمن ٻيهر لٽ سنبرائي. سڀ انچ مس چريو هوندو ته جمن وري وسڪارو  
 لائي ڏس. هن وري ڪر کنيو پر ڪاپاڻي ڌڪ کيس ڪيري وڌو. جمن  
 ائين محسوس ڪيو ته نانگ کيس ڪپ ڪوڙي ڏسي رهيو آهي. نانگ جو  
 سهيون تانڊن وانگر ٻرندڙ اکيون چڻ جمن مان ٻست ٻاهر پئي نڪتيون.  
 جمن اڳي ٻڌو هو ۽ هاڻي محسوس ڪرڻ لڳو ته واسينگ سندس  
 چهري جو عڪس پنهنجن اکين ۾ اتاري رهيو آهي. اعنار اچي ويس ته  
 نانگ مرڻ وقت جيڪي ڏسندو آهي ان جو عڪس اڃي اکين جي پردي تي  
 فوٽو وانگر نقش ٿي ويندو آهي جنهن ۾ جهاتي پائي جوڙو پنهنجي ساٿيءَ  
 جي ماريڊڙ کان وير وٺندو آهي. اهو خيال اچڻ سان هن جي بدن مان  
 ڌڙڙي نڪري وئي. هڪ سرد لهر سندس مٿي وٽان پيدا ٿي پئيءَ جي  
 ڪنڊي مان گذري پيرن وٽ وڃي پوري ٿي. هو وڌيو ۽ لڳو نانگ جو مٿو  
 چڻڻ ۽ چڇڻ. هو مانجهي مڙس پر اڇوڪي ڳالهه سندس وايون ئي بتال

ڪري چٽيون هيون.

هڪ چپ چپاٽ، سو سرد ۽ سانسڌڙ جانداروڪي، سون ناگ جو  
ڌڙ ۽ چوٽون واسينگ جي ساٿي، جو وير، پنهنجون براسرار ماحول، مڙس  
پنهنجي پيو. وات ۾ تر تر ڪندو 'سنڌ' کي گالهائيندو شهر دانهن روانو  
ٿيو.

هوش نه سٺ مٺي ماري هئي. جهڙي تهڙي بيماريءَ کي نه ليڪيڏي  
نه ڪاهه هئي پر ڪا وير ڪهڙي ڪا ڪهڙي. اڇوڪي پيٽ جي سور  
چڙهيون پئي هٽايس. تڪيءَ ڦوٽي ڪو فرق ڪونه ڪيو. سڀاڻيءَ  
بدائيس، "جس ا سٺ کي ڦول (ڦولج) ٿي ويو آهي، جي پير منٽ پئس نه  
واهه، نه ته زال جو ٿئي واهي الله"

شهر ۾ ڪوڙي پاريءَ جو دڪان انهن جي بند ٿيندو هو، ان  
ڪري جمن ڪشي هئي ڪڙي. پر وات تي سرسراھٽ ٻڌندي ئي هن  
محسوس ڪيو هو ته دشمن دڳ تي آهي، سو ان کي حشر ڪري حشر  
اچي شهر پيو ٿيو.

پير منٽ پهتس ته حش سٺ مهل ڪيو هو. پتاشو وات ۾ وجهي  
مٿان پريائين نه عرقيءَ جا به ڍڪ، سور تو ڏٺو به مان ڏٺو. گهڙي نه گذري  
نه مائي گهريائين. مائي ته مليس پر همراه هئس مان ڪري ويو. جس اچي  
مٽيو. چٽائين ته تنهنجي ته بخورن مٿو آهي رن ا سر وڃايو هو. خدا ته ڪيو  
حير جي اهو مانگ ڏنگي ته گهر به نه پهچان ها. صدفي وڃان مرشد قلندر  
تان ا سر دان ڏنائين. هو اصل تلبهرا ڪارو جهڙو ڪٺ. پٺ نه ڪاري ته  
پٺ ۾ ڪارو. هو به جهڳهه جهڙو تلهو ۽ ماڻهوءَ جهڙو دگهو. ڪپڙي ۾  
ڪٿا هئا جو موتي اچي مليو آهيان."

ٻنڌن سان ماڻهو اچي مڙيا. چوندا آهن، "ڪڪ به ان کي کائي، ته  
ڦٽ ٿي به انکي." ڪو ڪاڏهون ڳالهائڻ لڳو ڪو ڪاڏهون، هڪ چيو:  
"ڪم ته چڱو نه ڪيڻهه جس ا" پئي بدائيس، "واسينگ جو وير ڏاڍو برو  
آهي؛ سو ڪوهن تي به نه چڙهي" حابوءَ چيو، "واسينگ هوندا آهن پير



فقير: روپ مٽائي پيا جهنگ جهر ۾ گهمندا آهن. ٻڪ لڳاءُ ته ماڻا جي وٽان ۾ وڃي ڪنهن ڪنڊيءَ کي ونگي ٿن مان کير پيئندس. ”جانوءَ جيئو: ”هروڀرو وڙهندا به ته نه آهن. ڪنٺوس سو ڪوئي نه ڪرين. باقي جي ٻار لتاڙيندن ته به ڪين ڪچندا. جمن نانگ ڏٺو هو ته چوڻس ها: ”تنهنجو رستو هو منهنجو رستو هي! نه مان تنهنجو مندو ۽ نه تون منهنجو دشمن، واٽ ڏي ته هليو وڃان. واسينگ هتي وڃي ها ۽ پوءِ ڊگ ڏيئي شهر هليو وڃين ها.“

جيڏا ماڻهو اوڏيون زبانون. جنهن تي ٻڌو تنهن تي جمن تي ڦٽڪار وڌي. هن نانگ ته ماريو پر مصيبت ۾ اچي ويو ماڻهن ايترو ته ڊيچاريس جو پنهنجي پاڇي کان به ڊچڻ لڳو. ڪٿان سرسراھٽ ٻڌندو هو ته سارو ڏکي ويندو هو. رات جو خواب ۾ به نانگ ڏسندو هو.

هڪ اداس شام جو اتر کان اوڀر پئي آيو. جمن شهر ويل هو. پڄندو ڊڪندو اچي گهر پيڙو ٿيو. به چڪ مانڀءُ جا هئي، حقي مان به ڦوڪون پري ويو ملان کي ماني ڏيڻ. موتي ته ويو واڙي ۾، ۽ لڳو مال جو ڪونر ملڻ. مينهن کي ڪتر ڏيئي آيو ڏانڊن تي. ”لڳو زبان ڪڍي هٿ چٽڻ لڳس. جمن هيس ٻوٽ وارو ڏڪ. هو پري ٿيو ته وڏائين ڪونر ۾ ڪتر. ڪٿي ۽ ڪتر ملائي لڳو ملڻ. ڪتر مليندي هن محسوس ڪيو ته ڪا آلي ڊگهي شيءِ سندس ٻانهن ۾ ويڙهجي وئي آهي. ٻانهن ٻاهر ڪڍيائين ته هانءُ ڦٽي ڏانهن ڪيائين: ”نانگ ڙي نانگ! ڦهڪو ڪري اچي ڪريو. ساهه تو ڏنو نه مون ڏنو.“

ڏانهن تي ستر پڄندي آئي. پٽيءَ جي جهيڙي روشنيءَ ۾ ڏٺائين ته جمن جي ٻانهن ۾ ڪاري نوڙي ويڙهيل هئي.

اديب صرف غيب نٿي ٿو، سماجي مسئلن جو حل ڳولڻ ته استادن، ڏاهن ۽ رهبرن جو ڪم آهي، يا وري سڀني جو. اديب سڌي سڌي سڀني جي توجه مسئلن طرف ڇڪائي دعوت فڪر ڏئي ٿو. پر هو وعظ کان پرهيز ٿو ڪري، هو سوچ لاءِ نج طعام پيش ڪري ٿو، ڇپاڙيل گره پڙهندڙ جي وات ۾ وجهڻ جي ناپسنديده ڪوشش هرگز نٿو ڪري.

\*\*\*

اڻيس صاحب هڪ سڌو سماجي مبلغ ناهي جو هو ان ڪم ۾ لڳل رهي. حقيقت اها آهي ته هو زماني جي عيبن ۽ ثوابن تي گهري نظر رکي ٿو، پر هو عيب کي عيب نٿو ڪولي ۽ نه ئي وري ثواب لاءِ مولوي وانگر عصا هٿ ۾ ڪري وڪالت ڪندو وٽي. هو ته انساني عمل جي اهڙي توضيح ڪري ٿو جو ڪوبه، باوصف نظرين جي مخالف هئڻ جي، ان جي مخالفت نٿو ڪري سگهي.

\*\*\*

علم جي سفر ۾ گذريل صديءَ کي بي انتها اهميت حاصل آهي. تاريخ جو مادي مطالعو، ارتقا جو نظريو ۽ نفسيات کي باضابطه علم جو درجو ملڻ آهي ٿي واقعا آهن جن انسان ذات لاءِ اڳتي وڌڻ جا سمورا رستا کولي ڇڏيا. اهڙي طرح جنس (Sex) هاڻي پنڊش مان نڪري ڳالهائڻ لائق شيءِ بنجي پئي. اڻيس صاحب پڻ ان موضوع کي ڳالهائڻ جي ناقابل Taboo نٿو سمجهي. هو جنس ۽ جسم جي سائنسي مطالعي جو قائل آهي ۽ پنهنجي افسانن ۾ انساني مسئلن کي سمجهڻ لاءِ جديد نقطه نظر رکي ٿو. سندس افسانن جون خوبيون پڙهندڙن کي ازخود قائل ڪيو ڇڏين. هيءُ اهو ميدان آهي جتي اڻيس صاحب علميت جي دعوا ڪرڻ کان سواءِ پنهنجي وسيع ۽ بالغ نظري مڃائي ٿو.

— ڪليم لاشاري





## سوره سنڌي ادب



صاحب خان سوره: ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

نالو : صاحب خان ميراثي  
ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سورھ ميراثي

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ ڪپڙو، تعلقو  
رتوديرو، ضلعو لاڙڪاڻو.

حال ائڊريس : غريب آباد محلہ،  
نئون ديرو، تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي



ڪرت : اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

ان ڇپيل ڪتاب

ڌرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990 ع

سائرسهس گجن (شاعري) 2021 ع

برھ منجهارا بوند (شاعري) 2022 ع

صاحب ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) ان مڪمل

موبائل نمبر : 3919786 – 0344

3404488 – 0300

اي ميل : [sahibkhanmirani0@gmail.com](mailto:sahibkhanmirani0@gmail.com)